

ОБРАЗОВАНИЕ,

**НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ
В МИРЕ**

международный научный электронный журнал

*Выпуск журнала № 13
Часть-6_ Январь 2023*

OPEN ACCESS

ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ

международный научный электронный журнал

ЯНВАРЬ - 2023 год

ЧАСТЬ - 6

OLIV TA'LIM BITIRUVCHI BOSQICH TALABALARIDA BOSHQARUVCHANLIK LAYOQATINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI

*Milliy universitet Ijtimoiy fanlar fakulteti
amaliy psixologiya yo'nalishi 2-bosqich magistranti
Raxmonova Gulbonu Yunus qizi*

Annotatsiya: Bugungi kunning eng dolzarb muammolardan biri oliy o'quv yurtlaridagi ta'lim-tarbiya ishlari samaradorligini keskin oshirishdan iborat. Oliy o'quv yurtlaridagi ta'lim-tarbiya jarayonlari samarali amalga oshirish uchun talabalar bilan o'qituvchilar o'rtasida uzluksiz ta'sir o'tkazish hukm surishi lozim.

Kalit so'zlar: Ta'lim-tarbiya jarayonlari, ijtimoiy yetuklik, g'oyalar va o'zlashtirish.

Oliy o'quv yurtidagi ta'limning o'ziga xos xususiyatlari talabalarning boshqa ijtimoiy guruhlar bilan muloqotga kirishish uchun muhim imkoniyat yaratadi. Talabalik davrining asosiy xususiyatlaridan biri - ijtimoiy yetuklikning jadal surat bilan ro'yobga chiqishidir.

Talabalarga mustaqil bilim olish, o'z faoliyatini o'zi tashkil qilishi, o'z-o'zini boshqarish, yangi g'oyalarni ishlab chiqish va hokazolarni o'rgatishdir. Bu vazifalarni amalga oshirishning asosiy omili - monologik ma'ruzadan dialogik ma'ruzaga-muloqotga o'tishdir. Ijtimoiy yetukliklarning tadqiqotlari shaxs hayot tajribasini egallashda unda o'zligini anglash vujudga keladi, jumladan, shaxsiy hayotining mazmunini anglashi, aniq turmush rejalarini tuzishi, kelajak hayot yo'lini belgilashi va hokazolar amalga oshirishini ko'rsatadi. Talaba asta-sekin mikroguruhning notanish sharoitlariga ko'nikib boradi, o'zining haq-huquqlari va majburiyatlarini bila boshlaydi.

Talaba nuqtai-nazaricha, ideal «men» ham muayyan mezon asosida yetarli darajada tekshirib ko'rilmagan, shuning uchun ular tasodifiy, g'ayritabiiy his etilishi muqarrar, binobarin, real «men» ham shaxsning haqiqiy bahosidan ancha yiroqdir. Oquv yili boshida talabada ko'tarinki kayfiyat, oliy o'quv yurtiga kirganidan zavq-shavq tuyg'usi kuzatilsa, muayyan qonun va qoidalar bilan yaqindan tanishish natijasida uning ruhiyatida keskin tushkunlik ro'y berishi ham mumkin. Bizningcha, oliy maktabda tarbiya ishlarini rejalashtirishda, ta'lim jarayonida talabaga o'ziga xos munosabatda bo'lish mazkur davrning muhim shartlaridan biridir.

Yuqorida aytilganlardan qat'iy-nazar yigit va qizlarni oliy o'quv yurtiga qabul qilish ularda o'z kuchlari, qobiliyatlari, aql-zakovatlari, ichki imkoniyatlari va

irodalariga qat'iy ishonch tug'diradi, ana shu ishonch o'z navbatida to'laqonli hayot va faoliyatni uyushtirishga umid tuyg'usini vujudga keltiradi.

Talabalar o'quv faoliyati muvaffaqiyatining muhim sharti oliy o'quv yurtidagi ta'lim jarayonining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish, diskomfort, (noqulay, noxush) tuyg'usini bartaraf qilish, mikromuhitda yuz beradigan ziddiyatlarning oldini olishdan iboratdir. Odatda quyi kurs talabalar o'quv faoliyatini mumkin qadar to'laroq tasavvur etishga harakat qiladilar, lekin uni boshqarish to'g'risida yetarli ma'lumotga ega bo'lmaydilar. Ko'pincha ular o'quv faoliyatini boshqarish deganda, o'quv materiallarini o'zlashtirilishini rejalashtirish, nazorat qilish, baholash kabilarni tushunadilar.

Talabalardagi qiyinchilikning asosiy sabablari talabalar o'quv faoliyatining to'g'ri usullarini bilmasligi, aqliy mehnatda kuch va imkoniyatlarni bir tekis taqsimlay olmasligidan iborat bo'lib, bular aqliy zo'riqishning negizi hisoblanadi. Talabalarda vujudga kelgan aqliy zo'riqish tasodifiy psixologik hodisa emas, uning zamirida shaxsiy o'quv faoliyatini oqilona boshqarish o'quvining zaifligi yotadi. Oliy o'quv yurti talabalar kopincha o'quv materiallarini o'zlashtirishda bu faoliyatni tasodifiy boshqarishga harakat qiladilar. Bunda muayyan materiallar mantiqiy harakat bilan eslab qolinsa, qolganlari mutlaqo diqqatdan uzoqlashtiriladi. Natijada ular ma'ruzaning bir qismini tinglaydilar, uning mohiyatini bazor anglaydilar, uni konspektlashtirishga ulgurmaydilar.

O'quv yili mobaynida ana shu xolning davom etishi imtixon sessiyalarini talaba uchun qattiq sinovga aylantiradi. Shunga ko'ra oliy o'quv yurtining asosiy vazifalaridan biri talabani o'quv materialining asosiy manbalari bilan ishlashga o'rgatishdan, uning mustaqil bilish faoliyatini tashkil qilishdan, uni o'zini boshqarish usullari bilan tanishtirishdan iboratdir. Hozirgi vaqtda oliy o'quv yurtlarida qo'llanib kelinayotgan ma'ruzalarni shartli besh turga ajratish mumkin: axborot beruvchi, yo'naltiruvchi, rag'batlantiruvchi, metodik-uslubiy, rivojlantiruvchi va tarbiyalovchi.

Oliy o'quv yurti talabalarining ilm olishga intilishi, ishtiyoqi ko'p jihatdan ma'ruza va seminar mashg'ulotlarini kim va qanday olib borishiga, bular o'rtasidagi mantiqiy va tashkiliy bog'lanishlar mavjudligiga ham bog'liq. Yuqorida aytganimizday, o'qituvchi va talaba hamkorligi ta'lim samaradorligining muhim omilidir. Oliy maktabda hamkorlikdagi faoliyatning shakllanishi, uning ijtimoiy-psixologik jihatini tashkil qilish, har qanday faoliyatni, shu jumladan, o'quv faoliyatini tashkil qiluvchi tarkibiy qismlarni o'rganish so'nggi o'n yil ichida amalga oshirila boshladi.

Hamkorlikdagi faoliyatning mahsuli - talabalar mustaqil holda ilgari surgan yangi g'oyalar va o'zlashtirilayotgan faoliyatning mohiyatiga bog'liq maqsadlar va sh eriklikdagi shaxs pozitsiyasini boshqarish istaklarining yuzaga kelishidir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Gozieva M. Umumiy psixologiya kursining «Shaxs» bo'limi. (ma'ruzalar matni). T.2019 y. 28-37 b.
2. Rogov E. I. Nastolnaya kniga prakticheskogo psixologa. M.2018. I-tom-274-315, 369-374 b. II-tom 277-320 b.
3. Ахмедова, З. Ж. Трудности социальная адаптация студентов в вузе. Science and Education, 2022; 3(2), 1054-1059.

ТАБИАТНИ МУХОFAZA QILISHNING HUQUQIY ASOSLARI

*Rahimova Umidaxon**Tursunalievna,**Furqat tuman Kasb hunar
maktabi Davlat va huquq asoslari
o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'quvchi dars jarayonida interaktiv metodlarni qo'llaganda ,o'quvchilarda darsga bo'lgan munosabati qay darajada bo'lgan munosabati qay darajada o'tishi haqida yozilgan.

Kalit so'zlar: Ekologiya, tabiatni muhofaza qilish, ekologiya huquqi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi ekologiya huquqining asosiy manbai hisoblanadi.

Konstitutsiyamizning shaxs, jamiyat va davlat o'rtasidagi munosabatlarning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy –huquqiy ,madaniy-marifiy sohalaridagi asoslari mustahkamlangan bo'lib ,u atrof muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish bo'yicha davlat-huquqiy mexanizmini shakllantirishda ham muhim ahamiyatga ega. foda etadilar

Shuning uchun ham Konstitutsiyada belgilangan qoidalar orqali jismoniy va yuridik shaxslar ekologiya huquqi ,burchlari va erkinliklarini ifoda etadilar.

Konstitutsiyamizda fuqarolar atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishlari majburiyat sifatida qayt etiladi. Bu ekologiyaga nisbatan oqilona munosabatda bo'lish davlat siyosati darajasida qayt etilganidan dalolat beradi.

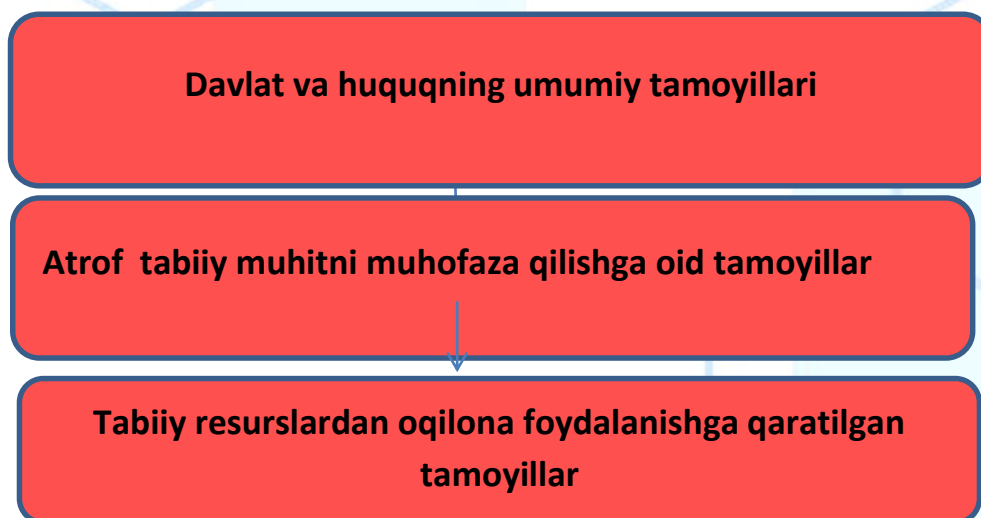
Konstitutsiyaning Jamiyatning iqtisodiy negizlari bobining moddalarida mulk huquqining mazmuni e'tirof etilishi bilan bir qatorda ,mulkdan foydalanish huquqiga ega bo'lgan jismoniy va yuridik shaxslarning xo'jalik va ishlab chiqarish jarayonida atrof muhitga ziyon etkazmasligi ,ya'ni ularning ekologik majburiyatlari mustahkamlanadi. Konstitutsiyaning 55-moddasida berilgan qoidaning ahamiyati shundaki, birinchidan ,mustaqilligimizning moddiy asosini tashkil etuvchi tabiiy boyliklari xalqimizning boyligi, mulki ekanligi , ikkinchidan, tabiiy resurslardan faqat oqilona foydalanish zarurligi, uchinchidan, respublikamiz tabiati davlat muhofazasiga olinganligi ,ya'ni ekologik –huquqiy munosabatlarni davlat tomonidan kafolatlanishi kabi muhim tamoyillarni mustahkamlaydi.

Ekologiya huquqi tabiat va jamiyat tizimida paydo bo'ladigan ekologik-huquqiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan keng qamrovli va ko'p tarmoqli huquq sohalaridan biri bo'lib, tabiat bilan jamiyat o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tomondan tartibga solishni o'rganuvchi fandır. Ekologik munosabatlar

tizimida tabiiy resurslar, ya'ni yer, yer osti boyliklari, suv, o'simlik va hayvonot dunyosidan foydalanish keng va muhim o'rinni egallaydi.

Tabiiy resurslardan nooqilona foydalanish oqibatida tabiatda turli ekologik muammolar paydo bo'ladi va ekologik inqiroz keskinlashadi. Ekologiya huquqining tamoyillari tabiat–jamiyat tizimidagi o'zaro munosabatlar yo'nalishi, chegaralarini belgilab berishda, ekologik-huquqiy mexanizmning barqarorligini kafolatlashda va qonunlar qoida-talablarining ekologik munosabatlarini tartibga solishda muhim ahamiyatga egadir.

Tabiat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlar juda xilma-xil va murakkab bo'lganligi uchun ham ekologiya huquqining tamoyillarini quyidagi tizimlarga bo'lishadi.

Ekologiya huquqi huquq tizimining sohasi sifatida ekologik munosabatlarni tartibga solishda qonuniylik, ijtimoiy adolat, oshkoralik, ishontirish va majburlov choralarining kombinatsiyasi, shaxslar huquq va burchlarining birligi va boshqalardan foydalanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O. Karimova, N. Ismatova «Davlat va huquq asoslari».

DAVRIMIZNING OLAMSHUMUL MUAMMOLARI VA O' ZREKISTONNING KELAJAGI

*Madrahimov Elyorjon Islomovich,
Furqat tuman Kasb-hunar maktabi
Tarix fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada dunyodagi jahonshumul muammolar va ularni bartaraf etish xususida, O'zbekistonning kelajagi to'g'risida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Globallashuv, ekologik muammolar, Okean va kosmosdan foydalanish muammosi, demografik muammolar, resurslar muammosi, oziq-ovqat muammosi, telefondan foydalanish, terrorizm, Orol fojeasi.

“Asrlar tutash kelgan pallada butun insoniyat, mamlakatimiz aholisi juda katta ekologik xavfga duch kelib qoldi. Buni sezmaslik, qo'l qovushtirib o'tirish o'z -o'zini o'limga mahkum etish bilan barobardir”.

Olamshumul muammolar deganda butun sayyoramizga oid bo'lgan, butun insoniyatni tashvishlantirib, insonlar hayotiga xavf solib turgan muammolar tushuniladi. Global so'zi ham shu ma'noda ishlatiladi, ya'ni global - lotincha “globus” - “yer shari” so'zidan kelib chiqqan bo'lib, butun Yer shariga, Ona zaminga tegishli muammolar degani. Davrimizning olamshumul muammolari - bu yechimi hamma tomonidan anglab yetilishini va barcha xalqlar, davlatlar kuchining birlashtirilishini talab qiladigan eng dolzarb dunyoviy muammolar majmuidir. Insoniyat azaldan inson - jamiyat - tabiat tizimida rivojlanib kelgan. Ammo odamlar tabiatga yillar mobaynida tobora ko'proq zarar yetkazmoqda. Natijada jamiyat va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni o'zida aks ettirgan muammolar paydo bo'ldi.

Shartli ravishda ularni ikki guruhga bo'lish mumkin.

I guruh muammolari quyidagilar:

1. Ekologik muammolar;
2. Okean va kosmosdan foydalanish muammosi;
3. Insoniyatning haddan ortiq ko'payib ketishi - demografik muammolar;
4. Insoniyatni xom ashyo va resurslar bilan ta'minlash muammosi;
5. Oziq-ovqat muammosi;

Insoniyatni rivojlanib borishi, davlatlarning o'sishi, jamiyatning ichidagi har xil oqimlarning kurashi natijasida, shuningdek, jinoiy guruxlarning faoliyati bilan bog'liq holda rivojlanib borayotgan global muammolar. Shartli ravishda bu muammolarni ikkinchi guruh muammolar deb atash mumkin, ular quyidagilar:

1. Urush xavfi - insoniyatni urush xavfidan qutqarish muammosi;
2. Terrorizm va ekstremizm xavfi;
3. OITS muammosi;

4. “Odam savdosi” muammosi.

Bunday olamshumul muammolarni yana davom ettirish mumkin. Olimlarning fikricha 19 ta olamshumul muammolar mavjud. Ulaming asosiylari 9 ta bo'lib yuqoridagilar belgilangan. Hozirgi kunda yana yangicha muammolar vujudga kelmoqda:

Xalqaro miqyosda telefondan foydalanish va undan zararlanish muammosi, bunda asosan bog'cha, maktab yoshidagi bolalarning telefondan foydalanishi va bu ularning sog'lig'iga, nafaqat sog'lig'i, tarbiyasiga salbiy tasir etayotganini qayd etish kerak. Bu muammoni faqat o'qituvchilar emas, ota-ona, mahalla va keng jamoatchilik ishtirokida hal etish mumkin.

Xalqaro muqyosda “Ommaviy madaniyat” nomi bilan rivojlanib kelayotgan “Rok-Rep”, “Dunyodan rohatlanish g'oyasi”ni asos qilib olgan oqimlar faoliyati ko'pgina davlatlarda yoshlar tarbiyasini salbiy tomonga o'zgartirmoqda va bu yoshlarni jinoyat ko'chasiga boshlamoqda, yengil hayotga o'rgatmoqda.

Keling endi birinchi guruh olamshumul muammolarga to'xtalib ularni bartaraf etish borasida fikrlashsak: Ekologik muammo deganda suv, havo, yer bilan bog'liq holdagi muammolarni tushunamiz. Insoniyat uchun zarur bo'lgan chuchuk suv zaxirasi dunyo suvining atigi 3%ini tashkil etadi. Shunday holda chuchuk suvdan foydalanish davom etaversa, 2230 yilga borib chuchuk suv zaxiralari tugar ekan. Havo-kislorod insonning hayoti davomiyligini ta'minlovchi manba. Afsuski, insonlar yer sharining “Jonli o'pkasi” bo'lgan o'rmonlarni ham o'zlashtirib, yo'qotib yubormoqda. Sanoatning tabiatga zarari XX - asr ohirida 104-105 milliard tonnaga yetgan. (BMT ma'lumoti). *“Ekologik inqirozning oldini olish, unga qarshi kurashishdan ko'ra doimo bir necha chandon arzonroqdir”*, - degan edi nemis ekologi B.Grijimek.

Haqiqatdan ham insonlar o'z qilmishlarini tabiatga, insoniyat hayotiga qanchalik ziyon yetkazishini tushunib yetsa, har bir inson tabiatni asrash uchun bel bog'lasa, ekologik muammolarning oldini olish mumkin. Masalan: har bir inson yiliga kamida bitta ko'chatni ko'kartirsa, zavod fabrikalardan chiqayotgan chiqindilarni kamaytirilsa, ularni qayta ishlash dasturlari ishlab chiqilsa, atrof tabiiy muhitga zararsiz bo'lgan texnika vositalarini kashf qilinsa va ularni ko'proq tadbiiq etilsa ekologik xavflarning oldi olinar edi.

Insoniyat dunyo okeanidan “Buyuk geografik kashfiyotlar” davridan boshlab (XV-XVII asrlar) foydalanib kelmoqda. Okean insonlar uchun nafaqat transport yo'li, balki oziq-ovqat, neft, gaz, mineral homashyolar manbai vazifasini o'tamoqda. Afsuski ayrim davlatlarning okean ostida yadro raketalarini sinovdan o'tkazishi, okean ostida neft qazib olishda hatolikka yo'l qo'yishi (Meksika ko'rfazidagi 2010 yilgi halokat), neft tashuvchi tankerlarning halokati, insonlarning ko'plab chiqindilarni okean , dengizlarga chiqarishi , ayniqsa katta shaharlarning kanalizatsiya tizimi suvga , okeanlarga chiqarilishi, Atom reaktorlarining ocean va dengizlarda portlatilishi va

boshqa omillar dunyo okeaniga, uning tabiatiga katta zarar yetkazmoqda. Endi kelajakda insoniyat okeandan asosan “oziq-ovqat ombori “ sifatida foyda-lansa yaxshi bo'lar edi.

O'rta Osiyo mintaqasida ham 1980 yildan boshlab juda katta ekologik xavf- “Orol fojeasi” boshlandi. 1983 yildan boshlab Amudaryo va Sirdaryo suvlari Orolga deyarli bormay qo'ydi. Natijada uning 4 million gektar yerida sho'rxok cho'l paydo bo'ldi (Hozir 5-6 mln gektar). Orol atrofidagi 35 million aholi tuz bo'ronlari natijasida har hil kasalliklar: ichburug', oshqozon yara kasalliklari, kamqonlik kabi kasalliklarga duchor bo'lib, ozor chekmoqda. Horijiy ekologik xaritalardan bu hudud “O'lim uchburchagi” yoki “Tinch Chernobil” deb atalishi bejiz emas. O'zbekiston hukumati Orolni qutqarish borasida bir qator ishlarni amalga oshirdi. Sho'rxok cho'l tuz-qumlarini uchushini oldini olish maqsadida suvsizlikka chidamli saksovol kabi o'simliklarni ekish, o'rmon ho'jaliklarini tashkil etish ishlari amalga oshirilmogda. O'zbekistonda yangi yerlarni keng miqyosda o'zlashtirish to'xtatildi.

Ikkinchi guruhga kiruvchi olamshumul muammolarni bartaraf etish borasida 1-Prezidentimiz I. Karimov 1993 yil sentabrdagi BMTning 48- sessiyasida, 1995 yil oktabrdagi BMTning “50 yilligiga bag'ishlangan sammiti”da, BMT Bosh Assambliyasining “Ming yillik sammitida” 2000 yil sentabrda so'zlagan nutqlarida xalqaro terrorizm va narkobiznes bilan bog'liq muammolarni hal etish, milliy xavfsizlik, mintaqaviy xavfsizlikni takomillashtirish takliflari bilan chiqdi. Birinchi Prezidentimiz BMT, YXHT minbarlarida nutq so'zlab jahon hamjamiyati e'tiborini xalqaro terrorizm va ekstremizmning global muammoga aylanishiga, ayrim mamlakatlarning xalqaro terrorchi va ekstremistlarni tayyorlash “inkubatori”ga aylanib borayotganiga qaratgan edi.

Xalqaro miqyosda urush xavfini oldini olish borasida ham O'zbekistonning o'z qarashlari mavjud. O'zbekiston bu borada “O'rta Osiyo - Yadro qurolidan xoli zona” tashabbusi bilan chiqmoqda. Bu 1968 yilda imzolangan “Yadro qurolini tarqatmaslik” haqidagi shartnomaning hayotga tadbiiq etilishiga ko'maklashish vositasidir. Hozirgi vaqtda dunyoda 4ta yadrosiz hudud mavjud: Antarktida(1961- yil 23- iyundagi shartnoma), Lotin Amerikasida(1969- yil 25- aprel), Tinch okeanining janubiy qismida (1986- yil 11- dekabr) va Afrika qit'asida.

Hozirgi kunda xalqaro miqyosda harakat qilayotgan terroristlar, turli jinoyatchi guruhlar o'z maqsadlariga erishish uchun ommaviy qirg'in vositasi - biologik va kimyoviy qurollardan ham foydalanishga harakat qilmoqda. Bu qurollar qayerda bor bo'lsa, shu xudud va yaqin atrofdagi aholi hayotiga xavf solmoqda.

Xalqaro terrorchilar kuchini qirg'ish uchun birinchi navbatda noqonuniy xalqaro qurol - yaroq savdosini taqiqlash kerak. Ayrim davlatlarda qurol sotish va olib yurishning taqiqlanmagani o'sha davlatda jinoyatni ko'payishiga olib kelmoqda. Shuningdek, ommaviy qirg'in qurollariga ega bo'lishni butunlay taqiqlash kerak.

Huskyorlik - davr talabi. Hech qachon inson o'z taqdirini boshqa birovga ishonib topshirmasligi kerak, ayniqsa o'zga yurtda pasportini berib qo'ymasligi lozim. O'zbekiston rahbariyati migratsiyada yurgan fuqorolarimiz huquq va erkinliklarini yanada ko'proq himoya qilish maqsadida Rossiyaning yana 5ta shaharida o'z vakillik elchixonalarini ochishga harakat qilmoqda.

O'zbekiston xalqaro miqyosdagi global muammolarga befarq yemas. O'zbekiston ham, boshqa davlatlar ham bir biridan ayro xolatda jahon muammolarini birgalikda hal etmasdan turib, taraqqiy eta olmaydi. Birinchi Prezidentimiz I. Karimov aytganidek "Faqat zamon bilan teng qadam tashlayotgan, tez o'zgarayotgan dunyoning qat'iy shart va talablariga javob berishga intilayotgan mamlakatning kelajagi yorug' bo'lishi mumkin".

BMT Bosh kotibi A. Gutterish Orol muammosini o'z ko'zi bilan ko'rish maqsadida 2017-yil O'zbekistonga tashrif buyurdi. 10-iyun kuni oldin kattaligi bo'yicha dunyodagi to'rtinchi dengiz bo'lgan Orol dengizini borib ko'rdi. "Orol dengizining qurishi iqlim tufayli emas, suv resurslarining inson tomonidan noto'g'ri boshqarilishi natijasida ro'y bergan", - dedi A. Gutterish, qachonlardir port shahar bo'lgan, hozir "kemalar qabristoni"ga aylangan Mo'ynoq shahrini ko'rgandan so'ng.

Shuningdek, "...iqlim o'zgarishi munosabati bilan uning salbiy ta'sirini kamaytirishga oid qat'iy choralar ko'rilmasa, bu fojia butun dunyo miqyosida ko'payadi", -- deya ogohlantirdi.

BMT Bosh kotibi butun dunyo aholisini Orol fojeasidan t'g'ri xulosa chiqarishga va uning takrorlanmasligi uchun iqlim bo'yicha Parij kelishuviga butun xalqaro hamjamiyatni jalb qilishga chaqirdi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 1993-yilda tuzilgan Orolni qutqarish xalqaro jamg'armasiga Turkmaniston raislik faoliyatini yuksak baholadi. Shuningdek, bu jamg'armaga Qirg'iziston davlati ishtiroki tiklangani mintaqa davlatlarining katta yutug'i ekanini ta'kidladi.

Hozirgi shiddat bilan rivojlanayotgan zamonda O'zbekiston yoshlari dunyoda bo'layotgan o'zgarishlardan, yutuqlardan, munozarali voqea-hodisalardan to'g'ri xulosa chiqara olishlari juda muhim. Yangi zamon texnika va texnologiyalarini o'zlashtirib, faqat o'zlashtiruvchi bo'lib qolmasdan yangi g'oyalar, yangi kashfiyotlar yaratuvchisi bo'lishga intilishlari kerak.

Davlatimizdan ham dunyo bozorini egallagan kompaniyalar, firmalar chiqishiga harakat qilishimiz kerak, buning uchun albatta yoshlarimizga ilm-fan yo'lidan borib, katta-katta kashfiyotlar yaratishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishimiz muhim.

Фойдаланилган адабиётлар ро‘yxати:

1. Azizov Sh. “Shaxs va jamiyat” Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari uchun darslik, -T., “Sharq”, 2010.
2. I.A.Karimov. «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari». T., «O'zbekiston»,1998.
- 3.<https://kun.uz>

ПЕРВАЯ ПОМОЩЬ ПРИ БРОНХИАЛЬНОЙ АСТМЕ.

*Пахридинова Санобар Зухритдиновна,
Андижанский техникум общественного
здравоохранения имени Абу Али Ибн Сины,
перподаватель кафедры сестринского дела в терапии
Норкизиева Махбуба Маъмирджан кизи,
перподаватель кафедры сестринского дела в терапии*

Аннотация

По оценкам ВОЗ, 339 миллионов человек страдают от астмы. Для лечения используются симптоматические препараты, предназначенные для купирования приступа, и препараты базовой терапии, воздействующие на патогенетический механизм заболевания.

Ключевые слова: Бронхиальная астма.

В число внутренних органов дыхания человека входят легкие и трахея. Трахея – это трубка, соединяющая гортань с легкими, и имеющая в своей нижней части целую сеть разветвлений, называемых бронхами. Через них происходит газообмен – в легкие поступает кислород и выводится углекислый газ. Вдыхаемый воздух очищается в бронхах за счет покрывающей внутренние стенки слизи и ресничек. Когда человек заболевает, эти ткани воспаляются, и выделяемая слизь препятствует нормальной циркуляции воздуха.

При астме в бронхах наблюдается вялотекущий хронический воспалительный процесс, который изменяет стенки бронхов так, что они начинают активно реагировать сужением просвета. Главный признак при астме – отек слизистых оболочек бронхов, который нарушает проходимость дыхательных путей и вызывает приступ удушья и кашля.

Бронхиальная астма диагностируется и у взрослых, и у детей любого пола на фоне полного благополучия. Это приобретенное заболевание, причины возникновения которого полностью еще не изучены, отличается прогрессирующим

течением и риском тяжелых осложнений, в том числе развития пневмонии. Вылечить полностью его невозможно. Астма у детей лечится, а у взрослых – нет.

Внутренние факторы:

- нарушения в дыхательной системе;
- эндокринные заболевания;
- слабый иммунитет;
- наследственность.

Внешние факторы:

- аллергии разного рода;
- работа на вредных производствах;
- курение;
- стрессы.

Среди вероятных причин возникновения болезни также называют:

- плохую экологическую обстановку в мире;
- рост количества генно-модифицированных продуктов;
- гиподинамию.

Это хроническое заболевание проявляется в неожиданных и повторяющихся приступах удушья.

Симптомы приступа бронхиальной астмы:

- затрудненное дыхание;
- удушье или одышка;
- кашель - надсадный и непродуктивный;
- чувство заложенности в груди;
- поверхностное дыхание - невозможность сделать полный вдох;
- хрипы и свист во время дыхания.

Симптомы астмы у детей - это проявления приступов.

Признаки перед возможным приступом - плаксивость и раздражительность, плохой сон и аппетит, обильные выделения из носа. Приступ чаще всего начинается вечером или ночью и сопровождается сухим кашлем, свистящим хриплым дыханием, бледной кожей и синевой вокруг рта, испугом и учащенным сердцебиением.

Алгоритм действий при приступе:

1. Помочь больному присесть с опорой на спинку стула, ноги должны быть опущены вниз.
2. Освободить от стесняющей одежды.
3. Открыть окно - обеспечить приток свежего воздуха и выветрить возможный аллерген.
4. Произвести ингаляцию, если у больного есть препарат (больные бронхиальной астмой всегда должны иметь при себе аэрозоли для экстренной помощи).

5. Разговаривать, постараться успокоить, напоминать о глубоком и ритмичном дыхании;

6. Вызвать бригаду скорой медицинской помощи.

Пока едет скорая больного надо поддержать и успокоить.

Похожим на приступ бронхиальной астмы может выглядеть удушье при ложном крупе, отёке Квинке (аллергический отёк гортани), сердечной астме и других опасных состояниях.

Установить точный диагноз может только квалифицированный специалист после пульмонологического обследования.

Литература:

1. Адрианова Н. В., Злыдников Д. М., Зонис Я. М., Иванов С. М., Кодолова И. М., [Коркушко О. В.](#), [Петров В. И.](#), [Трещинский А. И.](#), [Тюрин Н. А.](#), Шейна А. Н. [Бронхиальная астма](#) // [Большая медицинская энциклопедия](#) : в 30 т. / гл. ред. [Б. В. Петровский](#). — 3-е изд. — М. : [Советская энциклопедия](#), 1976.
2. [Астма](#). . [Всемирная организация здравоохранения](#). Дата обращения: 20 мая 2020. [Архивировано](#) 20 апреля 2020 года.
3. А. Н. Цой, В. В. Архипов. [Бронхиальная астма. Комбинированная терапия бронхиальной астмы: перспективы гибкого дозирования препарата](#) // [Consilium-Medicum](#). — 2004.
4. Веб сайт <https://medtavria.com/blog/articles/pervaya-pomoshh-pri-bronhialnoj-astme>

ЛЕЧЕНИЯ БОЛЬНЫХ С ТРАВМОЙ СРЕДНЕЙ ЗОНЫ ЛИЦА ПУТЕМ ВИРТУАЛЬНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ

Ахроров Алишер Шавкатович

Республика Узбекистан, г.Самарканд

Самаркандский государственный медицинский университет.

Усманов Рахматилло Файзуллаевич

Республика Узбекистан, г.Самарканд

Самаркандский государственный медицинский университет.

Актуальность темы. Переломы костей скуло - орбитальной области (СОО) занимают второе место по частоте возникновения повреждения после переломов нижней челюсти [1;4;8]. Они составляют от 16 до 25 % от всех травм челюстно-лицевой области и отвечают общим тенденциям травматизма: постоянное увеличение числа пострадавших, рост сложных типов переломов, омоложение контингента больных, утяжеление травмы за счет ее сочетанности [7;8]. Несмотря на большую распространенность данного вида переломов, в их диагностике и лечении по-прежнему существует ряд погрешностей, ведущих к развитию осложнений травмы. Среди больных с посттравматическими деформациями средней зоны лица до 25% приходится на повреждения костей скуло - орбитальной области[2;4].

Учитывая сложность и неоднозначные исходы оперативного лечения посттравматических деформаций скуло-орбитального комплекса, диагностика, своевременное и квалифицированное лечение больных в остром периоде приобретают большое значение [6].

Для диагностики переломов скуло - орбитального комплекса в подавляющем большинстве случаев применяются различные методики рентгенологических исследований, которые позволяют определить локализацию отломков и оценить степень их смещения [1].

В данном аспекте высокой информативностью обладают исследования мультиспиральная компьютерная томография (МСКТ) в скуло – орбитальной области (СОО) [3;6]. .

В литературе последних лет прослеживается тенденция к усложнению методов оперативного лечения и применению современных технологий [2;3; 5;] большинство работ содержит рабочие классификации переломов костей скуло - орбитальной области. Однако обращает на себя внимание отсутствие четких показаний для применения того или иного метода диагностики, а также отсутствие единой исчерпывающей классификации данного вида травмы. В связи с этим актуальной является разработка рабочей схемы травматических

повреждений скуло - орбитального комплекса с учетом функциональных нарушений, наступивших в результате травмы, а также методы своевременной информативной и безопасной диагностики, которыми являются мультиспиральная компьютерная томография (МСКТ) и компьютерная томография (КТ) костей лицевого скелета

Цель исследования: изучить информативность мультиспиральной компьютерной томографии при переломах скулоорбитального комплекса.

Материалы и методы исследования

В ходе данной работы был произведен анализ 78 историй болезни пациентов, находившихся на лечении в отделении челюстно-лицевой хирургии Медицинского объединения г.Самарканда в 2017-2019годах по поводу переломов костей скуло - орбитальной области.

Все больные в зависимости от выбора метода обследования и лечения были разделены на 2 группы:

- **основная группа** (48 человек), которым проводилось обследование СКТ и комплексное лечение с использованием местной озонотерапии .

- **контрольная группа** (30 человек), которым лечение проводилось рентген -обследование и лечение по традиционной схеме.

Все обследованные нами больные находились в удовлетворительном состоянии, ясном сознании, активном положении. Значимой симптоматики со стороны внутренних органов не выявлено.

Характер местных изменений в основной (1) и контрольной (2) группах и динамика их в послеоперационном периоде представлен в таблице 1 (в % больных).

Таблица 1.

Характер местных изменений при переломах скуло - орбитальной области в % больных для основной(1) и контрольной(2) групп.

Местные изменения	До операции		Ч/з 7-10 дн.		Ч/з 1 месяц	
	1	2	1	2	1	2
1	2	3	4	5	6	7
Локализация отеков и гематом						
Отсутствуют	30,30	34,48	80,0	10,34	100,0	75,86
Нижнее веко	18,18	13,79	8,57	27,59	ч	10,34
Склера + нижнее веко	18,18	13,79	5,71	10,34		

Верхнее и нижнее веко	6,06	13,79		6,90		
Скуловая или подглазничная области	12,12	10,34	5,71	31,03		3,45
Множественные кровоизлияния	9,09	17,24		10,34		
Характер костных деформаций						
1. Наличие костных выступов						
Не пальпируются				91,486,21	88,6	70,64
По нижнеглазничному краю	45,45	10,34	2,8	10,34	5,71	13,79
По скуло - альвеолярному гребню	84,85	78,3	5,71	3,45	5,71	
По наружному краю орбиты	30,30	6,90				5,34
В области скуловой дуги	15,15	3,45				
В 2-х точках	45,45	47,93				3,32
В 3-х и более точках	54,55	52,57				
2. Западение						
Не определяется			77,2	27,59	88,6	31,03
Не определяется за счет отека	3,03	13,79	22,9	48,28		
В проекции скуловой кости или дуги						
незначительное	36,36	3,45			11,4	10,34
умеренное	9,09	31,03		6,90		10,34
выраженное	18,18	51,72				
Энофтальм	33,33	13,79	2,86	6,90	2,86	6,90
Гиперкоррекция			6,06	10,34		
3. Затрудненное открывание рта						
нет	15,15	13,79	85,7	34,48	97,1	68,97
3-5 см	36,36	37,93	11,4	51,72	2,86	20,69
1-3 см	45,45	34,48	2,86	6,90		3,45
менее 1 см	9,09	13,79				

Как следует из данной таблицы, основными клиническими симптомами переломов костей скуло - орбитальной области являются отеки и гематомы в

скуловой и подглазничной областях, кровоизлияния под склеру и кожу век, наличие костных выступов в 2-3 точках, западение в проекции скуловой кости и затруднение открывания рта до 1-3 см.

Рентгенологическая картина переломов скуло - орбитального комплекса у обследованных нами больных для основной (1) и контрольной (2) групп представлена в таблице 2 (в % больных).

Таблица 2.

Рентгенологическая картина переломов скуло - орбитального комплекса на этапах лечения в % больных для основной (1) и контрольной (2) групп.

До операции	Группы		После операции	Ч/з 7-10дн.		Ч/з1мес.	
	1	2		1	2	1	2
Без смещения отломков	2,86	3,45	Вторичного смещения нет	94,2	72,4	88,5	62,1
Со смещением в 1 точке	8,57	6,9	Незначительное	5,71	6,9	Н,4	13,8
В 2 точках	48,6	24,1	С нарушением внешнего вида		10,3		20,7
В 3 точках	34,3	55,2	Возврат в доопер. положение		3,45		3,5
Оскольчатый	2,86	10,3					
Перелом нижней стенки глазницы	5,71	10,3					

Из представленной таблицы следует, что в большинстве случаев имеют место переломы скуло - орбитальной области в 2-3 точках; вторичное смещение отломков чаще наблюдалось в отдаленном периоде в контрольной группе.

На рис.1 и 2 изображены типичные линии переломов скуло-орбитального комплекса в фас и профиль .

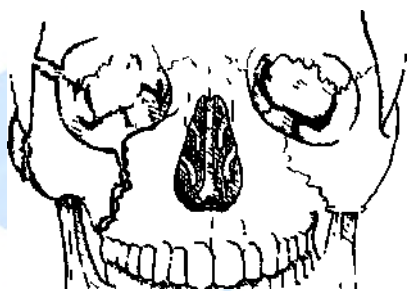

Рис. 1. Типичные линии

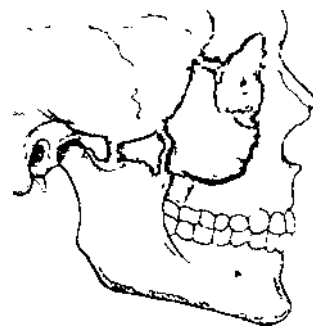

Рис.2. Типичные линии переломов скуло-орбитального комплекса (профиль)

переломов скуло-орбитального

Компьютерное исследование лицевого скелета проводили в пред- и послеоперационном периодах (через 10 дней и 12 месяцев после операции) на аппарате HiSpeed DX/I фирмы General Electric в режиме спирального сканирования с толщиной среза 1 мм. Обработанные цифровые данные представлялись в виде реформатированных срезов в трех проекциях (аксиальной, сагиттальной и фронтальной). Для получения более достоверной и полной информации проводили постпроцессорную обработку данных СКТ, включающее в себя построение трехмерного изображения лицевого скелета (3D модели) и анализ реформатированных срезов.

На этапе анализа трехмерного изображения оценивали общую картину дефекта и нюансы пространственного расположения деформированных костей лицевого скелета. Определяли наличие и степень деформации и смещения скуловой кости и дуги, верхней челюсти, костей и перегородки носа. Измеряли площадь, вертикальные и горизонтальные размеры глазничного кольца с пораженной и здоровой стороны для уточнения степени смещения отломков (рис. №3).

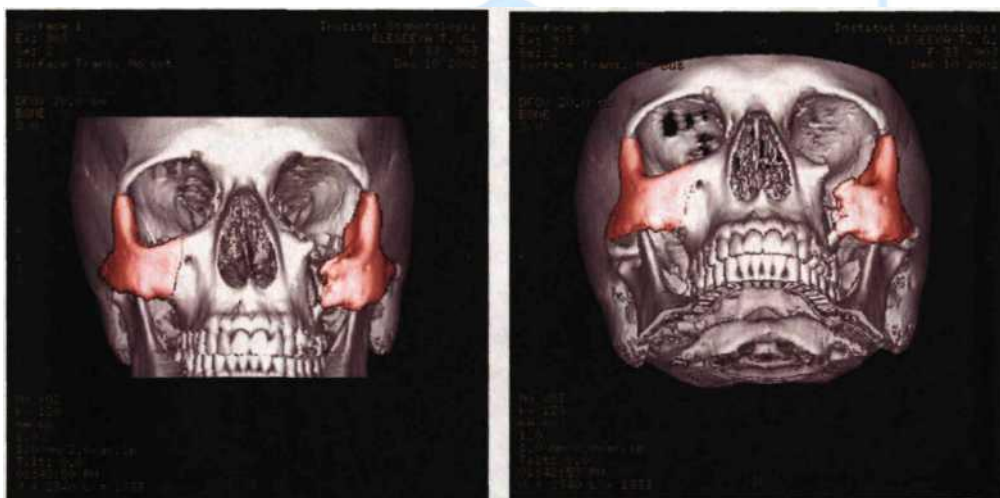

Рисунок №3. Объемные изображения черепа (3Д модели) в различных проекциях.

Анализ реформатированных срезов начинали с фронтальных проекций. Изучали все имеющиеся срезы в зоне интереса (рис. № 5). На данных снимках можно четко визуализировать положение скуловой кости, лобных отростков верхней челюсти, а также стенок глазниц, нарушение их целостности в случае травматических повреждений. Также наглядно представлена верхнечелюстная пазуха, а при наличии повреждения дна глазницы четко прослеживается пролабация мягких тканей в верхнечелюстной синус на всем протяжении дефекта. Кроме того, имеется возможность оценить объем полости носа.

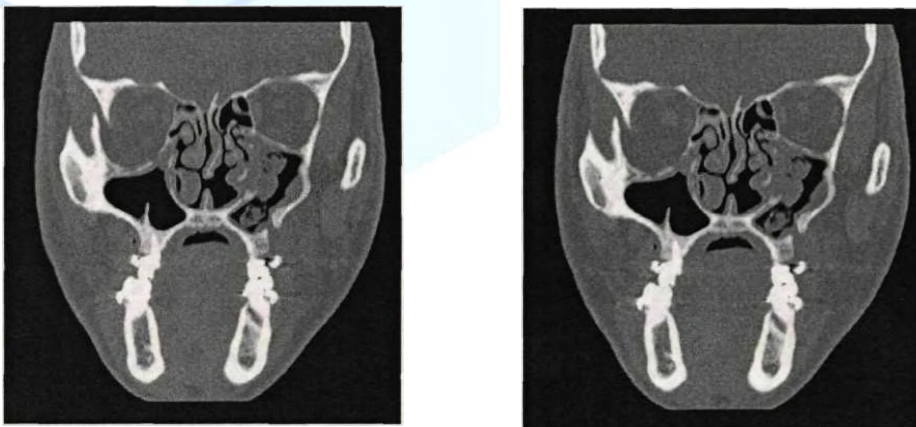

Рисунок №4. Реформатированные изображения СКТ в фронтальной проекции. Аксиальные срезы дают возможность не только диагностировать имеющиеся деформации костных структур средней зоны лица, но также позволяют планировать необходимую толщину трансплантата при необходимости контурной пластики скуловой кости. Анализировали также сагиттальные срезы в проекции глазных яблок здоровой и поврежденной сторон. Измеряли глубину дна глазницы на поврежденной стороне при планировании вмешательства в области дна глазницы. Этот размер служил ориентиром при поднадкостничной отслойке в области дна глазницы (**Рисунок №5**).

Рисунок №5. Реформатированные изображения СКТ в сагиттальной проекции с поврежденной стороны.

Как отмечалось ранее для объективного измерения величины смещения глазного яблока (эно- и экзофтальма, гипо- и гиперфтальма) мы использовали спиральную компьютерную томографию.

Приводим **клиническое наблюдение** с демонстрацией КТ больного до и после устранения энофтальма.

Больной К., 39 лет, поступил в стационар с посттравматической деформацией средней трети лицевого черепа после ДТП. Давность повреждения 1 год. Имеется изменение пропорций лица за счёт повреждения скуловых костей. Повреждена перегородка носа. Дыхание через нос затруднено. Верхняя челюсть смещена назад, смыкание зубов нарушено. Деформирован левый нижнеглазничный край. Глазное яблоко слева опущено и смещено назад.

После операции при контрольном исследовании в течение первой недели эти показатели составили 0,5 мм и - 0,72 мм соответственно. Через три месяца симметрия глазных яблок полностью восстановилась.

Выводы:

1 Таким образом, современные лучевые методы обследования являются одними из ведущих методов обследования больных в диагностике повреждений челюстно-лицевой области. 2. Наиболее информативным, малоинвазивным и безопасным методом исследования больных с различными по характеру повреждениями скулоорбитального комплекса предпочтительна спиральная компьютерная томография, необходимая для планирования оперативного вмешательства с проведением необходимых измерений и контроля хирургической коррекции в этой сложной области.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Васильев А.Ю., Лебнев Д.А. Лучевая диагностика повреждений челюстно-лицевой области. - М.: Гэотар-Медиа, 2010. - 80 с.
2. Евдокимов Е.А. Дорожно-транспортный травматизм и неотложная медицина. // Анестезиология и реаниматология, 2007. - №4. - С. 4-6.
3. Еолчян С.А., Потапов А.А., Ван Дамм Ф.А. и др. Клиническое руководство по черепно-мозговой травме. - М.: 2002. – С. 313-364.
4. Еолчян С.А., Шамсудинов А.Г., Лимберг А.А. и др. Современный подход к диагностике и хирургическому лечению черепно-лицевой травмы // Российский стоматологический журнал, 2003. - №5. - С. 32-37.
5. Лежнев Д. А. Лучевая диагностика травматических повреждений челюстно-лицевой области: автореф. дис. ... д-р мед. - М.: 2008. - 43 с.
6. Лучевая диагностика в стоматологии : национальное руководство / гл. ред. А.Ю. Васильев. - М.: Гэотар-Медиа, 2010. -288 с.

7. *Haug R. H., Street C. C., Goltz M.* Does plate adaptation affect stability? A biomechanical comparison of Locking and Nonlocking plates // *J. Oral Maxillofac. Surg.* - 2002. - Vol. 60. - P. 1319 - 1320.
8. *Heland M., Schulze D., Rother U., Schmelzle R., et al.* Postoperative imaging of zygomaticomaxillary complex fractures using digital volumetomography // *J. Oral Maxillofac. Surg.* - 2004. - Vol. 62. - P. 1387- 1391.

FUNKSIYA TUSHUNCHASI

*Yoqubjon Botirov Qosimovich**Toshkent davlat transport universiteti akademik litseyi**Matematika fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Funksiya so'zi lotincha "function" so'zidan olingan bo'lib, u sodir bo'lish bajarish degan ma'nolarni bildiradi. Funksiyaning dastlabki ta'riflari G.Leybnits, I.Bernulli, N.I.Lobachevskiy asarlarida berilgan.. Agar X to'plamning har bir elementiga Y to'plamning yagona elementiga biror qonuniyat bo'yicha akslanishi funksiya deyiladi.Y o'zgaruvchi Xning funksiyasi ekanligini $y=f(x)$ ko'rinishda belgilaymiz.Fransuz matematigi Rene Dekart(1596-1650)matematikaga o'zgaruvchi miqdor tushunchasini fanga birinchi bo'lib kiritdi. U o'zgaruvchi miqdor va funksiya tushunchalarini kiritdi.Funksiyaning berilish usullari analitik, jadval, grafik va so'z usullari bilan berilishi mumkin.

Kalit so'zlar:Funksiya, akslantirish, analitik usul, jadval usuli, grafik usuli, Dirixli funksiyasi.Funksiya so'zi lotincha "function"so'zidan olingan bo'lib,u sodir bo'lish bajarish degan ma'nolarni bildiradi. Funksiyaning dastlabki ta'riflari G.Leybnits, I.Bernulli, N.I.Lobachevskiy asarlarida berilgan. Funksiyaning hozirgi ta'rifini bilish masada, qadimgi olimlar o'zgaruvchi miqdorlar orasida funksional bog'lanish bo'lishi lozimligini tushunishgan.To'rt ming yil avvalroq Bobil olimlari radiusi r bo'lgan doira yuzi uchun-xatoligi sezilarli bo'lsada formulasini chiqarishgan.

Sonning darajasi haqidagi ilk ma'lumotlar qadimgi bobilliklardan bizgacha yetib kelgan bitiklarda mavjud.Xususan,ularda natural sonlarning kvadratlari,kublari jadvallari berilgan.

Buyuk qomusiy daho Abu Rayhon Beruniy hamo'z asarlarida funksiya tushunchasidan,uning xossalariidan foydalangan.Abu Rayhon Beruniy o'zining mashhur "QONUNI MA'SUDIY"asarining 6-maqolasida argument va funksiyaning o'zgarish oraliqlari,funksiyaning ishoralari va eng katta,eng kichik qiymatlarini ta'riflaydi. Ratsional ko'rsatkichli daraja S.Stevin,J.Vallis,I.Nyuton tomonidan kiritilgan.

Ixtiyoriy haqiqiy son uchun daraja tushunchasi L.Eyler ning "ANALIZGA KIRISH"asarida berilgan.Abu Rayxon Beruniy sinuslar va tangenslar jadvalini tuzadi. Huddi shu kabi boshqa mamlakatlarda ham asta –sekin funksiya tushunchasi rivojlana bordi. Turli davrlarda funksiyaga turlicha ta'riflar berila boshlandi. Quyida ayrimlarini keltiramiz. 1673 yilda Golfrid Vilgelm Leybnis (1649-1716) "funksiya" degan atamani kiritadi va biror vazifani bajaruvchi miqdor deb atadi. Dastlabki belgilashlar $f_1(x)$, $f_2(x)$, ... , $f_n(x)$ lar Leybnis tomonidan kiritildi.

Dastlabki oshkor ta'riflari esa yuqorida aytganimizdek 1718 –yilda Chagan Bernulli tomonidan berildi.

Biz funksiya tushunchasini kiritishdan oldin akslantirishlar haqida qisqacha tushunchaga ega bo'laylik. A va B to'plam bo'sh bo'lmasin.

Ta'rif. Agar A to'plamning har bir elementiga B to'plamning biror elementi mos qo'yilsa, A to'plam B to'plamga akslantirilgan deyiladi. Odatda akslantirishlar f , g , h kabi harflar bilan

belgilanadi. $f: A \rightarrow B$ kabi yoziladi. Bizga X va Y bo'sh bo'lamagn to'plam berilgan bo'lsin.

Ta'rif. Agar X to'plamning har bir elementiga Y to'plamning yagona elementiga biror qonuniyat bo'yicha akslanishi funksiya deyiladi. Y o'zgaruvchi Xning funksiyasi ekanligini $y=f(x)$ ko'rinishda belgilaymiz.

x ni shu funksiyaning aniqlanish sohasi deb, $(D(f))$, Y to'plam $f(x)$ funksiyaning o'zgarish sohasi yoki qiymatlar sohasi deyiladi. $E(f)$ ko'rinishda belgilanadi.

TA'RIF: O'zgaruvchi miqdorning funksiyasi deb o'zgarishlar va o'zgaruvchilar yordamida biror usul bilan hosil qilingan qiymatga aytiladi.

1834 –yilda Labachevskiy funksiya tushunchasini yanada oydinlashtiradi va hozirgi ta'rifga yaqinroq ta'rifni beradi.

TA'RIF: X ning funksiyasi deganda x ning har qanday qiymatiga mos kelgan y bilan birga o'zgaradigan sonlarni bilamiz. Chex matematigi Bol'tsonoham mazmunan Labachevskiy ta'rifga yaqin ta'rif beradi. 1834-yilda nemis matematigi Dirixle (1805-1850) funksiyaning quyidagicha ta'riflaydi.

TA'RIF: y ni x o'zgaruvchining $[a, b]$ oraliqdagi funksiyasi deyiladi, agar x ning har bir qiymatiga y ning aniq bir qiymati mos kelsa. To'plamlar nazariyasi yaratilishi bilan uning ijodkorlari nemis matematigi G. Kontor, R. Yulitse, Dedikind funksiya tushunchasining umumlashmasi-akslantirishga ta'rif berdilar.

TA'RIF: X va Y to'plamlar berilgan bo'lsin. X to'plamni Y to'plamga akslantirish f berilgan deyiladi. Agarda X to'plamning har qanday x elementiga Y to'plamdagi unga mos y element mos keltirilgan bo'lsa uni x elementning f akslantirishdagi obrazi deb ataladi.

Fransuz matematigi Rene Dekart (1596-1650) matematikaga o'zgaruvchi miqdor tushunchasini fanga birinchi bo'lib kiritdi. U to'g'ri chiziqli koordinatalar usulini ishlab chiqdi, shuningdek o'zgaruvchi miqdor va funksiya tushunchalarini kiritdi. Bu bilan u geometriya va arifmetika orasidagi uzilishni bartaraf etdi. Shunday qilib, miqdorlar orasidagi bog'lanishlar sonlar orasidagi bog'lanishlar orqali foydalana boshladi, bu esa yaqqol ifodalanmagan sonli funksiya g'oyasidan iborat edi. Fanga o'zgaruvchi miqdorlarning kirib kelishi bilan hisoblash matematikasi va harfli algebra yanada rivojlandi. Koordinatalar yordamida miqdorlar orasidagi mosliklarni grafik ravishda tasvirlash mumkin bo'ldi. Rene Dekart "Geometriya", "Uslub haqida

mulohazalar” asarlarini yozib, matematikada to‘g‘ri chiziqda nuqtaning koordinatalari usulini ishlab chiqdi, o‘zgaruvchi miqdor va funksiya tushunchalarini geometric talqin qildi. Miqdor orasidagi munosabatlarni yozishga, harflardan foydalanish natijasida algebraikshakl almashtirishlar yordamida bog‘lanishlarni boshqa ko‘rinishga o‘tkazish imkoniyati yaratildi. Dekart davriga kelib harfiy belgilashla takomillashdi, koeffitsiyentlar lotin harflari(a,b,c,...) bilan, noma’lumlari esa oxirgi lotin harflari(x,y,z,...) bilan belgilangan.

Funksiyaning berilish usullari.

Ikki o‘zgaruvchi miqdorni taqqoslashda bulardan birini erkli o‘zgaruvchi miqdor deb, ikkinchisini esa erksiz o‘zgaruvchi miqdor deb qarash qulaydir. Masalan doiraning radiusi R ni erkli o‘zgaruvchi miqdor deb, doiraning yuzi S ni esa erksiz o‘zgaruvchi miqdor deb hisoblash qulay.

Ikki o‘zgaruvchi miqdordan qaysi birini erksiz va qaysi birini erkli o‘zgaruvchi miqdor deb olinishi turlicha hal qilinadi. Masalan, temperatura o‘zgarish bo‘lgan gaz bosimining o‘zgarishi nimaga olib kelishi bizni qiziqтира, bu holda bosimni erkli o‘zgaruvchi miqdor deb hajmini esa erksiz o‘zgaruvchi deb olish tabiiydir. Ushbu formula bilan quyidagicha ifodalanadi. Agar biz gaz qisilganda qanday xodisa bo‘lishini bilmoqchi bo‘lsak, yaxshisi hajmni erkli o‘zgaruvchi, bosimni esa erksiz o‘zgaruvchi miqdor deb qarash kerak. Bu holda u ushbu formula orqali ifodalanadi.

$$P=s /V$$

Keltirigan hollarning istalgan birida ikki miqdor o‘zaro shunday bog‘langanki, bulardan birining mumkin bo‘lgan har bir qiymatiga ikkinchisining to‘la aniqlagan qiymati mos keladi.

Agar bir o‘zgaruvchi miqdor X ning har bir qiymatiga boshqa o‘zgaruvchi miqdor y ning to‘la aniqlagan bitta qiymati biror f usul bilan mos keltirilgan bo‘lsa, bu holda f funksiya berilgan deyiladi. Bunda o‘zgaruvchi y miqdor erksiz o‘zgaruvchi miqdor yoki funksiya, x miqdor esa erkli o‘zgaruvchi miqdor yoki argument deyiladi. U o‘zgaruvchi x argumentning funksiyasi ekanini ifodalash uchun odatda quyidagilardan foydalaniladi: va xakazo.

Funksiyani berish degan so‘z argumentning qiymatlari bo‘yicha funksiyalarning mos qiymatlarini izlash demakdir. Biz maktab matematika kursida funksiyaning analitik usullarda berilishiga odatlanib qolganmiz. Bunday usulda erksiz o‘zgaruvchi miqdor (funksiya) ning erkli o‘zgaruvchi miqdor (argument) bilan bog‘lovchi formula ko‘rsatiladi, masalan: $y=x^2$; $y=lgx$; $s=\pi r^2$;

Funksiya—matematikaning eng muhim va umumiy tushunchalaridan biri. Funksiyaning turlari ko‘p bo‘lib, eng ko‘p qo‘llaniladigani bu chiziqqli funksiyadir ya’ni. O‘zgaruvchi miqdorlar orasidagi bog‘lanishni ifodalaydi va muhim. Funksiya umumiy holda analitik, jadval, grafik va so‘z usullari bilan berilishi mumkin:

Analitik usul. Ko'pincha x va y o'zgaruvchilar orasidagi bog'lanish formulalar yordamida ifodalanadi. Bunda argument x ning har bir qiymatiga mos keladigan funksiyaning y qiymati x ustida analitik amallar — qo'shish, ayirish, ko'paytirish, bo'lish, darajaga ko'tarish, ildizdan chiqarish, logarifmlash va h.k.

$$y = \pm \sqrt{R^2 - x^2}.$$

amallarni bajarish natijasida topiladi. Odatda, bunday usul funksiyaning analitik usulda berilishi deyiladi. Funksiya analitik usulda quyidagi ko'rinishlarda berilishi mumkin.

1) $v=g(x)$ yoki $x=g(y)$ ko'rinishdagi formulalar bilan berilgan funksiyalar oshkor ko'rinishda berilgan funksiyalar deyiladi. Masalan, $y=6x-2$, $y=x^2+\ln x$ funksiyalar oshkor ko'rinishda berilgan. Analitik usulda berilgan funksiya bir nechta formulalar vositasida yozilishi ham mumkin, masalan,

Bu funksiyaning aniqlanish sohasi bo'lib, u uchta formula yordamida berilgan.

2) Agar x va y o'zgaruvchilar qandaydir $F(x,y)=0$ tenglama bilan bog'langan, ya'ni tenglama y ga nisbatan yechilmagan bo'lsa, u holda funksiya oshkormas ko'rinishda berilgan deyiladi. Masalan, $x^2+y^2-R^2=0$ tenglama oshkormas shaklda berilgan funksiyaning ifodalaydi, uni y ga nisbatan yechish natijasida ikkita funksiyaning hosil qilamiz:

Ba'zi bir oshkormas ko'rinishdagi funksiyalarni $y = f(x)$ (oshkor) ko'rinishda

$$\begin{cases} x = \varphi(t) \\ y = \psi(t) \end{cases} \alpha \leq t \leq \beta,$$

ifodalash ham mumkin. Har qanday oshkor ko'rinishdagi $y=f(x)$ funksiyaning oshkormas ko'rinishda yozish ham mumkin: $y - f(x) = 0$.

3) parametrik ko'rinishda, ya'ni

Shaklda berilishi. $y = f(x)$ funksiyada x ning y ga mos qo'yilishi parametr deb ataladigan uchunchi bir o'zgaruvchining yordamida ifodalanishi mumkin: bu yerda $\varphi(t)$ va $\psi(t)$ lar ham analitik usulda berilgan funksiyalar bo'lib, $D(\varphi) \cap D(\psi) \neq \emptyset$ deb hisoblanadi.

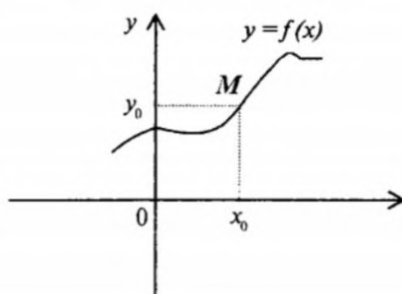
Γ Funksiyalar berilishining eng ko'p uchraydigan usuli analitik usuldir. Bu usul matematik analizda juda ko'p ishlatiladi.

Jadval usuli. Ba'zi hollarda $x \in X$ va $y \in Y$ o'zgaruvchilar orasidagi bog'lanish formulalar yordamida berilmasdan, balki jadval orqali berilgan bo'lishi ham mumkin. Masalan, t -yanvar oyining birinchi dekadasi (10 kunligi) kunlari nomeri bo'lsa, T — shu nomerli kuni soat 1600da Samarqand shahrida kuzatilgan havo haroratini bildirsin, natijada quyidagi jadvalga kelamiz:

bunda t —argument, T —funksiya bo‘ladi. Bog‘lanishning bunday berilishi funksiyaning jadval usulda berilishi deb ataladi. Bu usuldan ko‘pincha miqdorlar orasida tajribalar o‘tkazish jarayonida foydalaniladi. Jadval usulining qulayligi shundan iboratki, argumentning u yoki bu aniq qiymatlarida, funktsiyani hisoblamasdan, uning qiymatlarini aniqlash mumkin. Jadval usulining qulay bo‘lmagan tomoni shundan iboratki, argumentning o‘zgarishi bilan funksiyaning o‘zgarish xarakterini to‘liq aniqlab bo‘lmaydi.

Grafik usuli. x O y koordinata tekisligida x ning X to‘plam ($X=D(f)$) dan olingan har bir qiymati uchun $M(x, y)$ nuqta yasaladi, bunda nuqtaning absissasi x , ordinatasi y esa funksiyaning x ga mos kelgan qiymatiga teng. Yasalgan nuqtalami tutashtirsak, natijada biror chiziq hosil boiadi, hosil bo‘lgan bu chiziqni berilgan funksiyaning grafigi deb qaraladi.

2-ta‘rif. Tekislikning $(x, J[x])$ kabi aniqlangan nuqtalaridan iborat ushbu to‘plam, funksiyaning grafigi deb ataladi. x O y tekisligida shunday L chiziq berilgan bo‘lsin, Ox o‘qda joylashgan nuqtalardan shu o‘qqa o‘tkazilgan perpendikular L chiziqni faqat bitta nuqtada kesib o‘tsin. O x o‘qdagi bunday nuqtalardan iborat

/	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
f	-3°	-5°	$+2^\circ$	$+5^\circ$	$+1^\circ$	0°	-2°	-5°	-3°	-1°

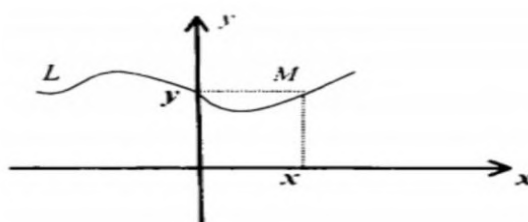
$$(x, f(x)) = \{(x, f(x)) : x \in X, y = f(x) \in Y\}$$

to‘plamni X orqali belgilaymiz. X to‘plamdan ixtiyoriy x ni olib, bu nuqtadan Ox o‘qiga perpendikular o‘tkazamiz. Bu perpendikularning L chiziq bilan kesishgan nuqtasini y bilan belgilaymiz. Natijada X to‘plamdan olingan har bir x ga yuqorida

ko'rsatilgan qoidaga ko'ra bitta y mos qo'yilib, funksiya hosil boiadi. Bunda x

$$D(x) = \begin{cases} 1, \text{ agar } x \text{ ratsional son bo'lsa,} \\ 0, \text{ agar } x \text{ irratsional son bo'lsa.} \end{cases}$$

va y o'zgaruvchilar orasidagi bog'lanish L cliiziq yordamida berilgan bo'ladi. Odatda funksiyaning bunday berilishi uning grafik usulda berilishi deb ataladi. Funksiyaning grafik usulda berilishi ilmiy tadqiqotlarda va hozirgi zamon ishlab chiqarishi jarayonlarida keng qo'llaniladi. Masalan, tibbiyotda uchraydigan elektrokardiogramma grafigi—yurak muskullaridagi tok impulslarining vaqt bo'yicha o'zgarishini ko'rsatadi. Bu grafik analitik tarzda yozilishi shart bo'lmagan biror $Y = f(x)$ funksiyaning grafigidir, bu funksiyaning formulasi shifokor uchun unchalik qiziqarli emas. Funksiyaning grafik usulda berilishining kamchiligishundan iboratki, argumentning sonli qiymatida berilgan funksiyaning aniq ko'rinishini har doim topib bo'lavermaydi, lekin bu usulning boshqa usullardan afzalligi uning ta'siri yaqqol ko'zga ko'rinib turishidadir.

So'zlar orqali ifodalanadigan usul. Bu usulda $(x \in X \pi Y)$ o'zgaruvchilar orasidagi funksional bog'lanish faqat so'zlar orqali ifodalanadi. 1-misol. Har bir ratsional songa 1ni, har bir irratsional songa 0 ni mos qo'yish natijasida ham funksiya hosil bo'ladi. Bu funksiya, odatda, Dirixle funksiyasi deyiladi va $D(x)$ kabi belgilanadi: Funksiya umumiy holda

analitik, jadval, grafik va so'z usullari bilan berilishi mumkin ekan. Funksiyalar berilishining eng ko'p uchraydigan usuli analitik usuldir. Bu usul matematik analizda juda ko'p ishlatiladi. Jadval usulining qulayligi shundan iboratki, argumentning u yoki bu aniq qiymatlarida, funksiyaning hisoblamasdan, uning qiymatlarini aniqlash mumkin. Biroq jadval usulining qulay bo'lmagan tomoni shundan iboratki, argumentning o'zgarishi bilan funksiyaning o'zgarish xarakterini to'liq aniqlab bo'lmaydi. Funksiyaning grafik usulda berilishi ilmiy tadqiqotlarda va hozirgi zamon ishlab chiqarishi jarayonlarida keng qo'llaniladi. Masalan, tibbiyotda uchraydigan elektrokardiogramma grafigi—yurak muskullaridagi tok impulslarining vaqt bo'yicha o'zgarishini ko'rsatadi.

Foydlangan adabiyotlar ro'yxati:

1. GAZIYEV, I. ISRAILOV, M. YAXSHIBOYEV FUNKSIYALAR VA GRAFIKLAR O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan oliy ta'lim muassasalari uchun o'quv qo'llanma sifatida tavsiya etilgan "VORIS-NASHRIYOT" Toshkent –2006.

2. <http://edarslik.uz/algebra7/mavzu/rd.htm>

3. [https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Funksiya_\(matematika\)](https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Funksiya_(matematika))

**UCHUVCHISIZ UCHUNCHI APPALARNI BOSHQARISH VA
ULARDAN SAMARALI FOYDALANISH SIFATINI OSHIRISHNING
ZAMONAVIY DASTURIY YECHIMLARI.**

**СОВРЕМЕННЫЕ ПРОГРАММНЫЕ РЕШЕНИЯ ДЛЯ
УПРАВЛЕНИЯ ПРИЛОЖЕНИЯМИ БПЛА И ПОВЫШЕНИЯ
ЭФФЕКТИВНОСТИ ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ.**

**MODERN SOFTWARE SOLUTIONS FOR MANAGING UAV
APPLICATIONS AND IMPROVING THEIR EFFICIENCY.**

Sattorov Rasul Ural o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi

Universiteti magistratura tinglovchisi

Jalolov Alisherjon Abduhomid o'g'li,

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi

Universiteti magistratura tinglovchisi

Jalolovalisher3363336@gmail.com

Аннотация: Ushbu maqolada hozirda biz turli sohalarda qo'llayotgan dronlar uchun samarali va zamonaviy dasturiy ta'minot vositalari, ularning o'ziga xos sususiyatlari va ular orqali biz erishishimiz mumkin bo'lgan qulaylik va imkoniyatlar haqida keltirib o'tilgan.

Калит so'zlar: uchuvchisiz uchuvchi qurilmalar, dron, dasturiy ta'minot, DJI FlightHub Universal Platform, o'rganish, ma'lumotlarni qayta ishlash, DJI FlightHub Drone boshqaruv tizimi.

Аннотация: В этой статье описаны эффективные и современные программные средства для дронов, которые мы в настоящее время используем в различных областях, их конкретные преимущества, а также удобство и возможности, которые мы можем с их помощью достичь.

Ключевые слова: дроны, дрон, программное обеспечение, универсальная платформа DJI FlightHub, обучение, обработка данных, система управления DJI FlightHub Drone.

Abstract: This article describes the efficient and modern drone software that we currently use in various fields, their specific advantages, as well as the convenience and capabilities that we can achieve with them.

Keywords: drones, drone, software, DJI FlightHub universal platform, training, data processing, DJI FlightHub Drone control system.

Mamlakatimizda so'nggi yillarda deyarli barcha sohalarda uchuvchisiz uchuvchi apparatlarni tobora ko'proq uchratmoqdamiz. Hoh u harbiy soha, hoh san'at, yoki qishloq xo'jali, umuman barcha sohalarda bu qurilmaga bo'lgan talab oshib borayotganini ko'rishimiz mumkin. Albatta bu bejizga emas, ushbu ajoyib qurilmadan inson qilishi qiyin bo'lgan ishlarni tezda va samarali bajarishda foydalanish mumkin.

Bunday qurilmalar ko‘plab imkoniyatlarni taqdim etmoqda. Fan-texnika taraqqiy etar ekan yangidan yangi texnologiyalar hayotimizga kirib kelishi tabiiy albatta.

Uchuvchisiz uchuvchi qurilmalar texnik imkoniyatlari va unga o‘rnatilgan dasturiy vositalar orqali unga yuklatilgan vazifalarni bajaradi. Undan qayday maqsadda foydalanishimizga qarab uning turini, modelini, narxini tanlaymiz. Dunyoda bu kabi qurilmalardan harbiy sohada haqiqiy poyga ketyabdi desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Buni, yaqin vaqt oraliq‘ida Rossiya-Ukraina orasida sodir bo‘layotgan, Vladimir Putin ta‘biri bilan aytganda maxsus harbiy amaliyotlarda sodir bo‘layotgan jarayonlarni kuzatib boruvchi har inson tushunib bo‘ldi. Turkiyaning o‘sha mashur “Bayraktari” yoki ko‘chilikka uncha tanish bo‘lib ulgurmagan ammo hozir Rossiya armiyasining sevimli qirg‘in quroliga aylangan Eron Islom Respublikasining “Shahid” uchuvchisiz uchuvchi qurilmalari dunyo diqqat markazini o‘ziga rom etib ulgurdi.

Ammo bu maqolamizda biz harbiy sohada emas balki fuqarolik yo‘nalishlarida qo‘llanilayotgan dronlar uchun ishlab chiqilgan bir nechta dasturiy maxsulotlar bilan tanishamiz va tahlil qilamiz. Chunki mukammal va samaralari dasturiy vositalar orqali biz dronlarni oson boshqarishimiz, oldimizga qo‘ygan maqsadga tezda erishishimiz mumkin bo‘ladi.

Shunday qilib, siz to‘g‘ri dasturiy ta‘minot foydalanish orqali dronning qanday kuchli tomonlarini oshirishingiz mumkinligini tushunasiz. Ammo ushbu maqolamizda qanday rasmiy dron dasturini o‘rnatish tavsiya etilishi haqida ko‘proq ma‘lumot bermoqchimiz. Zamonaviy dasturiy ta‘minot texnologiyalari dronni qulay boshqaruvini va u bilan ishlashning istalgan bosqichida kvadrokopterni boshqarish xavfsizligini ta‘minlashi mumkin.[1]

Avtonom parvoz yoki oldindan dasturlashtirilgan parvoz rejalariga erishish uchun uchuvchisiz uchuvchi qurilmalarni kompyuter yordamida boshqarish mumkin. Kompyuter masofadan boshqarish pultidagi stantsiya sifatida ham ishlatilishi mumkin. Ba‘zi ilovalar UUA parvozini boshqarishi, hatto smartfon yordamida ham buni amalga oshirish imkoniyatlarini bera olishi mumkin. Quyida dasturlashtiriladigan va kompyuter tomonidan boshqariladigan UUA parvozini qo‘llab-quvvatlovchi dasturlar, ochiq manbali dasturiy ta‘minot va jamoalarning namunalari keltirilgan.

- **AdaPilot** - avtonom parvoz uchun vositalar va kutubxonalar, yuqori darajadagi va professional PUA xavfsizligi uchun.
- **ArduPilot** - Arduino tomonidan boshqariladigan havo samolyotlari va samolyotlari, yer usti roverlari va suvga asoslangan RC subkompaniyalari uchun avtopilot dasturi.
- **CleanFlight** - eng zamonaviy parvoz texnikasini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan parvozlarni boshqarish dasturi.
- **DroneCode** - katta tashkilotlarga xizmat ko‘rsatishga yo‘naltirilgan to‘liq uchuvchisiz parvoz echimi.
- **DroneKit** - MAVLink protokoli yordamida dronlar bilan aloqa qilish uchun ishlatiladigan Python dasturlash tilidagi API.
- **DronePan** - tanlangan uchuvchisiz modellardan foydalangan holda 360 daraja panoramali suratga olishga yordam beradigan iOS uchun dastur.

- **Dronin** - avtonom uchuvchisiz uchish va FPV (birinchi shaxs ko‘rinishida) poyga uchun dasturiy ta‘minot to‘plami.
- **Flone** - Android smartfonini dronga aylantiradigan dastur va apparat to‘plami, uni ikkinchi Android qurilmasi boshqarishi mumkin.
- **Intel Aero** - Intel tomonidan ishlab chiqilgan Python dasturlash tilidagi avtonom parvoz dasturiy ta‘minot to‘plami.
- **LibrePilot** - boshqarish, barqarorlashtirish, masofadan boshqarish va uchuvchisiz samolyotlarni avtonom uchish uchun dasturiy ta‘minot.
- **NVIDIA Redtail** - NVIDIA tomonidan ishlab chiqilgan dronlar va roverlarni avtonom ravishda tuzilmaydigan relyef orqali boshqarish uchun dastur.
- **PX4 avtopilot** - uchuvchisiz samolyotlarni boshqarish uchun dasturiy ta‘minot to‘plami va uni qanday qilib noldan qurish haqida ma‘lumot.
- **PaparazziUUA** - Avtopilot tizimlari va havo va yer usti uchuvchisiz samolyotlar uchun yer usti stantsiyalari dasturi.

Agar yaqin o‘tmishdan boshlaydigan bo‘lsak UUA foydalanish sohalari asosan ikki turga, ilmiy va amaliy sohalardir. Qo‘llanilishiga ko‘ra dronlar harbiy va fuqarolik sohaslarida qo‘llaniladiganlarga bo‘linadi. Tarixga biroz murojaat qilsak, 2010 yildan beri fuqarolik dronlari tez sur‘atlar bilan mashhur bo‘lib borayotganini ko‘rish mumkin va 2020 yilga kelib esa sanoat kvadrokopterlarining yarmidan ko‘pi qishloq xo‘jaligi yoki infratuzilma loyihalarini ta‘mirlash bilan shug‘ullanishda qo‘llanilyabdi. Shu o‘rinda agar joiz bo‘lsa dronlarga dasturiy mahsulotlar bilan shug‘ullanuvchi Rossiyaning AEROMOTUS kompaniyasi mavjudligi va MDH davlarida qo‘llanilayotgan dronlar uchun uning dasturiy mahsulotlari keng tarqalganini qayd etish lozim. [2]

Nima uchun dronga yaxshi dasturiy ta‘minot juda zarur?.

Dronlardan tijorat maqsadlarida foydalanish havaskorlikdan farq qiladi va buni qurilmalarning barcha xususiyatlarida ko‘rish mumkin. O‘rnatilgan kameralar va parvoz masofasining o‘lchamlaridan boshlab, dronni gimballar va qo‘shimcha jihozlar bilan yangilash qobiliyati shular jumlasidandir. Misol uchun, oddiy parvoz va muhim bo‘lmagan ma‘lumotlarni olish uchun professional kvadrokopterdan foydalanish shart emas. Agar siz sanoat kvadrokopterini sotib olmoqchi bo‘lsangiz, sizning holatingizda droning qaysi xususiyatlari siz uchun ustuvorligini bilishingiz va shunga mos ravishda dron sotib olishingiz zarur.

UUAlar uchun dasturiy ta‘minot qanday vazifalarni hal qiladi?

- **O‘rganish.** Simulyatorlar yordamida uchuvchisiz uchuvchi apparatni to‘g‘ri va samarali boshqarishni o‘rganuvchilar o‘rganishi mumkin. Masalan, **DJI**-da eng real parvoz simulyatori mavjud.

- **Ma'lumotlarni qayta ishlash.** Ya'ni, media ma'lumotlarini (foto va videolarni) tezroq va yaxshiroq qayta ishlash uchun maxsus ishlab chiqilgan dasturiy ta'minotlar mavjud. Sun'iy intellektdan foydalangan holda video va fotosuratlar avtomatik ravishda dekodlanadi. Va ular kvadrokopter yordamida maxsimal sifatda, to'liq holda olingan video va foto tasvirlarni qayta ishlash imkoniyatini beradi.
- **Boshqaruv.** Bu dronni masofadan boshqarish va qo'nish, dronlar o'rtasidagi yoki boshqaruv markazi bilan o'zaro ta'sir qilish uchun ilova bo'lishi mumkin. Shuningdek, dronlarni boshqarish dasturi yordamida yarim avtomatik yoki hatto avtomatik parvoz rejimini ta'minlash, shuningdek, maqsadli yuklarni boshqarish mumkin. Birinchi internetga asoslangan dronlarni boshqarish ilovasi **DJI FlightHub Universal Platform** hisoblanadi.[3]

Dasturiy ta'minot, uning afzalliklarini qanday oshiradi.

Mukammal dasturiy ta'minot drondan maxsimal darajada foydalanish imkoniyatini beribgina qolmay, uning boshqaruvini ixchamlashtiradi. Misol uchun uyali aloqa vositalari orqali masofadan nazorat qilish, turli ekstremal sharoitlarda murakkab vazifalarni bajarish, foydalanuvchilar uchun qulay interfeys, obyektini tanib olishning yuqori aniqligi va h.k.z. Shu o'rinda bir jihatni ta'kidlash joizki, dronlar uchun imkon qadar litsenziyaga ega dasturiy mahsulotlar sotib olish lozim. Dasturiy ta'minot uchun, siz internet tarmoqlarida, dronlar uchun maxsus dasturiy mahsulotlarni taklif qiluvchi turli xil xorijiy firmalarni topishingiz mumkin. Misol uchun DJI kompaniyasi va boshqalar.

Kvadrokopterlar uchun dasturiy ta'minot nima?. Bu savolga javob to'g'ridan-to'g'ri UUA qanday maqsadda ishlatilishiga bog'liq. Ya'ni, sizning UUA ni ish faoliyatini yaxshilaydigan boshqaruv tizimlari, ilovalari va platformalari mavjud. DJI dasturiga FlightHub universal boshqaruv tizimi, Flight Simulator va iPad boshqaruvi uchun DJI GS PRO ilovasi kiradi.

Shuningdek quyidagi dronlar uchun mo'ljallangan turli dasturiy mahsulotlarni keltirish mumkin.

DJI Terra Pro va DJI Terra Advanced - xaritalash dasturlari.

PIX4D, ya'ni Pix4D bim bilan ma'lumotlarni qayta ishlash dasturlari.

Pix4d Fields qishloq xo'jaligi uchun moslashtirilgan UUA dasturi.

Pix4Dmapper - fotogrametriya vazifalar bilan ishlash imkonini beruvchi dasturi.

Pix4DReact - qutqaruvchilar, o't o'chiruvchilar, politsiya va favqulodda vaziyatlar vazirligi dronlari uchun dasturiy ta'minot.

Kvadrokopterlar haqida biroz to'xtalsak. **Parrot**, agrosanoat maqsadlarida ishonchli **Parrot Bluegrass** kvadrokopteri. Professional DJI kvadrokoptarlari, ular orasida **DJI Matrice 300 RTK** modeliga alohida ishonch bildirilgan. Ushbu modelni

sotib olish ilg'or sun'iy intellekt imkoniyatlariga ega innovatsion UUA egasi bo'lishni anglatadi.

DJI dan dasturiy ta'minot - parvoz simulyatori DJI Flight Simulator. Agar siz real his-tuyg'ularni boshdan kechirishni va parvoz sharoitlarini iloji boricha haqiqatga yaqinroq qilishni istasangiz, DJI Flight Simulator bu vazifani a'lo darajada bajara oladi. U eng qiyin vaziyatlarda zamonaviy dron modellarini sinab ko'rish uchun mo'ljallangan. Shuningdek, har qanday ob-havo sharoitida uchuvchilarni samarali va xavfsiz o'qitish uchun.[4]

E'tibor bering, DJI kvadrokopterini Flight Simulator yordamida boshqarishni o'rganish qurilmani yo'qotish yoki uni yaroqsiz holga keltirish xavfisiz amalga oshiriladi. Albatta, sizda yetarlicha tajribaga ega bo'lmasangiz, uning imkoniyatlarini sinab ko'rish uchun ushbu trening imkoniyati bebahodir. Beshta ko'rish burchagi, uchta parvoz rejimi va boshqarish ko'nikmalingizni mukammallashtirish uchun samarali mashqlar DJI o'quv modulining ba'zi bir xususiyatlaridan xolos qiladi. Hatto bolalar ham dasturdan foydalanishlari mumkin, garchi ular uchun bu juda g'ayrioddiy o'yin-kulgi bo'lsa ham.

O'quv moduli UUALarning qaysi turlariga mos keladi?

Ushbu dastur havaskor UUALar uchun ajoyib sinov versiyasi, korxonalar uchun va energetika sanoati uchun alohida versiyalari mavjud. Oxirgi versiyada dastur amaliyotni o'z ichiga oladi, ya'ni dron yordamida elektr uzatish liniyalarini tekshirish. Korxonalar uchun versiyada esa kvadrokopterlar yordamida qidiruv-qutqaruv ishlarini mashq qilish imkoniyati mavjud. Eng oddiy versiya havaskor versiya bo'lib, u dron va bepul parvozning umumiy sozlamalarini simulyatsiya qiladi. Ammo bu funktsionallik ham dronlardan foydalanish samaradorligini sezilarli darajada oshirish uchun yetarli. Endi dronlar uchun bir nechta dasturiy ta'minot vositalari bilan batavsilroq tanishib chiksak.

DJI FlightHub Drone boshqaruv tizimi. DJI FlightHub dasturi sizga bitta platformadan tijorat dronlarining barcha jihatlarini samarali boshqarish imkonini beradi. Aytgancha, bu professional kvadrokopterlar uchun yangi imkoniyatlar ochadigan birinchi universal platformadir. Ko'rish, rejalashtirish, tahlil qilish - siz olgan asosiy ilg'or xususiyatlar, xarid to'liq to'lanadi. Uning yordami bilan UUALarning butun parki boshqariladi. Ya'ni, ba'zi parvoz rekordlarini yoki uchuvchi guruhlarni loyihalar bo'yicha guruhlash mumkin.

U dronlarning parvoz vazifalarini real vaqt rejimida ko'rish imkonini beradi va shu ma'lumotlar asosida qurilmalardan foydalanish samaradorligi bo'yicha statistik ma'lumotlar tuziladi.

Parvoz paytida yozib olingan ma'lumotlarni DJI FlightHub veb-ilovasi yordamida ko'rish va tahlil qilish mumkin. Buning yordamida ma'lum bir hududda

yoki muayyan vazifada uskunadan foydalanishning qonuniyligini tekshirish mumkin bo'лади. Bundan tashqari, UUALardan foydalanish samaradorligini oshirish uchun har doim qayd etilgan ma'lumotlarni tahlil qilish mumkin.

Mos keluvchi **DJI Pilot dasturi**. Kvadrokopterlar uchun DJI Pilot mobil ilovasi xavfsiz kanallar orqali dronlardan olingan ma'lumotlarni DJI FlightHub bulutli xotirasiga tushishini ta'minlash uchun maxsus yaratilgan. Ushbu mahsulotdan foydalanib, siz uchuvchisiz samolyotning imkoniyatlarini maksimal darajada oshirasiz.[5]

DJI Pilot PE ning moslashtirilgan versiyasi. Bunday holda, ma'lumotlarni saqlash uchun shaxsiy bulutli xotiradan foydalaniladi. Dasturiy ta'minotning mukammal muvofiqligi tufayli siz Internetga ulanish va Pilot PE mobil ilovasi orqali yozib olingan ma'lumotlarni xavfsiz saqlash imkoniyatiga ega bo'ласiz.

Quyidagi UUA modellari FlightHub bilan mos kela oladi.

DJI Matrice 200 V2, 200, 600 seriyali;

Inspire 2;

DJI Mavic Pro, Mavic 2 Enterprise, Mavic 2 Enterprise Dual;

DJI Phantom 4 Pro (lekin Phantom 4 Pro+ dan tashqari), DJI Phantom 4, 4 Advanced (lekin Phantom 4 Advanced+ dan tashqari).

DJI GS PRO yordamida iPad Dronini boshqarish.

Birinchiidan, shuni ta'kidlash joizki, DJI GS PRO dasturi yordamida siz iPad orqali UUA ni osongina boshqarishingiz va parvoz marshrutini sozlashingiz mumkin, chunki DJI GS PRO dasturi foydalanuvchilar uchun yangi imkoniyatlar ochadigan qulay mobil ilovadir. Shunday qilib, bulutli saqlashning mavjudligi vazifalarning aniqligi va ishonchliligini oshirish imkonini beradi, chunki siz yozuvlarni, jumladan, parvoz marshrutlari, individual samolyotlar va uchuvchilar tarixini tahlil qilishingiz mumkin. DJI GS PRO Inspire, Matrice, Phantom, Mavic seriyalari bilan mos keladi va professional kvadrokopterlarning qaysi modellari ilovani qo'llab-quvvatlashi haqida ko'proq ma'lumot olish uchun internet tarmoqlari yoki AEROMOTUS kompaniyasining web saytlarida topish mumkin.

Ushbu dastur quyidagi sohalar uchun ishlatiladi.

- aerofotosurat;
- qurilish va arxitektura;
- qishloq xo'jaligi;
- quvurlar va kommunikatsiyalarni tekshirish;
- xavfsizlik;
- qidiruv va qutqaruv ishlari.

Dastur ishlash jarayonida turli ishtirokchilar mavjud bo'лади: foydalanuvchi, administrator va jamoa menejeri, shuningdek ularning har biri tizimda o'z huquqlariga

ega. Agent, ya'ni jamoa menejeri maksimal huquqlarga ega. Faqatgina ushbu rol kirish huquqlarini o'zgartirish va dastur litsenziyasini yangilash cheklanib qolmaydi. Axir parvozlar jurnalini yuritish sizga UUAlar bilan ishlash dinamikasini qayd etish va ulardan foydalanish samaradorligini oshirish imkonini beradi.

DJI Ground Station Pro bilan nima qilishingiz mumkin?

Siz parvozlar uchun avtomatik marshrutlarni rejalashtirishingiz va bulutli ma'lumotlarni saqlash orqali parvoz telemetriyasini boshqarishingiz mumkin bo'ladi. Bundan tashqari, faylni saqlash buni bir mutaxassis tomonidan emas, balki bir nechta mutaxassis tomonidan amalga oshirishga imkon beradi. Shunisi e'tiborga loyiqki, ushbu ilova yordamida siz ham UUA ni boshqarish jarayonini kuzatishingiz, ham loyiha ustida ishlashingiz mumkin.

3D xaritalar yaratish. Parvoz uchun hududni tanlash va kamerani sozlash orqali ilova tufayli siz avtomatik ravishda optimal parvoz marshrutini ishlab chiqasiz. Lekin eng qiziq narsa boshqa. Marshrutni kuzatib borganingizda, 3D xaritalash ilovasiga import qilinadigan fotosuratlar olinadi. Yani dastur u tasvirga olgan ma'lumotlar orqali kompyuterda hududning 3D xaritasini yaratadi.

DJI Terra kartografik dasturiy ta'minoti. Sizga DJI Terra Advanced va DJI Terra Pro dasturlarini sotib olishni tavsiya qilamiz. Mutaxassislarning aytishicha, DJI Terra geodeziyadagi yangi tushuncha. Keling, savolni biroz tushunishga harakat qilaylik. Texnologiya xaritalarni yaratish uchun sun'iy intellektga asoslangan bo'lib, aniq vazifalarni rejalashtirish bilan marshrut bo'ylab parvoz qilish imkonini beradi.

Ya'ni siz ushbu dastur orqali dron parvozda ko'rsatilgan vazifani bajarishdan tashqari avtomatik ravishda quyidagi ishlan chiqadi:

- ma'lumotlarni yig'ish, bu ikki yoki uch o'lchovli bo'lishi mumkin;
- olingan ma'lumotlarni to'rtta ko'rsatkich bo'yicha tahlil qilish: obyekt koordinatalari, hajm, maydon va masofa.

Ya'ni, aslida siz qurilmaning qamrov zonasini raqamli formatga aylantirish imkoniyatiga ega bo'lasiz. Agar kerak bo'lsa, siz modeldagi muhim tafsilotlarni ta'kidlab, olingan ma'lumotlarni tekshirishingiz mumkin.

Aslida, dasturiy ta'minot doirasi ancha kengroq va boshqa sohalarda keng qo'llaniladi. Ular orasida qurilish, qishloq xo'jaligi, infratuzilmani suratga olish va aerofotosuratga olish yo'nalishlari bor. DJI Terra Pro va DJI Terra Advanced dasturlari real vaqtda 2D xaritalashni ta'minlaganligi sababli, bu ayniqsa qishloq xo'jaligi va shaharlar uchun to'g'ri keladi. Qishloq xo'jaligi sanoati uchun multispektral 2D rekonstruksiya muhim ahamiyatga ega, chunki u ish samaradorligini oshirish va hosildorlikni sezilarli darajada oshirish uchun ishlatilishi mumkin.[6]

Yangi professional DJI Terra dasturini quyidagilarni yaratish imkonini beradi: Haqiqiy vaqtda obyektning xaritasini yaratish (2D xaritalar, 2D rekonstruksiya) va

parvoz nuqtasining eng samarali marshrutlarni kuzatib borish. Vazifalarni shartli ravishda qamrov va ma'lumotlarni to'plash usuliga ko'ra quyidagi turlarga ajratishimiz mumkin, bunda 3 asosiy turni ajratib ko'rsatish kerak: diametrli proektsiyalarni yaratish, marshrut koridori va hududiy rejalashtirish. Qurilmada esa dastur orqali siz dronning barcha parvoz xususiyatlarini, jumladan qiyaqlik burchagi, balandlik, tezlikni sozlashingiz mumkin.

Zamonaviy dronlar DJI Terra dasturiy ta'minoti va 3D rekonstruksiya funksiyasi tufayli baxtsiz hodisalar kabi hodisalarni aniq tiklash imkonini beradi. Yoki aytaylik katta obyektida qurilish ishlarining borishini kuzatib boring. Moslik nuqtai nazaridan, Phantom 4 seriyali kvadrokopterlar DJI Terra dasturiy ta'minoti bilan mos keladi.

Pix4Dfields qishloq xo'jaligi dronlardan foydalanish dasturi.

Boshida ta'kidlaganimizdek, qishloq xo'jaligida dronlardan boshqa sohalarga qaraganda tez-tez foydalaniladi. Muxtasar qilib aytganda, Pix4Dfields - bu qishloq xo'jaligi sohasidagi o'simliklar holatini kuzatish va tahlil qilish uchun dasturiy mahsulot. U soha mutaxassisleri yordamida yaratilgan bo'lib, uni qo'llashning yuqori samaradorligi haqida gapirish imkonini beradi.

Hulosa qilib shuni aytish mumkinki bir yuqori o'rgangan dasturiy mahsulotlar va texnologik yechimlar mamlakatimizda qo'llanilayotgan dronlarning asosiy qismi uchun mos keladi. Shu aytish lozimki har bir texnik ishlanmadan maksimal darajada foydalanish lozim va bu ko'p harajatlarning tejalishiga ham sabab bo'la oladi.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR:

1. **Elektron manba:** <https://uz1.ndespace.org/drone-0e46c0>.
2. **Elektron manba:** <https://hashdork.com/uz/artificial-intelligence-in-drones/>.
3. Ahmedov A., Taylaqov N. Informatika. AL va KHK uchun darslik. –T.: O'zbekiston, 2002. 2- nashri. -272 b.
4. **Elektron manba:** <https://www.aeroexpo.com.ru/proizvoditel-aero/programmnoe-obespechenie-drona-2042.html>
5. **Elektron manba:** <https://aeromotus.ru/programmnoe-obespechenie-dlya-bpla/>.
6. <https://alb.aero/catalog/programmnoe-obespechenie/>.

HORIJY MAMLAKATLARDA OBYEKT LARNING MUHANDISLIK- TEXNIK HIMOYALANGANLIGINI TASHKIL ETISHNING TEXNIK YECHIMLARI

ТЕХНИЧЕСКИЕ РЕШЕНИЯ ПО ОРГАНИЗАЦИИ ИНЖЕНЕРНО- ТЕХНИЧЕСКОЙ ЗАЩИТЫ ОБЪЕКТОВ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

TECHNICAL SOLUTIONS FOR THE ORGANIZATION OF ENGINEERING AND TECHNICAL PROTECTION OF OBJECTS IN FOREIGN COUNTRIES

Jalolov Alisherjon Abduhomid o'g'li,

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi

Universiteti Magistratura tinglovchisi

Jalolovalisher3363336@gmail.com

Rajabov Oybek Otaboyevich

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi

Universiteti Magistratura tinglovchisi

Oybek86.r@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasi qo'riqlanayotgan obyektlarning kirish-chiqish jarayonini nazorat qiluvchi va boshqaruvchi tizimlardan foydalanish, biometrik texnologiyalarni xususiyatlari bo'yicha takliflar berildi.

Аннотация

В данной статье внесены предложения по использованию систем, контролирующих и управляющих процессом въезда-выезда охраняемых объектов Республики Узбекистан, и особенности биометрических технологий.

Annotation

In this article, proposals are made on the use of systems that control and manage the process of entry and exit of protected objects of the Republic of Uzbekistan, and features of biometric technologies.

Tayanch so'z va iboralar: turniket, foydalanuvchining identifikatori, magnit kartalar, viganda, shtrix-kodli kartalar, brelok-kalitlar «tach-memori», kartalar hisoblagichi. biometrik texnologiyalar, kirish-chiqish jarayonini nazorat qiluvchi va boshqaruvchi tizimlar,

Ключевые слова и фразы: турникет, идентификация пользователей, магнитные карты, виганда, карты со штрих-кодом, ключи-ключи «тач-память», счетчик карт, биометрические технологии, системы контроля и управления процессом входа-выхода,

Key words and phrases: turnstile, user identification, magnetic cards, viganda, barcode cards, touch-memory keys, card counter, biometric technologies, systems for monitoring and managing the entry-exit process,

Ayni paytda dunyoda tobora kuchayib borayotgan turli ziddiyatlar va qarama-qarshiliklar, yurt tinchligi va osoyishtaligiga tahdid soluvchi, pandemiya, tabiiy va texnogen ofatlar, har hil turdagi huquqbuzarliklar davlat tuzilmalari zimmasiga “Barcha sa’y-harakatlar – inson qadri uchun” ustuvor g‘oyasi asosida faoliyatini yanada takomillashtirish mas’uliyatni yuklamoqda.

Davlat va jamoat xavfsizligini ta’minlash huquqni muhofaza qiluvchi organlar va maxsus xizmatlar, davlat nazorati organlari faoliyati samaradorligini oshirish, huquqbuzarliklar profilaktikasining yagona davlat tizimini takomillashtirish orqali amalga oshiriladi. Shu bilan birga, tezkor-profilaktika tadbirlari bilan bir qatorda fuqarolar himoyasini alohida texnik jihatdan qo‘llab-quvvatlash hamda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan tahdidlarni bashorat etish, monitoring qilish, oldini olish va bartaraf etishni ta’minlaydigan yaxlit axborot tizimini joriy etishga qaratilgan choratadbirlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda shaharlarda qo‘riqlaadigan obyektlarda jamoat xavfsizligini ta’minlashda faqatgina chegaralarni himoyalash bilan cheklanib qolish mutlaqo mumkin emas. Axborot kommunikatsiya texnologiyalari yuqori shiddat bilan rivojlanib borayotgan globallashuv davrida, jamiyatda ekologik va ijtimoiy muammolarga bo‘lgan e’tiborning kundan-kunga kuchayib boayotganligi “xavfsiz shaharlar” tizimini yaratish va rivojlantirish masalasi naqadar dolzarbligini anglatadi.

Kirish-chiqish jarayonini nazorat qiluvchi va boshqaruvchi tizimlariga biometrik texnologiyalarni joriy etishni amalga oshirish.

Kirish-chiqish jarayonini nazorat qiluvchi va boshqaruvchi tizimlardan foydalanishning asosiy maqsadlari quyidagilar hisoblanadi:

- obyektning qonuniy manfaatlarini himoyalash, ichki boshqaruv tartibini saqlash, kirib chiqish tartibini belgilash;
- obyekt mulkini, uning ratsional va samarali qo‘llanilishini himoyalash;
- obyekt foydasini o‘stirish;
- obyektning ichki va tashqi barqarorligi;
- tijorat sirlari va intellektual mulkka bo‘lgan huquqlarni himoyalash.

Kirish-chiqish jarayonini nazorat qiluvchi va boshqaruvchi tizimlari xavfsizlik tizimining bir qismi bo‘lib, quyidagi qo‘shimcha vazifalarni hal etish imkonini beradi:

- xodimlar va tashrif buyuruvchilarning, mahsulotlar va moddiy boyliklarni transport orqali kiritilishi va chiqarilishini tartib bilan amalga oshirilishini, obyektning bir maromda ishlashini ta'minlash;
- begona shaxslar va transport vositalarining qo'riqlanayotgan hudud (obyekt) va bino (xona)larga nazoratsiz o'tishlarini bartaraf etish;
- obyekt manfaatlariga moddiy va ma'naviy zarar etkazishi mumkin bo'lgan xavfni, potentsial xavfli sharoitlarni o'z vaqtida aniqlash;
- obyektning ichki va tashqi aloqalarini tashkiliy turg'unligini ishonchli kafolatini yaratish, xavf va salbiy tamoyillarga nisbatan tezkor harakatlanish mexanizmini ishlab chiqish.

Yuqorida bayon etilganidek, kirib chiqishni nazorat qilish va boshqarish tizimi (KChNQvaBT) kirish cheklangan binolar va hududlarga shaxslarning identifikatsion belgilari kombinatsiyasiga ko'ra shaxsini aniqlagan holda, sanksiyalangan (ruxsat etilgan) kirishni va undan chiqish, shuningdek, obyektga kirish cheklangan bino va hududlariga sanksiyalanmagan (ruxsat etilmagan) kirib-chiqishni bartaraf etishni ta'minlash uchun mo'ljallangan.

O'rnatilgan talablariga ko'ra KChNQvaBT tizimi chegaralashni boshqaruvchi qurilmalar va ijrochi qurilmalar tarkibidagi: hisoblagichlar va identifikatorlar tarkibidagi identifikatsiya alomatlarini kiritish qurilmalari; apparatli va dasturli vositalar tarkibidan mavjud bo'lgan boshqarish qurilmalaridan iborat.

Hisoblagichlar va chegaralashni boshqaruvchi qurilma bilan KChNQvaBT, moddiy boyliklar jamlangan xonalar, obyekt rahbarlarining xizmat xonalari jihozlanadi. Xodimlar va tashrif buyuruvchilarning obyekt binolariga KChNQvaBT orqali ruxsatnomalarini bino va xizmat xonalarga nisbatan – bitta belgiga ko'ra; kirish cheklangan hududlarga (qimmatbaho boyliklar omboriga, seyflar bo'lgan xonalarga, qurol saqlash xonalarga) ruxsatnomalar esa identifikatsiya qilishning kamida ikkita belgisiga ko'ra amalga oshirish lozim.

KChNQ va BT tizimi quyidagi asosiy vazifalarning bajarilishini ta'minlab berishi lozim:

- ❖ Chegaralashni boshqarish qurilmalari identifikatsiya belgilarini hisoblashda belgilangan vaqt orasida yoki KChNQ va BT operatorining komandasiga ko'ra ochishni;
- ❖ o'rnatilgan vaqt oralig'ida mazkur ruxsat etilgan hududga kirish ruxsat berilmagan identifikatsiya alomatlarini hisoblashda ChBQni ochish taqiqlanishini;
- ❖ boshqarish qurilmalaridagi identifikatsiya alomatlarini sanksiyalangan holda o'zgartirish kiritish (qo'shish, o'chirib tashlash) va ularning ruxsat berilgan hudud va kirishga ruxsat berish orasidagi vaqt intervali bilan aloqani ta'minlashni;

❖ идентификация alamatlarini o'zgartirish (qo'shish, o'chirish) uchun boshqarish qurilmalarining dasturli vositalariga sanksiyalanmagan kirishdan himoyalashni;

❖ texnik va dasturli vositalarni boshqaruv elementlari, tartibini o'rnatish va sanksiyalanmagan kirishdan himoyalashni;

❖ elektr tokidan oziqlanish manbai o'chirilganida identifikatsiya alamatlari ma'lumotlar bazasi va sozlangan ma'lumotlarni saqlashni; o'rnatilgan tartib va yong'in xavfsizligi qoidalariga muvofiq avariya holatlarida, yong'in, nosozliklar yuzaga kelganida o'tish uchun ChBQni qo'lda, avtomat yoki yarimavtomatik tarzda ochishni;

❖ ruxsat etilgan identifikatsiya alamatlari hisoblanganidan so'ng ma'lum vaqt o'tgach o'tish holati mavjud bo'lmaganida ChBQni avtomat tarzda yopishni;

❖ identifikatsion alamatlar (kodlar)ni tanlashga harakat qilishda tashvish signalini (yoki ChBQni vaqtincha blokirovka qilishni) berishni;

❖ joriy va tashvishli hodisalarni qayd qilish va saqlab qolish.

Obyekt predmetlari saqlanishi zarur bo'lgan bino va obyektlarida, mazkur predmetlar qo'riqlanayotgan xonalardan yoki binolardan maxsus identifikatsiya belgilar bo'yicha sanksiyalanmagan olib chiqib ketilishini nazorat qiluvchi KChNQvaBTni o'rnatish lozim.

Ishchi qurilmalari bo'lgan chegaralashni boshqarish qurilmalari quyidagilarni ta'minlashi lozim:

- o'tish joylarini qisman yoki batamom to'sib qo'yishni;
- avtomatik va mexanik (avariya holatlarida) ochishni;
- ChBQ ichidagi odamni blokirovka qilishni (shlyuzlar, o'tish kabinalari orqali);
- talab qilinadigan o'tkazuvchanlik qobiliyatini.

Identifikatsiya alamatlarini kiritish qurilmalari hisoblagichlari quyidagilarni ta'minlashi lozim:

- identifikatorlardagi identifikatsiya alamatlarini hisoblashni;
- identifikatsiya alamatlarini boshqarish qurilmalari ma'lumotlari bazasida yoki xotirasida saqlanayotgan alamatlar bilan taqqoslashni;
- foydalanuvchini identifikatsiya qilishda ChBQni ochishga signalni shakllantirishni;
- boshqarish qurilmalari bilan ma'lumot almashishni.

Identifikatsiya alamatlarini kiritish qurilmalari identifikatsiya alamatlarini tanlash yo'li bilan manipulyatsiya qilishdan himoyalinishi lozim. Identifikatsiya alamatlarini kiritish qurilmalari, identifikatsiya alamatlarini, o'rnatilgan elektr ta'minot elementlarisiz identifikatorlar uchun, butun foydalanish davomida, o'rnatilgan elektr ta'minot elementlariga ega identifikatorlar uchun esa, 3 yildan kam bo'lmagan holda saqlashi kerak.

Kirish-chiqish jarayonini nazorat qiluvchi va boshqaruvchi tizimlar ma'lum bir hududga xodimlar (ishchilar, transport) kirish va chiqishlariga ruxsat berish yoki ularni cheklash, ro'yxatga olishni maqsad qilgan dasturiy va apparat-texnik nazorat vositalari va boshqaruv vositalari to'plamidan iboratdir. Tizimning asosiy vazifasi – ma'lum bir hududga kirish va chiqishni boshqarishdir (kimga ruxsat berish kerak, qaysi vaqtda va qaysi hududga kabi bir qancha savollarni qamrab oladi).

Bundan tashqari tizim quyidagi vazifalarni ham bajaradi:

- Belgilangan hududga kirishga ruxsat berish va uni cheklash;
- Belgilangan hududga kirish huquqiga ega bo'lgan shaxsni aniqlash;
- Obyektga moddiy vositalarni olib kirilishini va ularni olib ketilishini nazorat qilish;
- Moddiy qiymatbaho buyumlarga qasddan zarar yetkazilishini oldini olish;
- Obyektga tashrish buyuruvchilar oqimini tartibga solish;
- Xodimlarning(ishchi) obyektga kelish va ketish vaqtini hisobga olish;
- Xodimlarning(ishchi) ish haqini hisoblash (buxgalteriya tizimi bilan integratsiyalashishda);
- Xodimlar(ishchi) to'g'risidagi identifikatsiya qilish ma'lumotlarini bazada saqlash;
- Obyekt xavfsizlik tizimi bilan integratsiyalashishi: tizim voqealari arxivlarini birlashtirish, videokuzatuv tizimi orqali yozishni boshlash zarurligi haqida xabar berish uchun videokuzatuv tizimi bilan kamerani KChNQ va BTda qayd etilgan shubhali hodisaning oqibatlarini qayd etish uchun aylantirish;
- yong'in signalizatsiyasi tizimi (ATP) bilan integratsiyalashishi: yong'inni aniqlash detektorlari holati haqida ma'lumot olish, evakuatsiya chiqish eshiklarini avtomatik ravishda ochish va yong'in signalida yong'in sodir bo'lgan xonalar eshiklarini yopish;
- transport vositalarini kirishini va chiqishini nazorat qilish.

Tizimni jihozlashda imkoniyatlardan kelib chiqib shunday o'rnatish kerakki, unda ruxsat etilmagan kirish-chiqishlar bo'lmasligi lozim.

Hozirgi vaqtda magnit kartalar, proximity kartalar, "touch-memory" va shunga o'xshagan elektron kalitlardan keng foydalaniladi. Lekin shu yerda bitta muammo paydo bo'ladi. Bunday elektron kartalar unchalik ishonchli emas (ishlab chiqaruvchilar tomonidan bunday elektron kartalarga kafolat bermaydilar bu bitta asosiy muammo) va o'zgaralar tomonidan o'zlashtirib olish xolatlar mavjud. Aynan bunday muammolarni an'anaviy biometrik erkin foydalanishni nazorat va boshqarish tizimlarining asosiy afzalliklari ko'rib chiqiladi va hal qilinadi. Daktiloskopik identifikatsiyalash usuli yordamida "BioSmart" KChNQ va BT taqdim etildi. Ushbu

tizimning keng funksional imkoniyatlari moslashuvchan dasturiy ta'minot va maxsus mo'ljallangan skanerlovchi qurilmalari o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi.

BIOMETRIK TEXNOLOGIYALARNING AFZALLIKLARI

Yuz yildan ortiq vaqt ilgari biologik obyektlar hayot aylanish jarayonida o'zgarmaydigan bir qator noyob fiziologik xususiyatlarga ega ekanligi aniqlandi. Odamlarda bunday xususiyatlar, birinchi navbatda, barmoqlarning papiller naqshlari, yuzning geometriyasi, ko'z yoki ko'z naqshini (modelini) o'z ichiga oladi. Bu holat shaxsning haqiqiylikni aniqlash uchun yuqori ehtimollik bilan maxsus biometrik usullarni qo'llash imkonini beradi.

So'nggi yillarda biometrik texnologiyalarga bo'lgan qiziqish sezilarli darajada oshdi, chunki zamonaviy texnologiyalarni rivojlantirish bilan insonning noyob fiziologik ma'lumotlarini tez va aniq aniqlash mumkin bo'ldi. Bunday identifikatsiya qilish identifikatsiya kalitlaridan (magnit kartalar, elektron kalitlar va boshqalar) foydalanishga asoslangan odatdagi kamchiliklarga nisbatan bir qator muhim afzalliklarga ega bo'lgan zamonaviy biometrik texnologiyalar nazorat va erkin foydalanishni boshqarish tizimlarida keng qo'llanila boshlandi.

Biz biometrik texnologiyalarning asosiy afzalliklarini keltiramiz:

- kalitlarni ruxsatsiz ishlatish ehtimoli yo'q qilinadi;
- taqlidga qarshi himoya yuqori darajani ta'minlaydi;
- majburiy kalitlarga ehtiyoj yo'q;
- inson omilining ta'siri (kalitni yo'qotish yoki buzish, unutish, kalitlarni uchinchi shaxslarga o'tkazish va h. k.) chiqarib tashlanadi.

BIOMETRIK TEXNOLOGIYALARNING VAZIFALARI

Kirishni nazorat qilish va boshqarishda:

- tashrif buyuruvchilarni skanerlash orqali shaxsni aniqlash;
- faqat ro'yxatdan o'tgan xodimlar va mehmonlarga kirish;
- eshiklarni, turniketlarni, to'siqlarni boshqarish;

Ruxsatsiz kirish harakatlarida:

- signal shakllantirish;
- voqealar jurnalini saqlash;
- vaqtinchalik kirishni belgilash.

Xodimlarning ish vaqtini hisobga olish:

- xodimlarning kelishi va ketishi vaqtini avtomatlashtirilgan hisobga olish;
- ish vaqti jadvalini saqlash;
- ish joyidagi xodimning mavjudligi yoki yo'qligi, kechikishi va erta ketishi haqida hisobot yaratish;

- xodimlarning ma'lumotlar bazasini yaratish va saqlash (elektron bazada yoki serverda);

- “buxgalteriya hisobi” dasturiga ma'lumotlarni import qilish va boshqalar.

Binolarning xavfsizligini ta'minlashda:

- har qanday mavjud erkin foydalanish nazorat qilish tizimlari va xavfsizlik signalizatsiyasi bilan integratsiyalashuvi;

- signalizatsiya tizimlari ishlaganda uni kuch tuzilmalari yordamida bartaraf etish imkoniyati.

O'zbekiston Respublikasi qo'riqlanayotgan obyekt larining kirish-chiqish

Xavfsizlik infratuzilmasiga ega bo'lgan binolarda ushbu tizimlar jinoyatchilikka qarshi kurashishda hamda qonun ustuvorligini ta'minlashga xizmat O'zbekistonning iqtisodiy-ijtimoiy qudratini osirib, ishonchli kelajak qurayotgan davlat sifatida xalqaro hamjamiyatda mustahkam o'rin eallashiga zamin yaratadi.

Horijiy tajribani o'rganib, O'zbekiston Respublikasi qo'riqlanadigan obyektlari uchun eng maqbul zamonaviy texnologiyalarni tanlasak hamda ularni joriy etish bo'yicha kerakli tavsiyalarni ishlab chiqsak, ushbu obyektlarning qo'riqlash ishonchliligining yuqori darajada bo'lishini ta'minlaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Asosiy adabiyotlar

1. “Jamoat xavfsizligini ta'minlashda axborot kommunikatsiya texnologiyalarning o'rni” mavzusida respublika ilmiy-amaliy plenar va onlayn konferensiya materiallari. Toshkent, O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M. Mirziyoevning 2018 yil

3. Yoqubov U.A., Eshquvatov Sh.X.. Obyekt ga kirish-chiqish jarayonini nazorat qiluvchi va boshqaruvchi tizimlar. Darslik. – T., 2018.

4. Yoqubov U.A., Dadaboyev A.N. Obyekt lar xavfsizligini tizimli ta'minlash konsepsiyasi.O'quv qo'llanma. – T., 2018.

Internet manbalari

www.video-control.ru, www.secnews.ru, www.aamsystems.ru, www.sigma-is.ru, ,
www.guardtec.ru, www.hitsec.ru, , www.itv.com, www.smartec-cctv.ru,
www.ktso.ru, www.Lex.uz, www.Ziyonet.Uz, www.securityrussia.com,
www.colosseoas.com, www.alibaba.com, www.rgsec.ru.

МИКРОELEMENTLARNING AHAMIYATI

Muzaffarov O., Mo'ydinova D., Xoshimova M. (talaba)
Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti
mahzunaxoshimova870@gmail.com

ANNOTASIYA

Ushbu ishda tabiatda uchraydigan mikroelementlarning xususiyati va amalda qo'llanilishi haqida ma'lumotlar keltirilib, ularning foydali tomonlari, o'simlik va tirik sistemalardagi jarayonlarning o'tishida ishtiroki va boshqa tomonlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: hujjyra, modda, almashinuv, organism, reaksiya.

ABSTRACT

In this work, information is provided about the properties and practical use of microelements found in nature, their useful aspects, their participation in the processes in plant and living systems, and other aspects are highlighted.

Key words: cell, substance, exchange, organism, reaction.

АННОТАЦИЯ

В данной работе приводятся сведения о свойствах и практическом использовании микроэлементов, встречающихся в природе, освещаются их полезные аспекты, их участие в процессах в растительных и живых системах и другие аспекты.

Ключевые слова: клетка, вещество, обмен, организм, реакция.

Mikroelementlar - organizm, o'g'it, rudalarda kam miqdorda uchraydigan kimyoviy elementlar. Tuproq va tog' jinslari, suv tarkibidagi ayrim makroelementlar ko'pchilik hayvonlar, o'simlik va odam uchun mikroelement hisoblanadi. Odatda, eng muhim mikroelementlarning asosiy fiziologik va gigeyenik xususiyatlariga ta'sir etadi. Immunitet reaksiyalari qon hosil qilish va to'qimalarning nafas olishida qatnashadi, hayvonlarda yetishmasa ozadi, bo'yi o'smaydi, skeleti rivojlanmaydi. Bo'yi o'sishi organizm rivojlanishiga yordam beradi. Qon hosil qilish immun reaksiyalar va to'qimalarning nafas olishida qatnashadi.

Organizmida mikroelementlar xilma xil biologik faol birikmalar: fermentlar, vitaminlar, gormonlar kiradi. Bu mikroelementlarning ta'siri, asosan, organizmida moddalar almashinuvi jarayonlari faolligining o'zgarishida namoyon bo'ladi. Bazan mikroelementlar organizmlarning o'sishi qon hosil qilishi to'qimalar orqali nafas olish jarayonlari, hujjyralari ichki moddalar almashinuviga ta'sir ko'rsatadi.

Mikroelementlarning o'simlikdagi oksidlanish-qaytarilish, fotosintez azot va uglerod almashinish jarayonlarida faol ishtirok etadi.

MARGANES—dastlab Bertran va I.V.Michurinning tajribalari o'simliklarhatotida marganes katta ahamiyatga ega ekanligini korsatdi.Tuproqda amorf oksidlar, karbanatlar shaklida silikatlar tarkibida bo'ladi. O'simliklar marganesni tuproqdan kation (Mn) shaklida o'zlashtiradi. Uning o'simlikdagi o'rtacha 0.001% yoki 1 mg/kg quruq massa hisobida bo'ladi. Ayniqsa, o'simliklarning barglarida ko'p to'planadi. Masalan, kruglovaning ko'rsatishi bo'yicha, 100gr quruq massa hisobiga marganes g'o'za barglarida-24mg, poyasida-2mg,chanoklarda-4mg,chigitda-2mg va tolasida-1mg bo'lar ekan.

Marganes fotosintez jarayonida ishtirok etib,suvning fotolizi va kislorodning ajralib chiqishi, SO₂ning qaytarilishida muhim rol o'ynaydi.

Marganes nafas olish jarayonida ham ishtirok etib, Krebs siklidagi malatdegidrogenaza va izositratdrgidrogenaza fermentlarini faollashtiradi. Marganes o'simliklarning azot o'zlashtirish jarayonida ham faol ishtirok etadi. Nitratlarni o'zlashtirganda qaytaruvchi, ammoni holdagi azotni o'zlashtirishni esa oksidlovchi sifatida ishtirok etadi. Hidrooksilaminreduksiya fermentining faol markaziga kiradi va nitratlarning qaytarilishida ishtirok etadi . Marganes nuklein kislotalarning sintezi jarayonida ham ishtirok etadi

MIS—o'simliklarning rivojlanishi uchun zarur mikroelementlardan biridir. Uning zarurligi ozuqaviy eritmadagina emas, balki dala sharoitida ham aniq ko'rinadi.

O'simliklarda o'rtacha miqdori 0.0002 yoki 0.2mg/kg atrofida. Bu miqdor o'simlik va tuproq turiga bog'liq. Mis tuproqda sulfidlar, sulfatlar, karbanatlar shaklida, tuproqning organik moddalari bilan bog'liq holda uchraydi. Muhitning ishqoriyligi qancha yuqori bo'lsa, o'simliklarga shuncha kam o'tadi . O'simliklar misni tuproqdan katio (Cu) shaklida o'zlashtiradi. O'simliklarning yosh o'suvchi qisimlarida va urug'larida ko'p bo'ladi. Masalan,g'o'za organlarida: barglarida mis-2.5mg/kg, poyada-1.0mg/kg, chanokda-4.8mg/kg chigitda-4.2mg/kg va tolada-0.2mg/kg bo'ladi. O'simlik barglaridagi umumiy misning 70%i xloroplastlarda va plastoslanin ferment tarkibida uchraydi. Plastoslanin fermenti fotosintez jarayonida elektronlarni tashish jaroyinini bajaradi.

Mis bir qator muhim fermentlar (askarbotoksidaza, polifenoloksidaza, ortofeniloksidaza va triozinazalar) tarkibiga kiradi. Bu mikroelement azot almashinuvida ham ishtirok etadi. Xlorofillning sintezi jarayonida mis ham faol ishtitok etishi aniqlangan. Mis vitaminlarni faollashtiradi, uglevod va oqsillar almashinuvini kuchaytiradi.

Keyingi yillardagi izlanishlar o'simliklarni qurg'oqchilikka, sovuqqa va issiqlikga chidamliligini oshirishda ham misning ahamiyati borligini korsatadi.

KOBALT— tuproqda silikat va boshqa tuzlar tarkibida uchraydi. Xlorli sulfat va azot tuzlarini o'simliklar yaxshi o'zlashtiradi. Bo's tuproqlarda kobalt juda oz, umumiy miqdori 5mg/kg bo'lib, o'zlashtiriladigon qismi 0.6-mg/ kg atrofida.

O'simliklarda o'rtacha 0,00002% yoki 0,02mg/kg quruq massaga teng. Bu element ko'proq dukkakli o'simliklarga zarur bo'lib tugunak bakteriyalarning ko'payishini ta'minlaydi. Vitamin V12 tarkibida kobalt ko'p uchraydi. Bu vitaminni faqat bakteriotlar sintez qiladi. U molekulyar azotning fiksasiyasida ishtirok etadi. Kobalt azot o'zlashtirishga xlorofillning miqdorini oshirishga ta'sir etadi. Agar tuproqda kobaltning miqdori 2,5—4,5 mg/kg bo'lsa yetarli hisoblanadi. O'g'it sifatida ishlatish uchun kobalt sulfat tuzi tavsiya etiladi.

RUH — tuproqda fosfatlar, karbonatlar, sulfidlar, oksidlar va silikatlar tarkibida bo'ladi. Ruh dukkakli va gallasimonlarning yer osti qismlarida 15—60 mg/kg quruq massa hisobida bo'ladi. O'simliklarning yosh organlarida ko'proq to'planadi. Ruh o'simliklarning modda almashinuv jarayonlarida faol ishtirok etadi. O'simliklarni ruh bilan oziqlantirish auksinlarning to'qimalarda ko'payishiga va o'sishning faollashishiga olib keladi. Biroq salbiy tomonlari xam mavjud [4].

BOR—juda ko'p o'simliklarning o'sish va rivojlanishi uchun zarur element hisoblanadi. O'zbekistondagi bo'z tuproqlarda umumiy miqdori 31—35 mg/kg atrofida bo'lib, o'zlashtiriladigan qismi 0,3—1,2 mg/kg ga teng. O'simliklarda o'rtacha 0,0001 yoki 0,1mg/kg quruq massa hisobida bor bo'ladi. Bor ayniqsa o'simlik gullarida, hujayra po'stida to'planadi. Ko'p fiziologik jarayonlarga ta'sir ko'rsatadi. Bor gul changlarining unishini va chang naylarining o'sishini tezlashtiradi. Gullar va mevalarning sonini ko'paytiradi. Uglevodlar, oqsillar va nuklein kislotalarning almashinuviga ta'sir etadi. Bor yetmaganda reproduktiv organlarning shakllanishi changlanish va meva tugunlarining hosil bo'lishini izdan chiqaradi. O'sish konusi birinchi navbatda nobut bo'ladi. energetikada ishlatilishi xaqida manbalar xam mavjud [5]. Eritmalarning foydali xossalari shakllanirish maqsadida ishlatilishi mumkin [6]. O'g'it sifatida bor kislotasini ishlatish mumkin. Uning tarkibida 17% bor bo'ladi. Borli chiqindilarni ham ishlatish yaxshi natija beradi.

Xulosa shuki, mikroelementlarning qishloq xo'jaligida ishlatilishi oziq-ovqat maxsulotlarini ta'minotida katta amaliy yordam beradi. Xosildorlik ortishiga ijobiy turtki beribgina qolmay, yerdan samarali foydalanish imkoniyatini yaratadi. Bu esa o'z navbatida iqtisodiy o'sishga asosni shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ibrohimjon Asqarov, Kamoliddin G`opirov, Nozimjon To`xtaboyev. Kimyo. 9-sinf
2. <https://uzkhanacademy.org>
3. Mo`ydinova D., Hasanov G'. Organizmda lipidlar almashinuvi /International Conference on innovative development of education 2023/21. 2023. January. P.426-429.
4. <http://www.eco.nw.ru/lib/data/06/3/070306.htm>
5. <https://cyberleninka.ru/article/n/bor-svoystva-i-primeneniye-v-yadernoy-energetike>
6. <https://naukarus.com/sostav-i-struktura-splavov-kobalt-molibden-bor-poluchennyh-metodom-himiko-kataliticheskogo-vosstanovleniya-dimetilamin-bo>

**О‘ЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI QO‘RIQLANAYOTGAN
OBYEKTЛАRNING MUHANDISLIK-TEХNIK NI MOYALANGANLIKNI
TASHKIL ETISHNING ZAMONAVIY TEХNIK YECHIMLARI**

**СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНИЧЕСКИЕ РЕШЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИИ
ИНЖЕНЕРНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ЗАЩИТЫ ОХРАНЯЕМЫХ ОБЪЕКТОВ
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН**

**MODERN TECHNICAL SOLUTIONS FOR THE ORGANIZATION OF
ENGINEERING AND TECHNICAL PROTECTION OF PROTECTED
OBJECTS OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN**

Jalolov Alisherjon Abduhomid o‘g‘li,

O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi

Universiteti Magistratura tinglovchisi

Jalolovalisher3363336@gmail.com

Sattorov Rasul Ural o‘g‘li

O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi

Universiteti magistratura tinglovchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasi qo‘riqlanayotgan obyektlarning kirish-chiqish jarayonini nazorat qiluvchi va boshqaruvchi tizimlardan foydalanish, biometrik texnologiyalarni xususiyatlari bo‘yicha takliflar berildi.

Аннотация

В данной статье внесены предложения по использованию систем, контролирующих и управляющих процессом въезда-выезда охраняемых объектов Республики Узбекистан, и особенности биометрических технологий.

Annotation

In this article, proposals are made on the use of systems that control and manage the process of entry and exit of protected objects of the Republic of Uzbekistan, and features of biometric technologies.

Tayanch so‘z va iboralar: biometrik texnologiyalar, kirish-chiqish jarayonini nazorat qiluvchi va boshqaruvchi tizimlar, turniket, foydalanuvchining identifikatori, magnit kartalar, viganda (Wiegand), shtrix-kodli kartalar, brelok-kalitlar «tachmemori», kartalar hisoblagichi.

Ключевые слова и фразы: биометрические технологии, системы контроля и управления въездом-выездом, турникет, идентификатор

пользователя, магнитные карты, Wiegand, карты штрих-кода, ключи-ключи «тач-память», счетчик карт.

Key words and phrases: biometric technologies, entry-exit control and management systems, turnstile, user ID, magnetic cards, Wiegand, barcode cards, touch-memory keys, card counter.

Har bir rivojlanayotgan mamlakat birinchi galda o'zining xavfsizligi, chegaralari dahlsizligi, fuqarolarning tinch-totuv yashashi va unda faoliyat ko'rsatayotgan barcha turdagi obyektlarning texnik vositalar majmui bilan to'liq jihozlanganligiga katta e'tibor qaratishi eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi obyektlarning kirish-chiqish jarayonini nazorat qiluvchi va boshqaruvchi tizimlar obyekt xavfsizlik tizimining asosini tashkil qiladi, uni xavfsizligini ta'minlash esa muhimdir. Mamlakatimizda mavjud bo'lgan obyektlar va ular tomonidan qo'riqlanadigan o'ta muhim va toifalangan obyektlar; aeroportlar, oltin konlari, neft va gaz maxsulotlarini ishlab chiqaruvchi yirik korxonalar, hukumat binolari va boshqa turdagi obyektlar xavfsizligini ta'minlash biz uchun katta ahamiyat kasb etadi.

Kirish-chiqish jarayonini nazorat qiluvchi va boshqaruvchi tizimlar (KChNQ va BT) - bu dasturiy-texnik ta'minot, axborotli va foydalanishga qulay bo'lgan boshqaruv va nazorat vositalarining yig'indisidir. Kirish-chiqishni nazorat qilish tizimi odam tomonidan nazorat qilinganda unda sodir bo'ladigan kamchiliklarni bartaraf etadi va obyekt xavfsizlik xizmati ishini sezilarli darajada oshiradi.

Hozirgi vaqtda kirish-chiqish jarayonini nazorat qiluvchi va boshqaruvchi tizimlarda zamonaviy biometrik texnologiyalar ko'proq foydalanilib kelinmoqda. Lekin turli xil identifikatsiya kartalari, kalitlar yoki noyob ma'lumotlarga asoslangan identifikatsiya qilishning an'anaviy usullari zarur bo'lgan darajada ishonchli emas. Biometrik identifikatsiyalash insonga berilgan identifikatsiya xususiyatlariga ko'ra emas, balki insonning fiziologik xususiyatlariga yoki o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra amalga oshiriladi – xotirada saqlanishi kerak bo'lgan noyob shaxsiy ma'lumotlarni yo'qotish mumkin emas va taqlid qilish juda qiyin. Biometrik texnologiyalarni o'ziga xos bir nechta xususiyatlari mavjud:

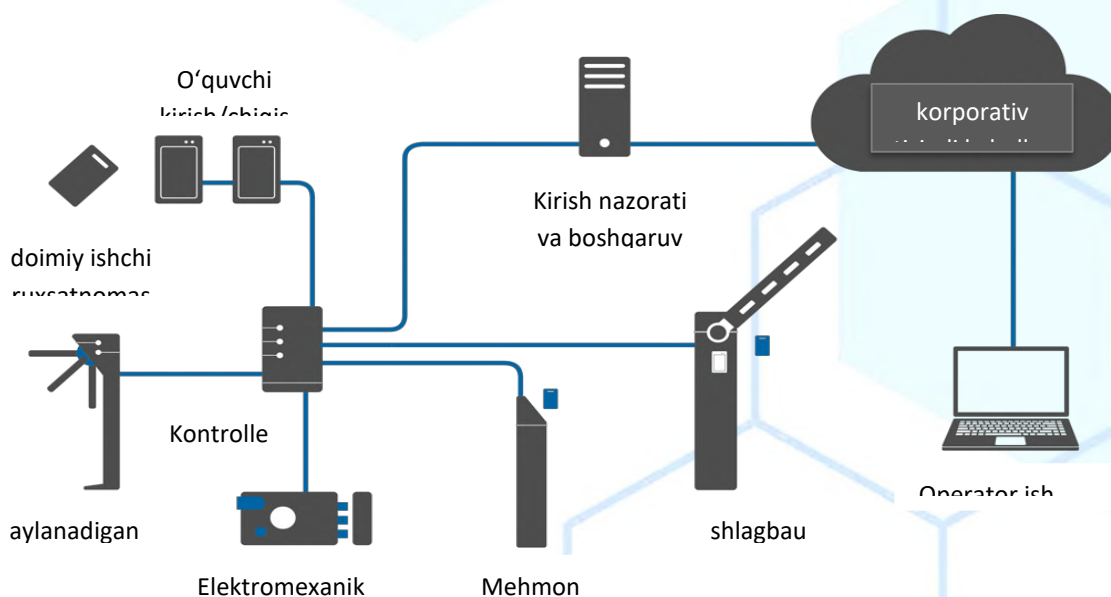
1. Ehtimollik darajasi 0.1 – 0.0001 %;
2. Identifikatsiya (aniqlash) vaqti;
3. No'to'g'ri o'tkazish koeffitsienti;
4. No'to'g'ri rad etish koeffitsienti.

Lekin bunday biometrik identifikatsiya qilish texnologiyalar yuqori narxga ega.

Xavfsizlik tizimlarida biometrik texnologiya foydalanuvchilari uchun muhim omil - bu **qulaylik**. Biometrik texnologiyalar xususiyatlari skaner qilingan shaxsga hech qanday noqulaylik tug'dirmasligi kerak.

1.1. Kirish-chiqish jarayonini nazorat qiluvchi va boshqaruvchi tizimlar haqida umumiy ma'lumotlar.

Kirish-chiqish jarayonini nazorat qilish va boshqarish tizimlari - deganda belgilangan hududlarga (binolar, inshootlar, obyektlar) yoki belgilangan apparatura, texnik vositalar va predmetlar (shaxsiy kompyuter, avtomobil, seyf va boshqalar)ga belgilangan shaxslarga kirib chiqishni va bunday huquqlarga ega bo'lmagan shaxslarga kirishni cheklanishini ta'minlab beruvchi elektron, mexanik, elektr-texnik va boshqa vositalarning jamlangan (integratsiyalashgan) majmui tushuniladi. Bunday tizimlar qo'riqlanayotgan obyekt bo'ylab odamlar va transportlarning harakatlanishini nazorat qilishni amalga oshirishi, xodimlar va tashrif buyuruvchilarning xavfsizligini, shu jumladan, obyektning moddiy va axborot resurslarini saqlashnini ta'minlashi mumkin.

Kirish-chiqish jarayonini nazorat qilish va boshqarish tizimining umumlashgan sxemasi

Kirish-chiqish jarayonini nazorat qiluvchi va boshqaruvchi tizimlar:

- kompaniyaning ofislari, biznes markazlari;
- banklar;
- omborxonalar;
- ta'lim muassasalari (maktab, litsey, universitetlar);
- sanoat korxonalari;
- mehmonxonalar;
- jamoat tashkilotlari (sport majmualari, muzeylar, savdo markazlarida, metro stansiyalari va boshqalar);
- qo'riqlanadigan hududlar;

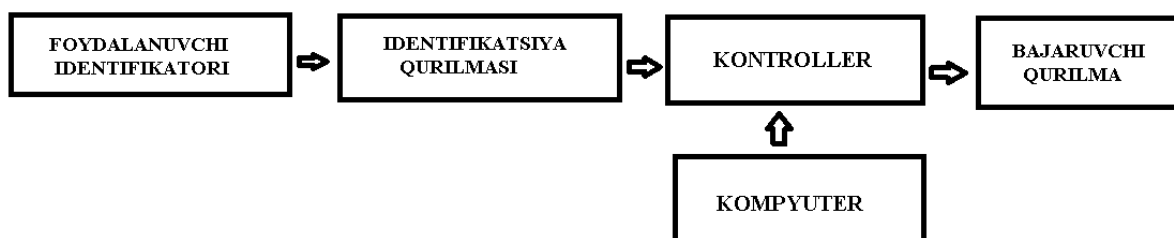
- avtoparklar;
- xususiy uylar, turar-joy majmualarida qo‘llaniladi.

Kirib chiqishni nazorat qilish va boshqarish tizimlari obyekt xavfsizligining samaradorligi uchun muhim bo‘lganligi sababli ularga nisbatan bo‘lgan qiziqish ortib bormoqda. Nazorat nafaqat xavfsizlik darajasini ahamiyatli tarzda oshiradi, balki xodimlar va tashrif buyuruvchilarning xatti-harakatlarini tartibga solish imkonini beradi. Shuningdek, ko‘pgina obyektlar uchun ish jadvalini nazorat qilish va ish vaqtini hisobini yuritish zaruriyati ham muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Obyektning barcha jihatlarini hisobga olgan holda standart bloklardan zaruriy konfiguratsiyalarni qurish imkoniyatini beradigan tizimlarga asosiy e’tibor qaratilmoqda.

Bugungi kunda KChNQvaBT va uning komponentlarining juda ko‘p ishlab chiqaruvchilari va turlari mavjud. Har bir kirib chiqishni nazorat qilish tizimining o‘ziga xos bo‘lgan alohida jihatlariga qaramay, u to‘rtta asosiy elementlardan: foydalanuvchining identifikatori (ruxsatnoma-karta, kalit), identifikatsiya qilish qurilmasi, boshqaruvchi nazoratchi va ishchi qurilmalardan iborat.

KChNQvaBTning umumiy funksional chizmasi quyidagi rasmda ko‘rsatilgan.

Kirib chiqishni nazorat qilish va boshqarish tizimining ishlashini sodda qilib quyidagicha bayon etish mumkin, ya’ni obyektning har bir xodimi yoki tashrif buyuruvchisi identifikator (elektron kalit) – plastik karta yoki individual kod kiritilgan brelok oladi.

Elektron kalitlar, tizim qurilmalari yordamida ro'yxatga olingan shaxslarga beriladi. Elektron kalitdan foydalanuvchiga uning pasport ma'lumotlari, fotosurati (videotasviri) va boshqa ma'lumotlari shaxsiy elektron kartochkasiga kiritiladi.

Shaxsiy elektron kartochka egasi va elektron kalitining kodi bir-biri bilan bog'lanadi va maxsuslashtirilgan kompyuterning ma'lumotlar bazasiga kiritiladi.

Binoga yoki tartibotli xonalarga kirishda hisoblagichlar o'rnatiladi. Ushbu hisoblagichlar kartalar kodlari va shaxslar haqiqiyliги to'g'risidagi ma'lumotni tizimning kontrolleriga uzatadi.

Har bir kodga tizimda kartochka egasining huquqi haqidagi ma'lumotlar kiritilgan. Kartochka tomonidan uzatilgan ma'lumotlar va vaziyatlarni taqqoslash asosida tizim qaror qabul qiladi: nazoratchi eshiklar (qulflar, turniketlar)ni ochadi yoki bloklab qo'yadi, xonani qo'riqlash tartibiga o'tkazadi, xabarlovchi signalizatsiyani ishga tushiradi va hokazolar. Kartochkalarni taqdim etish va ular bilan bog'liq barcha harakatlar (ruxsatnoma, tashvish signallari va hokazo) kontrollerda qayd qilinadi va kompyuterda saqlanadi. Kartochkani taqdim etish orqali yuzaga kelgan vaziyatlar haqidagi ma'lumotlar kelgusida ish vaqtini hisobga olish, mehnat intizomini buzish va boshqalar bo'yicha hisobotlarni olish uchun qo'llanilishi mumkin.

Obyektlarda o'ziga xos bo'lgan 4 ta kirib chiqishni nazorat qilish joylari mavjud:

- kirib-chiqish nazorat o'tish joyi;
- shtab xonalari;
- tartibotli binolar;
- Avtotransport vositalarining obyektga kirishi-chiqish joylari.

Bajariladigan vazifalar yig'indisi nazorat qilish tizimi, obyektlarda turli nazorat vazifalarini bajarishi uchun majmuaviy tizimlardan foydalanish imkonini beradi. Qo'yilgan vazifalarga bog'liq holda tegishli kirib chiqishni nazorat qilish va boshqarish tizimini tanlash mumkin. Uncha katta bo'lmagan KChNQvaBT begona shaxslarning kirishlarini bartaraf etish va ruxsatnomalari bo'lgan xodimlar aynan qaysi xonalarga kirishlarini aniq ko'rsatib berish imkonini beradi. Murakkabroq tizim esa ruxsatnomalarni cheklashdan tashqari, har bir xodim uchun individual ish vaqti jadvalini belgilash, kun davomida bo'lib o'tgan hodisalarni saqlash va so'ngra ko'rib chiqish imkonini ham beradi. Majmuaviy KChNQvaBT xavfsizlik va intizom masalalarini hal etish, kadr va moliya hisobotlarini avtomatlashtirish imkonini beradi.

Tizimning tuzilmasi va apparaturalarini tanlashda asosiy diqqat-e'tiborni uning tavsifini sinchkovlik bilan tahlil qilishga ajratish zarur. KChNQvaBTning asosiy tavsiflariga quyidagilar kiradi:

- narxi;
- ishonchli ishlashi;
- tez harakatlanishi;
- foydalanuvchilarni ro'yxatdan o'tkazish vaqti;

- xotira hajmi;
- qasddan amalga oshiriluvchi harakatlarga nisbatan izchillik;
- qonuniy foydalanuvchini noto‘g‘ri rad etish ehtimoli;
- noqonuniy foydalanuvchiga ruxsat berish ehtimoli.

Nazoratning zamonaviy tizimi va kirib chiqishni nazorat qilish va boshqarish tizimi nimalardan iborat ekanligini batafsil ko‘rib chiqaylik.

Foydalanuvchining identifikatori – foydalanuvchini aniqlash mumkin bo‘lgan qurilma yoki belgi. Identifikatsiya qilish uchun nishon yoki biometrik identifikatorlar qo‘llaniladi. Nishon shaklidagi identifikatorlar sifatida ruxsatnoma alomatlarini avtonom tashuvchilar: magnit kartochkalar, aloqasiz proksimiti-kartalar, breloklar "tach-memori", turli radiobreloklar, ko‘z qorachig‘ining tasviri, qo‘l va barmoq izlari, kaft izi, yuz tuzilishi va boshqa jismoniy alomatlari qo‘llanilishi mumkin. Har bir identifikator noyob ikkilamchi kodlar bilan tavsiflanadi. KChNQvaBTda har bir kodga identifikator egasining huquq va imtiyozlari haqidagi ma‘lumotlar kiritiladi. Hozirgi vaqtda qo‘llanilmoqda:

- **aloqasiz radiochastotali proksimiti-kartalar (proximity)** hozirgi vaqtda eng zamonaviy kartalar turiga kiradi. Aloqasiz kartochkalar masofadan turganda ishlab ketadi va aniq pozitsiyada bo‘lishni talab etmaydi, bu esa ularning izchil ishlashini va qo‘llashda qulaylikni, yuqori o‘tkazuvchanlikni ta‘minlab beradi;

- **magnit kartalar** – eng keng tarqalgan usul.

Past ertsitiv va yuqori ertsitiv magnit chiziqli va turli chiziqlarida yozuvlar bo‘lgan kartalar mavjud;

- **Viganda (Wiegand)** kartalari – gisterezisning to‘g‘riburchakli ilmog‘iga ega bo‘lgan magnit quymasini ixtiro qilgan olimning nomi bilan atalgan;

- **shtrix-kodli kartalar** – kartaga shtrixli kod kiritiladi. Buning murakkabroq varianti mavjud bo‘lib, unda shtrixli-kod faqat infraqizil nurlar ta‘sirida shaffof tusga kiradigan material bilan qoplanadi, hisoblash IQ maydonda sodir bo‘ladi;

- **brelok-kalitlar «tach-memori» (touch-memory)** – ichida doimiy xotira chiplari joylashgan metall tabletka ko‘rinishidagi jism.

KChNQvaBT foydalanuvchilarga ruxsatnomalar (identifikatorlar) turli statusga ega bo'ladilar. Haqiqiy hayotning zaruriy talablarini ta'minlash uchun, kamida nazoratchilar quyidagi kartalar turlarini ta'minlashlari zarur:

- doimiy: obyekt xodimlari uchun;
- vaqtincha: amal qilish muddati cheklangan;
- bir marotabalik: o'tib bo'lgandan keyin avtomatik ravishda yo'q bo'lishi;
- bir martalik – favqulodda kirishga ruxsat berish.

Kartalar hisoblagichi (indifikatsiya qurilmasi) ma'lumotlarni nazoratchining signallarni qayta ishlash sxemasiga uzatadi. Keyin ma'lumotlar raqamli tartibda qaror qabul qilish sxemasiga chiqariladi, bu sxema hodisalar buferi sxemasiga o'tishga harakat qilish holatini kiritadi, ma'lumotlar bazasidan o'tishga ruxsat berilganlik holati yuzasidan so'rovnoma kiritadi va ijobiy javob olinganidan so'ng ishchi qurilmani harakatga keltiradi. Cheklanish olib tashlangan, lekin nazorat tizimi hali ma'lumotga qayta ishlov berishni tugallamagan: bu shaxsning o'tishga harakat qilishi holatining o'zi hodisalar buferi sxemasiga kiritiladi.

Qo'llaniladigan hisoblagichlaridan qat'iy nazar nazoratchilar kirib chiqishning quyidagi tartiblarini ta'minlab turadilar:

- karta yoki PIN-kod;
- karta va PIN- kod;
- operator tomonidan tasdiqlangandan keyin ruxsat berish;
- xonalarda odam sonini nazorat qilish (minimum va maksimum).

Oxirgi jumlagga e'tibor qaratishimiz lozim, chunki xizmat sharoitlaridan kelib chiqib ayrim xolatlarda xonada bitta (ikki, uchta)dan ortiq odam qolmasligi lozim.

KChNQ va BTlarda identifikatsiya va autentifikatsiya so'zlari ko'p uchraydi. Ularni quyidagicha taxlil qilamiz.

Identifikatsiya (Identification) – foydalanuvchini, uning identifikatori (nomi) bo'yicha aniqlash jarayoni. Bu foydalanuvchi tarmoqdan foydalanishga uringanida birinchi galda bajariladigan funktsiyadir. Foydalanuvchi tizimga uning so'rovi bo'yicha o'zining identifikatorini bildiradi, tizim esa o'zining ma'lumotlar bazasida uning borligini tekshiradi.

Autentifikatsiya (Authentication) – ma'lum qilingan foydalanuvchi, jarayon yoki qurilmaning haqiqiy ekanligini tekshirish jarayonidir. Bu tekshirish foydalanuvchi (jarayon yoki qurilma) haqiqatan aynan o'zi ekanligiga ishonch xosil qilishiga imkon beradi. Autentifikatsiya o'tkazishda tekshiruvchi taraf tekshiriluvchi tarafning xaqiqiy ekanligiga ishonch hosil qilishi bilan bir qatorda tekshiriluvchi taraf ham axborot almashinuv jarayonida faol qatnashadi. Odatda foydalanuvchi tizimga o'z xususidagi noyob, boshqalarga ma'lum bo'lmagan axborotni (masalan, parol yoki sertifikat) kiritishi orqali identifikatsiyani tasdiqlaydi.

Identifikatsiya va autentifikatsiya sub'ektlarning (foydalanuvchilarning) haqiqiy ekanligini aniqlash va tekshirishning o'zaro bog'langan jarayonidir. Muayyan foydalanuvchi yoki jarayonning tizim resurslaridan foydalanishiga tizimning ruxsati aynan ularga bog'liq. Sub'ektni identifikatsiyalash va autentifikatsiyalashdan so'ng uni avtorizatsiyalash boshlanadi.

Avtorizatsiya (Authorization) – subektga tizimda ma'lum vakolat va resurslarni berish muolajasi, ya'ni avtorizatsiya sub'ekt harakati doirasini va u foydalanadigan resurslarni belgilaydi. Agar tizim avtorizatsiyalangan shaxsni avtorizatsiyalanmagan shaxsdan ajrata olmasa bu tizimda axborotning konfidentsialligi va yaxlitligi buzilishi mumkin. Autentifikatsiya va avtorizatsiya jarayoni bilan foydalanuvchi harakatini tasdiqlash uzviy bog'langan.

Qayd etish (Accounting) – foydalanuvchining tarmoqdagi harakatini, shu jumladan, uning resurslardan foydalanishga urinishini qayd etish.

Ushbu hisobot axboroti xavfsizlik nuqtai nazaridan tarmoqdagi xavfsizlik xodisalarini oshkor qilish, taxlillash va ularga mos reaksiya ko'rsatish uchun juda muhimdir.

Ma'lumotlarni uzatish kanallarini himoyalashda sub'ektlarning o'zaro autentifikatsiyasi, ya'ni aloqa kanallari orqali bog'lanadigan sub'ektlar xaqiqiylikning o'zaro tasdig'i bajarilishi shart.

Xaqiqiylikning tasdig'i odatda jarayon boshida, abonentlarning bir-biriga ulanish jarayonida amalga oshiriladi. "Ulash" atamasi orqali tarmoqning ikkita sub'ekti o'rtasida mantiqiy bog'lanish tushuniladi. Ushbu jarayonning maqsadi – ulash qonuniy sub'ekt bilan amalga oshirilganligiga va barcha axborot mo'ljallangan manzilga borishligiga ishonchni ta'minlashdir.

O'zining xaqiqiylikning tasdiqlash uchun sub'ekt tizimga turli asoslarni ko'rsatishi mumkin. Sub'ekt ko'rsatadigan asoslarga bog'liq holda autentifikatsiya jarayonlari quyidagi toifalarga bo'linishi mumkin:

- biror narsani bilish asosida. Misol sifatida parol, shaxsiy identifikatsiya kodi PIN (Personal Identification Number) hamda "so'rov javob" xilidagi protokollarda namoyish etiluvchi maxfiy va ochiq kalitlarni ko'rsatish mumkin;
- qurilmalarga egaligi asosida. Odatda bular magnit kartalar, smart- kartalar, sertifikatlar va touch memory kalitlari;
- dahlsiz tavsiflar asosida. Ushbu toifalar o'z tarkibiga foydalanuvchining biometrik toifalariga (ovozlar, ko'zining rangdor pardasi va to'r pardasi, barmoq izlari, kaft geometriyasi va x.) asoslangan.

Parol – foydalanuvchi va uning axborot almashinuvidagi qurilma tushunadigan kod. O'zaro autentifikatsiya uchun foydalanuvchi va qurilma o'rtasida parol almashinishi mumkin. Plastik karta va smart-karta egasini autentifikatsiyasida shaxsiy identifikatsiya nomeri PIN sinalgan usul hisoblanadi. PIN – kodning maxfiy

qiymati faqat karta egasiga ma'lum bo'lishi shart. Dinamik (bir martalik) parol - bir marta ishlatilganidan so'ng boshqa umuman ishlatilmaydigan parol. Amalda odatda doimiy parolga yoki tayanch iboroga asoslanuvchi muntazam o'zgarib turuvchi qiymat ishlatiladi.

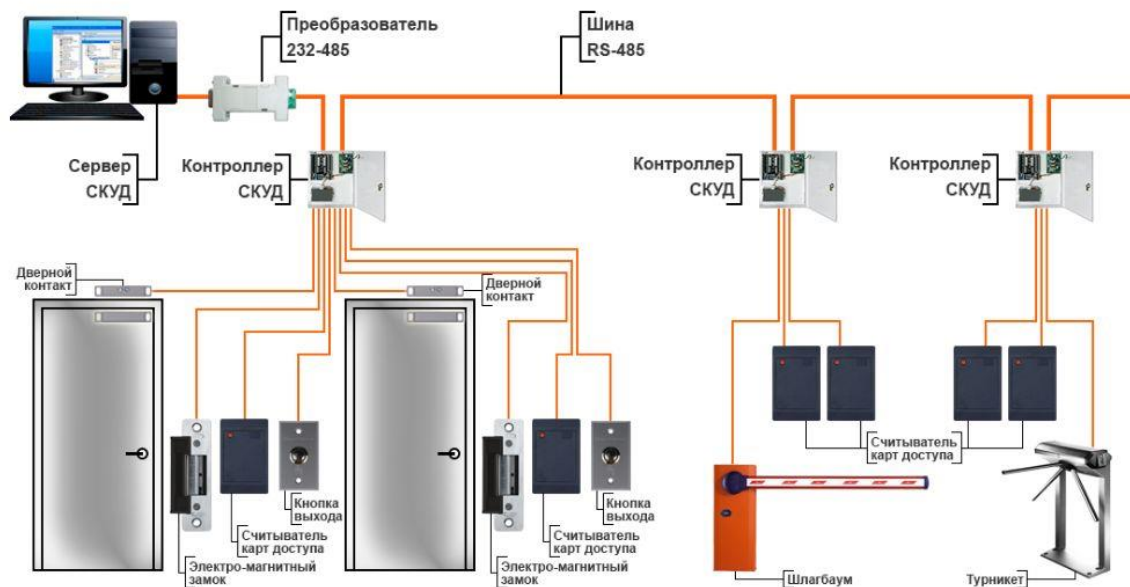
Har qanday obyektning qo'riqlanishi bir nechta sarxadlardan tashkil topadi. Sarxadlarning soni obyekt toifalanishiga bog'liq. Obyektida turli xodisalarni oldini olish uchun muhim sarxadda KChNQ va BT bo'ladi. KChNQ va BT vazifasini bajarish uchun yaxshi tashkillashtirilgan zamonaviy texnik vositalardan foydalaniladi.

Kirish-chiqish jarayonini nazorat qiluvchi va boshqaruvchi tizim vositalari asosini **turniketlar** tashkil etadi.

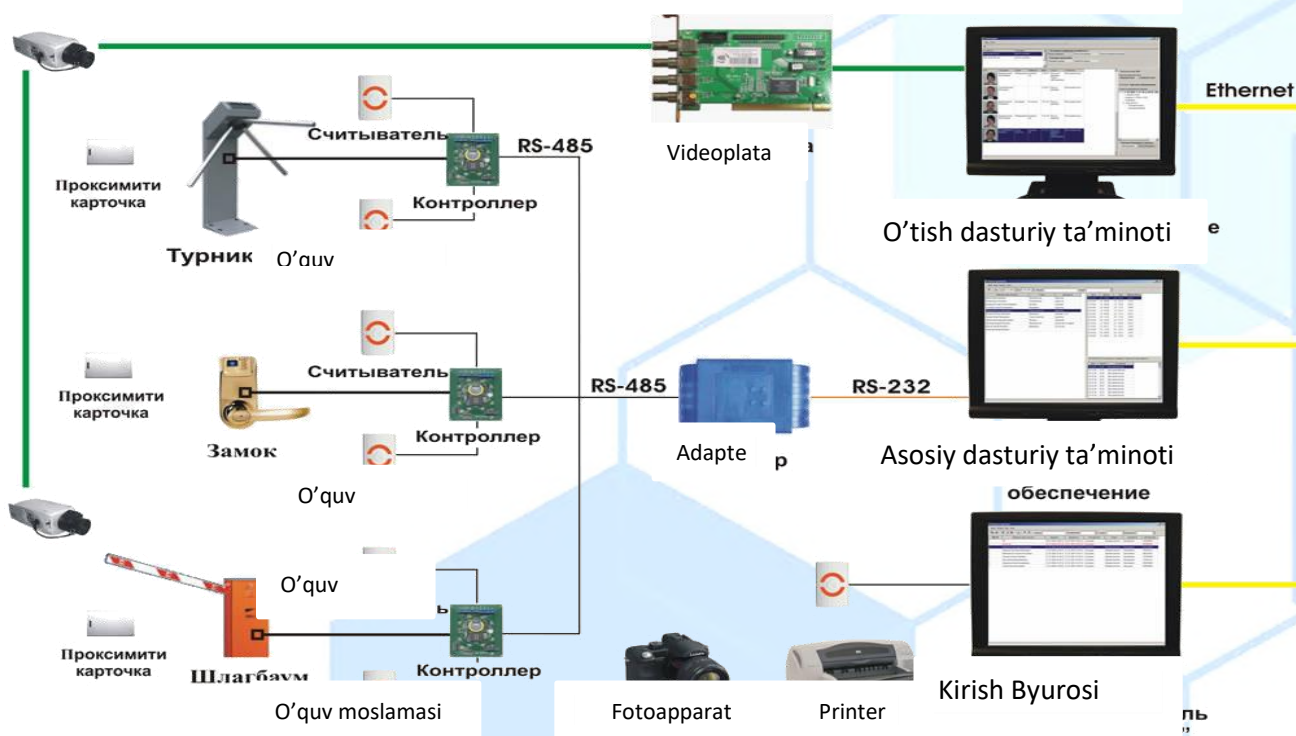

Turniket – bu kirish-chiqish jarayonini nazorat qiluvchi va boshqaruvchi tizimlardan foydalanish ahamiyatiga ega bo'lgan obyektlar (stadionlar, metro stansiyalari, ayrim davlat muassasalari, ta'lim muassasalari)da xodim(ishchi)larning nazorat ostida o'tishini tashkil qilish uchun zarur bo'lgan texnik vositadir. Hozirgi vaqtda eng ko'p qo'llaniladigan KChNQ va BT vositalariga quyidagilar kiradi:

- oddiy turniketlar;
- shlyuz kabinalari;
- avtomatik ochiluvchi eshiklar;
- rotorli turniketlar;
- aylanuvchi eshiklar;
- yo'l blokiratorlari;
- shlagbaumlar;
- bo'y barobar turniketlar;
- uch shtangali turniketlar;
- harakatlanuvchi turniketlar
- va h.k

Kirish-chiqish jarayonini nazorat qiluvchi va boshqaruvchi tizimning tarkibiy tuzilishi.

Kirish-chiqish jarayonini nazorat qiluvchi va boshqaruvchi tizimning ma'lumotlar bazasi bilan integratsiyalashgan sxemasi

XULOSA

Ushbu ishining maqsadi O'zbekiston Respublikasi qo'riqlanayotgan obyekt larining kirish-chiqish jarayonini nazorat qiluvchi va boshqaruvchi tizimlariga yuz

identifikatsiyasining biometrik terminallarni joriy etish bo'yicha eng maqbul yechimga tavsiyalar berish edi.

Umuman olganda, agar biz kirish-chiqish jarayonini nazorat qiluvchi va boshqaruvchi tizimni o'rnatishga qaror qilsak, tizim biz uchun ish vaqtini oddiy tarzda hisobga olish, shuningdek, odamning kelishi va ketishi vaqtini diqqat bilan qayd etadigan server bilan ta'minlanishi zarurligini unutmashimiz lozim. Har bir xodim uchun avtomatik ravishda kirishni nazorat qilishni ta'minlaydigan qulay foydalanish va boshqarish tizimini yaratishi, tizim xavfsizlik nazorati signalizatsiya tizimlari bilan bog'lanishi hamda tizim tarkibiy qurilmalari bilan o'zaro tuzilgan holda, ya'ni, integratsiyalashgan tarzda ishlashi tizimga qo'yilgan talablarni va uni maqsadlarini to'laqonli bajarilishiga sabab bo'ladi.

Horijiy tajribani o'rganib, O'zbekiston Respublikasi qo'riqlanadigan obyekt lari uchun eng maqbul zamonaviy texnologiyalarni tanlasak hamda ularni joriy etish bo'yicha kerakli tavsiyalarni ishlab chiqsak, ushbu obyekt larning qo'riqlash ishonchliligining yuqori darajada bo'lishini ta'minlaymiz.

Bunda bir nechta tizimlar bo'yicha tahlil o'tkazildi, biz uchun eng qulay tizimni tanlash mezonlarini ishlab chiqdik. Ushbu mezonlar asosida obyekt uchun eng maqbullar tizim tanlandi.

Ushbu texnologiyalar o'zining ko'plab texnik xususiyatlari bilan O'zbekiston Respublikasi qo'riqlanadigan obyektlarida qo'llash uchun ma'qulligi aniqlandi. Ushbu tizim tarkibiga kiruvchi texnologiyalar xavfsizlikning yuqori darajasini ta'minlash uchun qo'llaniladi. Ular kompakt o'lchamlarga, maqbul narxlarga ega, shuningdek, "yolg'on aniqlash" ehtimolligini deyarli to'liq yo'qqa chiqaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M. Mirziyoevning 2018 yil
2. Yoqubov U.A., Eshquvatov Sh.X.. Obyekt ga kirish-chiqish jarayonini nazorat qiluvchi va boshqaruvchi tizimlar. Darslik. – T., 2018.
- lar xavfsizligini tizimli ta'minlash konsepsiyasi. O'quv qo'llanma. – T., 2018.
4. Ochilov I.N. Texnik qo'riqlash vositalarining elektr ta'minoti. O'quv qo'llanma. – T., 2018.
5. В. А Ворона, В. А Тихонов, Системы контроля и управления доступом, Справочное издание – М., 2010.
6. Магауенов Р.Г. Системы охранной сигнализации: основы теории и принципы построения. Учебное пособие – М., 2008.

Internet manbalari

www.video-control.ru, www.secnews.ru, www.aamsystems.ru, www.sigma-is.ru, ,
www.guardtec.ru, www.hitsec.ru, , www.itv.com, www.smartec-cctv.ru,
www.ktso.ru, www.Lex.uz, www.Ziyonet.Uz, www.securityrussia.com,
www.colosseoas.com, www.alibaba.com, www.rgsec.ru.

YUQORI MOLEKULAR BIRIKMALARNING SINTEZ QILISH USULLARI

Muzaffarov O., Mo'ydinova Dilnoza, Olimjonova G. (talaba)
Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti

ANNOTASIYA

Ushbu ishda yuqori molekulyar birikmalarning ahamiyati va sintezi haqida ma'lumotlar keltirilib, ularning qo'llanilishi, tirik sistemalardagi jarayonlarning o'tishida ishtiroki va boshqa tomonlari yoritilgan. Polimerlarning turlari va o'ziga xos xususiyatlari haqida tushuncha berilgan.

Kalit so'zlar: molekula, bo'gim, reaksiya, sintez, tur.

ABSTRACT

This work provides information on the importance and synthesis of high molecular compounds, their use, participation in processes in living systems, and other aspects. The concept of types and specific properties of polymers is given.

Key words: molecule, joint, reaction, synthesis, species.

АННОТАЦИЯ

В работе представлены сведения о значении и синтезе высокомолекулярных соединений, их использовании, участии в процессах в живых системах и других аспектах. Дано понятие о типах и специфических свойствах полимеров.

Ключевые слова: молекула, соединение, реакция, синтез, частицы.

Yuqori molekular birikmalar (polimerlar) — molekulari o'zaro kimyoviy bog'lar bilan bog'langan 100 ming va, hatto millionlab atomlardan tashkil topgan moddalar. Polimerlar yoki oligomerlar zanjiri tarkibiga kiradigan har qanday atom yoki atomlar guruhi tarkibiy zveno deyiladi. Ko'pchilik Yuqori molekular birikmalarb. ning tavsifli xususiyatlari shundaki, ularning molekulari ko'p marta qaytariladigan bir xil yoki bir necha xil zvenolardan tashkil topgan bo'ladi [1].

Yuqori molekulyar birikmalarning olinish jarayonini chuqur o'rganish bilan hosil bo'layotgan yuqori molekulyar birikmalarning xossalarini oldindan aniqlash mumkin. Molekulyar massani ortib borishi bilan makromolekulaning asosiy xossalarini keskin o'zgarishi bu jarayonni nazorat qilib borish imkonini yaratadi. Shu sababli makromolekulaning tarkibi, polidispersligi, tuzilishi, uning molekulyar massasi polimerning asosiy xususiyatlarini belgilaydigan o'lillaridir. Shunigdek, makromolekula zanjirida monomer zvenosining ketma-ket joylanishi va uning fazoviy tuzilishi, zanjirida bir xil kimyoviy xossali monomer zvenosining bo'lishligi va joylanish tartibi yuqorida keltirilgan xususiyatlarning asosini belgilaydi. Binobarin,

hosil bo'layotgan yoki sintez qilinayotgan yuqori molekulyar birikmalarning o'lchami, polimerning qanday uzunchoq yoki tarmoqlanganligi, molekula massasini katta yoki bo'lishligi polimerlanish jarayonini o'rganish asosida yotadi. Binobarin, yuqori molekulyar birikmalar olishning asosiy usullari va jarayonlarini o'rganib turli tuzilishga ega bo'lgan hamma sanoat uchun qimmatli texnik xossalar namoyon qiladigan polimer materiallarini olish mumkin bo'ladi [2].

Yuqori molekulyar birikmalar monomerlardan asosan polimerlanish va polikondensatlanish reaksiyalari orqali olinadi.

Barcha yuqori molekulyar birikmalar kelb chiqishiga qarab quyidagicha sinflanadi:

1. Sintetik polimerlar – quyi molekulyar birikmalardan sintez yo'li bilan olinadi;
2. Tabiiy polimerlar – tabiiy materiallardan olinadi ;
3. Sun'iy polimerlar – tabiiy polimerlarni kimyoviy modifikatsiyalash orqali olinadi;
4. Biopolimerlar – biologik faollikka ega tabiiy polimerlar , oqsillar , nuklein kislotalar, ba'zi polisaxaridlar va arlash polimerlar.

Polimerlarning olinishiga ko'ra sinflash .

1. Polimerlash – tarkibida qo'shbo'g' tutgan to'yinmagan uglevadarodlar monomerlardan olish;
2. Polikondensatlash – strukturasi reaksiya qobiliyatli ikki va undan ortiq funksional guruhlar tutgan birikmalardan olish ;
3. Polimeranalogik reaksiyalar orqali polimerlardan polimer olish [6].

Molekulasida bir yoki bir necha xil aktiv funksional gruppalari bo'lgan quyi molekulyar moddalar — monomer molekularining o'zaro birikib, yuqori molekulyar birikma hosil qilish jarayoniga *polimerlanish* deyiladi.

Polimerlanish jarayonida qatnashayotgan quyi molekulyar moddalarning soniga qarab — go'lopolimerlanish (faqat bitta modda qatnashsa) va sopolimerlanish (ikki va undan ortiq modda qatnashsa) jarayoni sodir bo'ladi.

Polimerlanish jarayonida yuqori molekulyar birimlardan boshqa qo'shimcha mahsulot hosil bo'lmaydi, chunki jarayon nihoyasida hosil bo'lgan polimer tarkibi dastlabki moddaning tarkibiga mos kelishi kerak.

Polimerlanish jarayoniga kirisha oladigan quyi molekulyar moddalar - monomerlar bo'lib, ular o'zaro birikishidan polimerlar hosil bo'ladi.

Molekulasi tarkibida qo'shbo'g', uchlamchi bog' bilan bog'langan atomlarga ega bo'lgan, shuningdek yopiq halqali quyi molekulyar moddalar polimerlanish jarayoniga kirisha oladi [5,6].

Polimerlanish jarayoni asosan qo'shbo'g' yoki uchlamchi bog'larning uzilib monomer zvenolari orasida yangi birlamchi bog'lar hosil qilishi orqali amalga oshishi mumkin.

Shu bilan bir qatorda polimerlanish jarayonlari monomerlarning tabiatiga, aktivligiga va jarayon sharoitiga qarab molekulararo ta'sir natijasida geterologik parchalanish, ya'ni ionlarga ajralish yoki go'lolitik parchalanish, ya'ni aktiv erkin radikallar hosil bo'lishi natijasida polimerlanish jarayoni amalga oshadi.

Polimerlanish jarayoniga molekulasida geteroatomi bo'lgan organik moddalar ham kirisha oladi, natijada geterozanjirli yuqori molekulyar birikmalar hosil bo'ladi.

Polimerlanish jarayonida yopiq zanjirli monomerlardan chiziqli polimerlarning olinishi o'ziga xos jarayon bo'lib, uni keyinroq mufassal ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Zanjirli mexanizmida monomerlarning polimerlanish darajasi yoki molekulyar massasi jarayonning borish tezligiga qarab birdaniga eng yuqori qiymatiga erishadi. Bundan yuqori molekulyar moddalar o'rtacha molekulyar massasi va polidisperslik darajasi, hosil bo'layotgan mahsulotning asosiy xossalari polimerlanish jarayonining xarakteriga va uning kinetikasiga bog'liq bo'ladi. Bosqichli jarayonni reaksiyaning istalgan vaqtida to'xtatish va hosil bo'lgan dimer, trimer, tetramer, oligomer va shu kabi birikmalarni sof holda ajratib olish mumkin. Bunda dastlabki monomerning o'zaro birikish, oraliq mahsulotlarning bir-biri bilan yoki monomer bilan reaksiyaga kirishish xususiyatlari deyarli bir xil bo'ladi, ikkita (yana yangi) monomer molekulasining o'zaro birikish reaksiyasi amalga oshishi uchun talaygina energiya talab qilinadi (chunki monomerlar aktivlanganidagina reaksiyaga kirisha oladi) [4].

Olifenlar va ularning hosilalari orasida izobutilenga o'xshash bunday talabga javob beradigan monomerlar deyarli kam, shuning uchun polimerlanishning bu turi olifenlarda kam uchraydi. Biroq shunday qator monomerlar mavjudki, ular ma'lum sharoitda, migratsion polimerlanadi, lekin dastlabki monomer zvenosining tarkibi oxirgi mahsulot tarkibi va tuzilishi bilan ham farqli ravishda o'zgaradi.

Umumiy holda polimerlanish jarayonini zanjirning o'sishiga olib keladigan aktiv markazning tabiatiga va zanjirning o'sish qonuniyatiga qarab bir-biridan quyidagicha ajratiladi.

1. R a d i k a l p o l i m e r l a n i s h jarayonini boshlovchi aktiv markazi sifatida, monomer molekulasining go'lolitik parchalanishi natijasida hosil bo'lgan erkin radikallar muhim rol o'ynaydi.

2. I o n l i p o l i m e r l a n i s h jarayonini boshlovchi aktiv markaz sifatida qo'shbog'ning geterolitik parchalanish natijasida hosil bo'lgan ionlar yoki ion-radikallar asosiy o'lil hisoblanadi. Demak, polimerlanish jarayonida o'sayotgan makromolekulalarni m a k r o r a d i k a l l a r (radikal polimerlanishda) makroionlar (ionli polimerlanishda) hosil qiladi. Shunday qilib, polimerlanish jarayoni o'ziga xos murakkab sistema bo'lib, boshqa zanjirli kimyoviy jarayonlar kabi asosan uchta oddiy

reaktsiyalardan: aktiv markazning paydo bo'lishi, zanjirlarning o'sishi va zanjirlarning uzilishi kabi bosqichlardan iboratdir [3].

Zanjirning uzilish jarayonida makromolekula zanjirining o'sish tezligi, uning uzilish tezligidan qancha katta bo'lsa, hosil bo'layotgan polimer makromolekulasining uzunligi shuncha katta bo'ladi. Demak, makromolekulaning katta yoki kichikligi o'lchami va undan zanjirning uzunligi haqida o'rtacha molekulyar massasi aynan shu ikkala jarayon tezliklarining nisbatiga bog'liqdir. Hozirgi paytda yuqori molekulyar moddalarning keng tarqalgan sintez qilish uslublaridan biri radikal polimerlanishdan iborat.

Xulosa shuki, makromolekulalar xalq xo'jaligida qo'llanilishi va texnika soxalardagi ishlatilishi uchun katta ahamiyatga ega va iqtisodiy samara beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.V.U. Xo'jayev, M.YU.Isaqo qo'v, G.V.Zokirova Kimyo birikmalarining sinflanishi va nomenklaturasi. Namangan: "Namangan", 2015.
2. Ibrohimjon Asqarov, Kamoliddin G`opirov, Nozimjon To`xtaboyev. Kimyo. 9-sinf .
3. <https://uzkhanacademy.org>
4. <https://www.litres.ru/a-d-strekalovskaya/belki-lipidy/chitat-onlayn/>
5. Mo'ydinova D., Hasanov G'. Organizmda lipidlar almashinuvi /International Conference on innovative development of education 2023/21. 2023. January. P.426-429.
6. Mo'dinova D., Mamatboyev A. Yuqori molekulyar birikmalar va ularning ahamiyati /International Conference on innovative development of education 2023/21. 2023. January. P.430-433.

МИКРО ГЭС И ЕЕ ИНТЕГРАЦИЯ С ЕДИНОЙ ЛИНИЕЙ ЭЛЕКТРОСНАБЖЕНИЯ

Кирйигитов Бахридин, Шерматов Рахматиллох, Усманов Абдукаххор
Андижанский институт сельского хозяйства и агротехнологий

АННОТАЦИЯ

Данная работа посвящена перспективам использования автономных сетей электроснабжения, особенно для территорий с малым потенциалом обеспеченности электроэнергией. Указаны источники и способы решения вопросов в данном направлении деятельности.

Ключевые слова: гидроэнергетика, автономная сеть, каскад, гидротехнический потенциал.

ABSTRACT

This work is devoted to the prospects for the use of autonomous power supply networks, especially for areas with low potential for electricity supply. The sources and ways of solving issues in this area of activity are indicated.

Key words: hydropower, autonomous network, cascade, hydrotechnical potential.

ANNOTASIYA

Ushbu ishda avtonom elektr ta'minoti tarmoqlaridan, ayniqsa, elektr ta'minoti salohiyati past bo'lgan hududlar uchun foydalanish istiqbollariga bag'ishlangan. Ushbu faoliyat sohasidagi muammolarni hal qilish manbalari va usullari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: gidroenergetika, avtonom tarmoq, kaskad, gidrotexnik salohiyat.

В настоящее время одним из основных видов перспективных способов капиталовложений является получение электроэнергии с использованием ВИЭ электроэнергии и использования микро ГЭС в комплексном исполнении или гибридные электростанции [2,4,6].

В области гидроэнергетики наименее изучены аспекты, связанные с мини ГЭС, особенно с микро ГЭС. Для них не подготовлены теоретические разработки. Потому что для этого не было необходимости, но из-за резкого изменения параметров водных источников за последние годы стало актуальным. Хотя в нормативных документах и стандартах рассматриваются параметры для некоторых типов генераторов в комплексе мини ГЭС.

В случае практического использования мини ГЭС и микро ГЭС можно выделить несколько тенденций:

1-тенденция. Использование постоянных по параметрам водных источников (в этом случае можно видеть карусельные, водоворотные и другие типы).

2-тенденция. Сезонное использование микро ГЭС для своих нужд.

Страны, где наблюдать вышеуказанные это следующие:

- обеспечение электроэнергией своего жилища и орошение,
- обеспечение производственного процесса в отдаленных районах от центральной линии электроснабжения,
- использование возможностей для определенных сфер сельского хозяйства.

Все эти типы имеют параметры гидроэнергетические установки:

- мощность генератора 2-5 кВт, отчасти до 10 кВт,
- водные источники обладают малым напором,
- место размещения гидроэнергетические установки находится в отдалении от центральной линии электроснабжения.

В данной сфере деятельности выполнено много работ со стороны исследователей и государства [4]. В период 2020-2021 годы появилось новое направление микро гидроэнергетике:

- использование проточных/сточных вод для получения электроэнергии при помощи микро ГЭС,
- размещение в виде каскада микро ГЭС одного или нескольких типов относительно характера водного источника.

Последнее направление выгодно экономически на территории Андижанской области (Кургантепинский район, Шахриханский район, Андижанский район, Жалакудукский район) и на территории Ферганской области (Сухский район, Алтыарикский район, Управление ирригационной системой Исфайрам-Шахимардан, Управление ирригационной системой Сух-Октепа, Управление ирригационной системой Нарын-Фергана, Управление ирригационной системой Исфара-Сырдарья) [3,6].

В работе [5, 6] рассматривается задачи использования гидроэнергетики. Приводится информация о территории страны вне центральной линии электроснабжения (70%) и количестве населения (34,5 миллион человек или 97,5% от всего населения Узбекистана), которое проживает там.

Причиной повышения интереса к гидроэнергетике можно показать следующее: в период 1950-2000 годы производство электроэнергии выросло в 14 раз и достигло 14100 млрд.кВт часов, из них доля гидроэнергетики – 2650 млрд. кВт час или 19% от всей электроэнергии.

Предлагается в качестве решения доступности электроэнергии – создания каскадов ГЭС и на основе увеличить экономический потенциал данной

территории. Только не рассматриваются территориальные возможности страны относительно ВИЭ.

Уделяется большое внимание на создание автономных сетей электроснабжения:

- кампусная (мощность от 4МВт до 40 МВт),
- выделенная (автономная) (мощность устанавливается по необходимости),
- сеть микро электроснабжения для военной базы,
- коммерческая и промышленная сеть микро электроснабжения,
- сеть микро электроснабжения, относящиеся к организациям (тип ООО)/магистрали.

Основной сетью наиболее часто встречающихся из них считается сеть микро электроснабжения для определенной территории или выделенная.

Приводятся препятствия, мешающие более широкому использованию ВИЭ в сеть микро электроснабжения:

- технические,
- экологические,
- высокая первичная цена,
- отсутствие интегрированности электрических сетей в структуре центральной линии электроснабжения,
- высокие финансовые вложения,
- отсутствие критериев оценки прибыли.

Тенденции в мире, которые требуют ввода новых источников электроэнергии и ее интеграции с единой энергетической сетью страны поставили задачу – резкого увеличения обеспеченности электроэнергией данной территории (допускается использование различного сетей электроснабжения). В связи с ситуацией в мире наличие электроэнергии становится очень важной составляющей экономического развития любой страны, так как климатические и другие факторы стали оказывать сильное воздействие инфраструктуру.

Для повышения степени обеспечения электроэнергией предлагается следующее:

- на территории Андижанского района Андижанской области рекомендуется использовать гибридную форму и при этом учитывать рельеф данной местности,
- на территории Ферганской области весомый вклад могут внести переходящие через области (страны) водные источники.

В заключении отметим, что эта территория густо населена и перспективна продажа электроэнергии потребителям через единую электро-энергетическую

сеть страны. Введение новых источников электроэнергии может внести большой вклад в решении проблемы обеспечения электроэнергией.

Литература

1. Аллаев К.Р. Электроэнергетика Узбекистана и мира, -Т.: «Fan va texnologiya», 2009.- С. 172.
2. Захидов Р.А, Таджиев [У.А.](#), Киселева [Е.И.](#) Перспективы децентрализованного энергоснабжения объектов в сельской местности с использованием гидравлической, солнечной, ветровой энергий //Гелиотехника. - 2018. №4.- С. 68-72.
3. Kiryigitov B. Prospects for using mini- and – micro HPP //Eurasian Journal of Academic research. -2021.Volume 1.Issue 02. May.-PP.388-392.
4. Эралиев А., Латипова М. Современные этапы развития гидроэнергетики //Узгидроэнергетика.-2020.- №4(8). стр.70
5. Давиров А., Иззатуллаев Ж. Микро ГЭС лойихаларининг иқтисодий жиҳатдан самарадорлигини баҳолаш //Ўзбекгидроэнергетика.- 2020-№4(8).- 25-28-бетлар.
6. Бозаров О., Кирйигитов Б., Ўсаров Х. Возможности использования мини- и микро гидроэлектростанций /“Тенденции развития физики конденсированных сред” Материалы Международной научной конференции. Фергана, 2021. Часть 2. Стр. 299-303.
7. Бозаров О.О., Кирйигитов Б., Усманова С.Г. Использование водных ресурсов для обеспечения электроэнергией удаленных территорий //Life sciences and Agriculture. 2020. № 4. С.8-11
8. Kodirov R., Kiryigitov B. Influence of norms of fertilization and irrigation promising autumn winter varieties //European Journal of Agricultural and Rural Education (EJARE). 2022. Vol. 3. No.6. June 22. Pages 48-50.

ВОДНЫЕ РЕСУРСЫ И СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО: ВОЗМОЖНОСТИ, ПЕРСПЕКТИВЫ И ПРОБЛЕМЫ

*Кодиров Рахматилла,
Шерматов Рахматилло,
Ахмадалиев М (студент)*

Андижанский институт сельского хозяйства и агротехнологий

АННОТАЦИЯ

Данная работа посвящена проблеме поиска решения рационального использования водных ресурсов, а также обеспечения электроэнергией данного сектора народного хозяйства при помощи малой гидроэнергетики. Приводится информация о влиянии обеспечения водными запасами на урожайность и климата на его показатели.

Ключевые слова: энергетика, запас, продукт питания, потенциал, экология.

ABSTRACT

This work is devoted to the problem of finding a solution for the rational use of water resources, as well as providing electricity to this sector of the national economy with the help of small hydropower. Information is provided on the impact of water supply on productivity and climate on its indicators.

Key words: energy, reserve, food product, potential, ecology.

ANNOTATSIYA

Bu ish suv resurslaridan oqilona foydalanish yechimini topish, shuningdek, xalq xo'jaligining ushbu tarmog'ini kichik gidroenergetika yordamida elektr energiyasi bilan ta'minlash muammosiga bag'ishlangan. Suv ta'minotining hosildorlikka ta'siri va uning ko'rsatkichlari bo'yicha iqlim haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: energiya, zahira, oziq-ovqat mahsuloti, salohiyat, ekologiya.

Энергия - не только одно из чаще всего обсуждаемых сегодня понятий, помимо своего основного физического содержания, оно имеет многочисленные экономические, технические, политические и иные аспекты. Человечеству нужна энергия, причем потребности в ней увеличиваются с каждым годом. Вместе с тем запасы традиционных природных топлив (нефти, угля, газа и др.) конечны. Многие тысячелетия верно служит человеку энергия, заключенная в текущей воде. Запасы ее на Земле колоссальны. Около трех четвертей поверхности планеты покрыты водой. Огромным аккумулятором энергии служит Мировой океан, поглощающий большую ее часть, поступающую от Солнца.

Ресурсы пресной воды состоят из непрерывно возобновляемого речного стока, запасов воды в озерах, ледниках, водохранилищах и из подземных вод. Основу водного хозяйства представляет поверхностный сток рек. Выбор оптимального (для народного хозяйства в целом, а не для отдельной отрасли) использования водных ресурсов с обязательным учётом перспектив развития народного хозяйства, а в соответствующих случаях – с учётом международных связей в области энергетики и совместного использования водных ресурсов [2].

Постановление Президента «Об утверждении стратегии развития сельского хозяйства Республики Узбекистан на 2020 — 2030 годы» позволяет реформировать сельское хозяйство, увеличить урожайность зерновых растений при помощи применений инновационных решений, а также повышение эффективности и поэтапное перераспределение государственных расходов путем разработки отраслевых программ, направленных на повышение производительности труда в фермерских хозяйствах, улучшение качества продукции, создание высокой добавленной стоимости.

Принятые меры дают возможность укрепить правовые отношения между субъектами, производящими и перерабатывающими, занимающиеся реализацией сельскохозяйственной продукции путем увеличение потока частного инвестиционного капитала для модернизации, диверсификации и поддержки стабильного роста агропродовольственного сектора[1].

В данном документе уделяется внимание на совершенствование системы обеспечения рационального использования природных ресурсов и охраны окружающей среды, предусматривающей рациональное использование земельных и водных ресурсов. Во всем мире происходит увеличение потребности в воде (к 2050 год потребности в воде могут составить 4,5 млрд.куб в год).

Планируется достичь средней урожайности зерновых к 2030 году до 75ц/га при общей доле до 15% по всей посевной площади (Прил. №2, [1]).

Вода для Узбекистана в силу жаркого и засушливого климата занимает значительное место не только в сельском хозяйстве (28,1 % ВВП, 2019) и промышленности (30,0 % ВВП, 2019), но и в жизнеобеспечении человека [6].

Республика Узбекистан – самая густонаселённая страна Центральной Азии. Численность постоянного населения страны на июль 2020 г. составила 33 905,2 тыс. человек [7]. Порядка 49 % населения проживают в сельской местности, и их жизнедеятельность полностью зависит от сельского хозяйства и сопряжённых отраслей.

Географические особенности страны с точки зрения её водо- и энергообеспечения определяют её особое место в водном балансе, гидроэнергетике и экономике всего региона. К ним можно отнести следующие.

Во-первых, на территории Узбекистана формируется лишь 9,6 % общего стока бассейна Аральского моря, меньше только в Казахстане (2,1 %) и Туркмении (1,2 %). Речной сток региона формируется в горах Киргизии (25,1 %) и Таджикистана (43,4 %). Используются эти ресурсы во всех странах региона.

При этом именно в Узбекистане наблюдается наибольшее потребление воды – 39,3 % общего объёма водозаборов из крупнейших рек региона – Сырдарья и Амударья. Для сравнения, на Туркмению приходится 22,87 %, на Таджикистан – 13,05 %, на Казахстан – 11,07 %, на Киргизию – не более 0,8%. Необходимо отметить ещё один показатель – коэффициент трансграничной зависимости водных ресурсов, который определяется долей речного стока, поступающего извне. Для Узбекистана этот показатель очень высокий – 77 %, больше только в Туркмении – 94 %, а в Казахстане он составляет 42 %. Во-вторых, на территорию Узбекистана поступает 95,642 куб. м речных вод. Из этого 52,291 куб. м приходит в Амударьинский речной бассейн и 43,351 куб. м – в Сырдарьинский бассейн. Поскольку страна граничит со всеми странами региона, располагаясь в его центре, часть рек продолжает своё течение в сопредельных государствах. За пределы территории Узбекистана поступает 47,562 куб. м воды. Из этого количества воды из бассейна Амударья уходит 36,852 куб. м, а из бассейна Сырдарья – 11,228 куб. м. На территории Узбекистана формируется 9,701 куб. м речной воды. В Узбекистане практически используется 57,781 куб. м воды (в бассейне Амударья – 41,472, в бассейне Сырдарья – 16,309 куб. м) [7].

В-третьих, внутренние воды страны включают в себя 525 озёр, 53 водохранилища, а в бассейнах верховьев рек Сурхандарья, Кашкадарья и Чирчик имеется 525 ледников общей площадью 154,2 кв. км. Однако наиболее важное значение имеют реки, которых в республике насчитывается около 18 тысяч. Они распределены по территории неравномерно. На равнинах рек очень мало: на каждый 1 кв. км приходится только 20 м реки, а в горах, наоборот, густота речной сети большая. При этом горные реки непригодны для судоходства, но богаты гидроресурсами.

В-четвёртых, большая часть речных стоков при выходе на равнину по каналам разбирается на орошение, другая часть испаряется или впитывается в почву. Поэтому многие реки, постепенно иссякая, теряются в песках. Лишь Амударья и Сырдарья впадают в Аральское море на территории Узбекистана. Но в последние годы из-за большого расхода воды на орошение только незначительная часть Амударья и Сырдарья доходит до Арала.

В-пятых, важной частью водных ресурсов в стране также являются подземные воды, которые поддерживают экологическую систему всего региона.

Кроме того, в аридных (поливных) регионах подземные воды являются единственным источником пресных вод.

В Узбекистане существует порядка 100 месторождений подземных вод, из которых 77 составляют пресные подземные воды [6,7]. За счёт их запасов удовлетворяется потребность населения 69 городов, 335 посёлков и почти 3000 сельских населённых пунктов страны.

Интенсивное развитие промышленности и сельского хозяйства за последние 50 лет оказало негативное воздействие на состояние пресных подземных вод в Узбекистане. Это привело к сокращению их запасов на 35 % и истощению отдельных месторождений вследствие несанкционированного строительства водозаборных сооружений и бесконтрольного отбора воды [7].

Следует отметить, что быстрое развитие сельского хозяйства и освоение новых территорий под его нужды стали причиной ухудшения состояния подземных вод и деградации почв (ярким примером этому служит освоение Голодной степи, когда речной сток по мере движения по ландшафту собирает растворимые соли в регионах сельскохозяйственного производства). А действующие дренажные системы поверхностных водоносных слоёв недостаточно эффективные, что привело к повышению уровня грунтовых вод и их приближению к поверхности земли, что привело к деградации почв и их засолению. Такая ситуация наблюдается на территории Сырдарьинской и Джизакской областей Республики Узбекистан, а также сопредельных территорий Республики Казахстан.

Состояние почвенного слоя напрямую зависит от уровня обеспеченности водными ресурсами и горизонтом подземных вод, что неблагоприятно влияет на урожайность сельскохозяйственных культур.

Информация о состоянии обеспечения продовольственными запасами в мире даёт следующие выводы:

- в мире под угрозой нищеты для 1,7 млрд. человек;
- Наиболее зависима от поставок пшеницы из России и с Украины Турция;
- Египет в 2019 г. получил 70% от общего объёма купленного зерна из

России, а в 2021 г. 41% египтян временами не хватало средств на покупку еды. Куда более плачевная ситуация наблюдается в Кении, также зависящей от российских поставок: там и в 2021 г. 69% населения временами не могли позволить себе купить еду.

Все это связано с тем что, доля РФ в производстве пшеницы и ячменя составляет 30%, кукурузы — 20% и подсолнечного масла — более 50% и продукция двух стран служит источником питания для самых бедных жителей планеты [6].

Важное значение имеет изучение режима орошения в агротехнике озимой пшеницы, так как эффективность применяемых минеральных удобрений напрямую зависит от оптимальной влажности почвы. Как известно из научных источников, потребность в воде и развитие озимой пшеницы, исходя из биологических особенностей, различна в разных почвенных условиях и в различных фазах развития.

Для сельскохозяйственных культур, особенно для озимой пшеницы в условиях орошаемого земледелия, основным фактором, влияющим на урожайность, является влажность почвы. При нормальной влажности (оптимальная влажность) почвы, пшеница «переживет» жару в 45°C (такой температурный режим почти обычный на территории Узбекистана) [5-7].

В заключении, отметим, что урожайность зависит напрямую от режима полива при сохранении нормы минеральных удобрений, а также учета особенностей почвы, природных условий, использования новых технологий в сельском хозяйстве.

ЛИТЕРАТУРА

1. Указ Президента Республики Узбекистан «Об утверждении стратегии развития сельского хозяйства Республики Узбекистан на 2020 — 2030 годы» от 23.10.2019 г. №УП 5853.
2. Шарипов Ф.Ф., Шарипова М. Гидроэнергетические ресурсы и их использование в Узбекистане. //Research Focus. – 2022. Volume 1. Issue 2. – Стр.23-25.
3. Кадиров Р.Н. Такрорий соядан кейин экилган истикболли Дурдона, Аср навларининг сув баланси. //Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги журнали. -2012. №12-17 бет.
4. Kodirov R., Kiryigitov B. Influence of norms of fertilization and irrigation promising autumn winter varieties //European Journal of Agricultural and Rural Education (EJARE). 2022. Vol. 3. No.6. June 22. Pages 48-50.
5. Кадиров Р.Н. Кузги буғдойнинг Аср ва Дурдона навлари даласининг ер-сув мувозанати. //Экология хабарномаси. -2018. №11 -19-21 бетлар.
6. [Электронный ресурс: <https://news.mail.ru/economics-/50923379/?frommail=1>] (18.01.2022 г.)
7. Кузьмина Е. Водные ресурсы и риски гидроэнергетики Узбекистана. //Геополитика энергетики. 2020. №4. С.6-24. DOI:10.48137/2687-0703_2020_12_4_6/
8. Конвенция по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озёр. 1992 (24.10.2020) [Электронный ресурс: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/watercourses_lakes.shtml].
9. Концепция развития водного хозяйства на 2020–2030 гг.

(17.10.2020). [Электронный ресурс: //http://www.water.gov.uz/ru/posts/-1545735855/396]

10. Закон Республики Узбекистан «О воде и водопользовании», 1993.
<https://lex.uz/docs/93202> (24.10.2020).

11. Kuzmina E., Impact of Water and Energy Problems on the Economic Development of Uzbekistan. The Handbook of Environmental Chemistry. Springer. 2018. Т. 85. Р. 201–214.

http://doi-org-443.webvpn.fjmu.edu.cn/10.1007/698_2017_221

12. Каттаходжаев Ш., Османова Д., Сулайманова С., Тулякова Р., 2017. Внедрение малой гидроэнергетики в Узбекистане. Современность и перспективы. (15.10.2020) [Электронный ресурс: <https://anhor.uz/ekologiya/vnedrenie-maloy-gidroenergetiki-v-uzbekistane.-sovremennosti-perspektivi>.

13. Более половины пресных подземных вод в Узбекистане под угрозой без-возвратной потери. [Электронный ресурс: <https://www.podrobno.uz/cat/obchestvo/bolee-polovinypresnykh-podzemnykh-vod-v-uzbekistane-pod-ugrozoy-bezvozvratnoy-poteri/>] (13.10.2020)

АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ВА ТАЪЛИМ ЖАРАЕНИ: МУАММОЛАР, ИСТИҚБОЛЛАР ВА КАДРЛАР СИФАТИ

Хакимов Ўткир, Хакимов Муаттар

Избоскан тумани 15-сонли мактаб, Избоскан тумани 10-сонли мактаб

АННОТАЦИЯ

Данная работа посвящена проблеме поиска решения использования информационных технологий в процессе образования. Кроме того, рассматриваются различные аспекты и практические результаты в подготовке молодого поколения при помощи технических средств и программного обеспечения информационных технологий.

Ключевые слова: образование, документ, сеть, форма источников, качество образования.

ABSTRACT

This work is devoted to the problem of finding a solution to the use of information technology in the education process. In addition, various aspects and practical results in the preparation of the younger generation with the help of technical means and information technology software are considered.

Key words: education, document, network, form of sources, quality of education.

ANNOTATSIYA

Bu ish ta'lim jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish yechimini topish muammosiga bag'ishlangan. Bundan tashqari, yosh avlodni texnik vositalar va axborot texnologiyalari dasturlari yordamida tayyorlashning turli jihatlari va amaliy natijalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim, hujjat, tarmoq, manbalar shakli, ta'lim sifati.

Хар қандай мамлакатнинг иқтисодий тараққиети, жамиятнинг маънавий ва билимдонлик даражаси, аҳолининг маданияти ва ижтимоий ҳолатини яхшилашга бир қатор омиллар ўзининг таъсирини ўтказди. Булар қаторига ишлаб чиқариш, таълим, янги технологияларнинг қўлланилиши, халқ хўжалиги соҳалари, таълим муассасаларининг ўзаро алмашинуви, экологик ҳолат, озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминланганлик даражаси сингариларни киритиш мумкин.

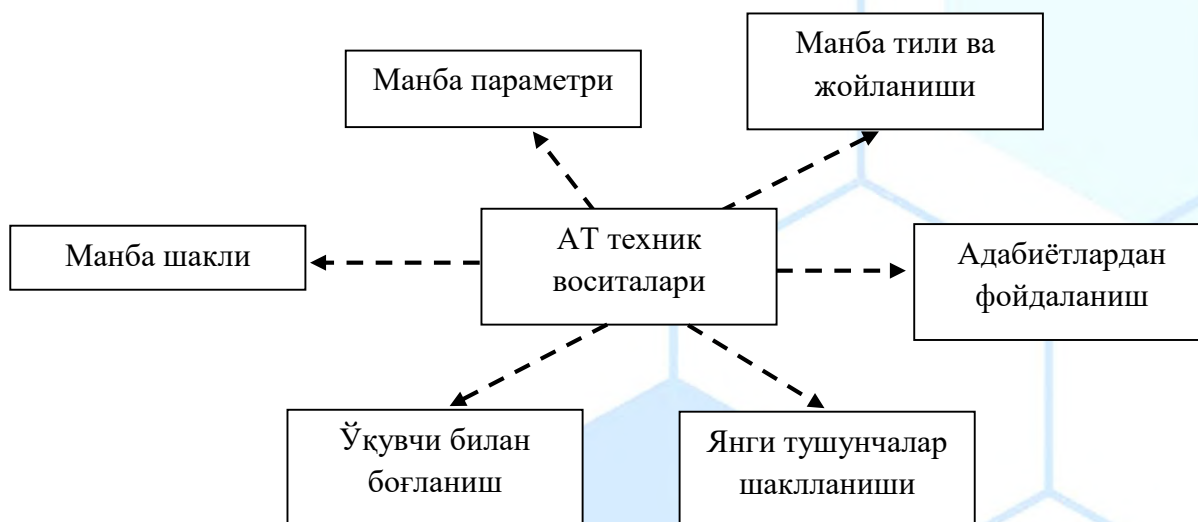
Ёш авлодни тарбилаш жараени ўз ичига қўйидагилар камраб олади: ижтимоий шароитларни яратиш, адабиётларнинг таъминоти, ўқитувчи кадрларнинг таъминланганлиги, ўзаро кадрлар алмашинуви, қайта тайёрлаш тизими, ўқувчиларнинг ижодий фикрлашини шакллантириш бошқалар.

Ўқув фанларни ўқитишда бир нечта омилларга эътибор қаратиш керак:

- ўқув материалларни тушунтиришда фаол ўйин технологиясини қўллаш,
- ўқувчининг руҳий ҳолатини ҳисобга олган ҳолда ўқув жараёни ташкил этиш,
- фанлардаги назарий билимларни бошқа фанлар билан бойитилган шаклда тушунтириш,
- ўқувчи билан дарслардан кейин ҳам тўғараклар ташкил этиш, фанлар бўйича тажриба хоналарини яратиш ишлаш шакллари амалга ошириш.

Таълим жараёнида тезкор ютуққа эришиш фикрдан биров четланиш лозим. Чунки бунга эришишда қуйидагиларга эътибор беришимиз керак:

- ўқув жараёни самарали бўлиши учун фан ўқитувчилари ахборот технологиялардан кенгроқ фойдаланиши,
- ўқув манбалар ўтиладиган мавзуга мос равишда ўқувчига етказиб берилишида мавжуд тармоқ ва воситалардан фойдаланиш,
- дарсдан кейинги вақтда ўтилган мавзуларни ўқувчиларга қўшимча равишда янги манбалар орқали тушунтириш,
- ўқувчиларга мустақил ўрганиш учун мавзуларни бериш ва унинг бажарилиши назорат қилиш.

1-расм. АТ техник воситалар имкониятлари

Маълумот билан ишлашда ахборот технологиялари воситаларидан компьютер тармоқдан фойдаланиш, ўқувчиларга унинг ишлаши учун зарурий талаблари ва бир вақтда фойдаланувчилар учун белгиланган зарурий билим даражаси, ушбу техник воситалар билан ишлашни персонал аъзоларини доимий ўргатиш керак.

Бошқа омил сифатида ўқитиш жараенида ахборот технологияларнинг воситаларнинг қўлланилиши, улар имкониятларидан самарали фойдаланиш ўқитиладиган фанларнинг назарий билимлари амалий тушунчалари билан боғланиш ташкил қилиб, янги комплекс тушунчанинг шаклланиши асос бўлиб қолади. Ўрганишга ўқув адабиётларнинг янги шакллари кенг фойдаланишга кириш ижобий туртки беради. Адабиётларни ўқувчига етказиб бериш, уларнинг кенг кўламда фойдаланиш жуда қулайдир.

Таълим жараени самарадорлигини ташкил этиш бу жараеннинг ишлаб чиқариш билан боғлиқ ҳолда ўқувчиларнинг касбга йўналтириш ишлари олиб боришда, уларда ижтимоий фаолликни шакллантириш, янгича фикрлаш учун шароит яратиш сингари ижобий натижага эришилади.

Ишлаб чиқариш соҳаларида ўқувчиларнинг иштирокини ташкил этиш қуйидаги натижаларга эришиш имкини беради:

- фойдали кўникмаларни шакллантиради,
- меҳнат қилиш ва тажриба оширишга асос яратилади.

Ҳорижий тилларни ўрганиш жараенида ўқувчилар бошқа маданият ташувчиларнинг дунёқараши ва яшаш тарзи тўғрисида маълумотга эга бўлибгина қолмай, балки ўзи учун янги маълумот манбаини топади, янгича фикрлашга ундовчи туртки пайдо бўлади. Натижада ўқувчида умуман янги билим ва қарор қабул қилиш имконияти вужудга келади. Бошқа жаҳон тиллардаги манбаларнинг фанларга мос равишда амалиётга киритиши еш авлодда янги билимлар шаклланиши, улар асосида комплекс тушунчалар пайдо бўлиши учун шароит яратиб беради. Натижада олинган билимлар узоқ муддат сақланиб қолишига олиб келади.

Тушунчанинг изоҳланиши

№	Тушунча	Фанлар			
		Адабиёт	Физика	Киме	Математика
1	Микдор	Умумий тушунча	Модда ўлчови	Модда массаси	Соннинг қиймати
2	Манба	Китоб	Заррача	Модда тури	Хисобланиш бошланиши
3	Тезлик	Сўзлар сони	Харакат микдори	Жараен суръати	Амалий тушунча
4	Манба тури	Шакл	Туртки шакли	Жисм шакли	Жараен ҳолати
5	Таъсирлашиш	Муносабат шакли	Жисмлар жойлашуви	Реакция натижаси	Натижанинг шакли

Ахборот технологияларнинг техник воситаларидан бири компьютер тармоғининг афзалликлари ва муаммоларини кўриб чиқайлик. Биринчисига қуйидагиларни киритсак бўлади: маълумотни тезкор топиш ва етказиб бериш, манба шакли ва ёзилган тили барчага бир хил кўринади, хажм қиймати ўта катта бўлмаслиги. Кейинги томонларига манбанинг тушуниш даражасини аниқлаш иложи йўқлиги, айрим ҳолатда сифати меъёрда бўлмаслиги, ўқувчининг юкмасини назорати олиш иложи йўқлигини киритса бўлади.

Таълим жараенида аниқ фанлардан олинган билимлар асосида ўқувчида умумий тушунча ва дунёқараш кенгайиши содир бўлади. Табиий ҳодисаларнинг сабаблари ва механизмини тушуниши осонлашади, ўзи ва табиат ўртасидаги мувозанат ҳамда таъсирлар ҳақида тушунчаси шаклланишга имконият яратилади.

Табиатдаги ҳодиса ва жараенларни тушуниш ва механизмларни ўрганишда география, киме, биология, ботаника, математика, физика фанларидан олинган билимлар асосида тўғри жавобни топиш мумкин. Шунинг учун ўқитиладиган фанларнинг барчаси бўйича кенгроқ билимга эга бўлиш орқали ўқувчининг тайёргарлик даражасини ортишига эришилади.

Хулоса шуки, ўқувчининг руҳий ҳолати ва олинган назарий билимлар амалий қўникма билан биргаликда умумий дунёқарашни шакллантиради. Бу эса биз юқори билимли ва малакали авлод тарбиялашга эришамиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Кирйигитов Б., Тўхтасинов Ш. Новые формы источников: использование и технические возможности/“Ilm-fan va ta’limda innovatsion yondashuvlar, muammolar, takliflar va yecimlar” mavzusidagi 13-sonli Respublika ko’p tarmoqli ilmiy-onlayn konferensiya’asi. Farg’ona, 2021. 30 iyun. 2-қисм. 117-119-бетлар.

2. Кирйигитов Б., Абдувоҳидов А. Тушунчаларнинг комплекс тарзда фойдаданиш аҳамияти/“Ilm-fan va ta’limda innovatsion yondashuvlar, muammolar, taklif va yecimlar” mavzusidagi 14-sonli Respublika ilmiy-onlayn konferensiya’si. Materiallar to’plami. Farg’ona, 2021, 30 iyun. 1-қисм. 41-44-бет.

3. Кирйигитов Б., Абдуганиев М. Интернет-протокол (IP) является основным протоколом на сетевом уровне модели OSI /Образовательный процесс.-Выпуск №6. – 2018. -32-36 стр.

4. Кирйигитов Б., Кодиров Р. Использование альтернативных видов источников электроэнергии в сельском хозяйстве //Scientific progress. - 2021.- V.2. I.7. - 150-154-бет.

O'QUVCHILARDA KASBGA BO'LGAN TUYG'UNI OSHIRISH

*Qoraqolpog'iston Respublikasi To'rtkol tuman 30-umumiy o'rta ta'lim maktab
Xalmuratova Gulzor*

Annotatsiya: : O'sib kelayotgan yosh avlodni kasbga yo'naltirish hamisha davlatimiz, siyosatimiz oldida turgan ustivor masalalardan sanalib kelingan. Mazkur jarayonni amalga oshirish uchun farzandlarimizning ota-onalari hamda ta'lim muassasalarining o'рни va u yerda faoliyat olib borayotgan o'qituvchilar hamda amaliyotchi psixologlarining faoliyati katta ahamiyatga ega. Ushbu maqolada o'quvchilarni kasbga to'g'ri yo'naltirishdagi mavjud muammolar, amaliyotdagikamchiliklar ularni bartaraf etish yo'llari haqida qisqacha fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: To'g'ri kasb tanlash, ijtimoiylashtirish, o'z-o'zini baholash, texnologik ta'lim, uzluksiz tizim, hamkorlik, fanlararo aloqadorlik.

Joriy yil Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev Farg'onaga tashrifi chog'ida Xalq ta'limi vazirligiga alohida ko'rsatmalar berdi. Prezident yoshlarni ish bilan ta'minlash, ularni kasb-hunarga yo'naltirish masalalariga alohida to'xtalib o'tib, yangi o'quv yilidan 7 sinfdan boshlab o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish lozimligini ta'kidlab o'tdi. Prezidentning Xalq ta'limi vaziri Sh.Shermatovga bergan ko'rsatmasiga ko'ra 2020-2021 o'quv yilidan 7 sinfdan boshlab o'quvchilar kasb-hunarga yo'naltirilib, ular aynan qanday kasb egasi bo'lishi aniqlanadi. 8, 9, 10 sinfga qadar ular o'zlari tanlangan kasb-hunar bo'yicha o'qitilib boriladi. 10 sinfdan ularga ishlash huquqini beruvchi guvohnomalar beriladi. 11 sinfdan esa o'quvchilar bir vaqtning o'zida korxonalar va tashkilotlarda rasmiy tarzda ishlab oylik maosh olishlari ham mumkin bo'ladi. 11 sinf bitiruvchilarining ish bilan ta'minlanishiga hokimlar va hududiy sektor rahbarlari javobgar hisoblanadi. [5,1-b]. Ushbu kursatmadan kurinib turibdiki yoshlarni ish bilan ta'minlash, kasbga yunaltirish davlatimiz siyosatining ustivor vazifalaridan biri bo'lib turibdi. Bu borada maktab bitiruvchilarini kasbga yo'naltirish, iqtidoridan kelib chiqib to'g'ri kasb tanlashi katta ahamiyatga ega. Ma'lumki, har qanday jamiyatning ravnaqi, ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy barqarorligi, fuqarolarining aqliy va axloqiy salohiyatini yuksak darajada rivojlanganligiga bog'liq. Zero, jamiyatimizning ma'naviy yangilanishida, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirishda jahon hamjamiyatiga qo'shilishini ta'minlaydigan demokratik xalqiy davlat qurish kadrlar tayyorlashning milliy masalasi ustivor mezon sifatida muhim rol o'ynaydi.[1,14-b] Inson bolasi kamolga yetgani sari ilmga, ma'rifatga talpinadi

O'quvchilarning qiziqishlariga asoslangan holda o'tkaziladigan mashg'ulotlar orasida muayyan kasblarga oid to'garaklar alohida o'rin egallaydi. Bunday to'garaklar aksariyat hollarda mehnat va kasb ta'limi o'qituvchilari tomonidan olib boriladi. Bular jumlasiga texnik-ijodkorlik, yosh rassomlar, yosh texnologlar, yosh fiziklar kabi

to'garaklarni kiritish mumkin. O'qituvchi bunday to'garaklarda o'quvchilarning loyihachilik, texnik-ijodkorlik, ixtirochilik kabi qobiliyatlarini rivojlantirish ustida tizimli ish olib borish imkoniyatiga ega. Texnologiya o'qituvchisi o'z ish faoliyatida pedagogik-psixologik tashxisga alohida o'rin ajratishi lozim. Pedagogik-psixologik tashxis jarayonida o'qituvchi maktab rahbariyati va psixologi, o'quv-ishlab chiqarish muassasasi hamda kasb-hunar kollejlari mutasaddilari bilan hamkorlikda har bir o'quvchining tanlagan kasbi bilan shaxsiy sifatleri orasidagi mutanosiblikni aniqlashi kerak. Texnologiya fani o'qituvchisi o'zining o'quvchilarni kasbga yo'llashga oid faoliyatini sinf rahbarlari, fan o'qituvchilari, maktab rahbariyati va psixologi, otaonalar, mahalla faollari, hududdagi kasb-hunar kollejlari ma'muriyati faoliyati bilan mujassamlashtirgan holda amalga oshirishi kerak. O'quvchilarni kasb-hunarga to'g'ri yo'llashda mehnat xonasi, laboratoriya va ustaxonalar ham alohida ahamiyatga ega. Mehnat fani o'qituvchisi ularni zamonaviy talablar asosida jihozlashga alohida e'tibor qaratishi lozim, chunki o'quvchilarda muayyan mehnat va kasb turi haqidagi bilim, tushuncha va tasavvurlar ularning jamiyat hayotida tutgan o'rni haqidagi ma'lumotlar dastlab shu yerda hosil bo'ladi. Ma'lumki, mehnat va kasb-hunarga bo'lgan muhabbat, e'tiqod, barcha o'quv fanlari tarkibida shakllantiriladi. Shuning uchun ham texnologik ta'lim darslarida fanlararo aloqadorlikka alohida e'tibor qaratish talab etiladi. Mehnat o'qituvchisining o'quvchilarni kasb-hunarga yo'llash orqali ijtimoiylashtirishga oid faoliyatini turli o'quv fanlari o'qituvchilari va sinf rahbarlarining bu sohadagi ishlari bilan uyg'unlashtirish muhim pedagogik ahamiyatga ega. Buning uchun: – turli o'quv fanlari, fan to'garaklari va sinfdan hamda maktabdan tashqari tadbirlarning imkoniyatlaridan unumli foydalanish; – texnologik bilimlar, umummehnat va kasbiy ko'nikmalar yordamida o'quvchilarni kasbga yo'naltirish orqali ijtimoiylashtirishga erishish; – o'quvchilarning muayyan maqsadga yo'naltirilgan ijtimoiy ahamiyatlilik darajasi yuqori bo'lgan o'quv topshiriqlarini bajarishlarini ta'minlash; – jamiyat hayoti uchun ahamiyatli bo'lgan mehnat va kasb-hunarning turli sohalariga o'quvchilarning qiziqishlarini tabaqalashtirilgan yondashuv asosida shakllantirishga erishish; – o'quvchilarni munosib kasb-hunarga yo'naltirish maqsadida, maktab o'qituvchilari, firmalar, ishlab chiqarish korxonalari, ijodiy jamoalar, kasb-hunar kollejlari hamda tashxis markazlari hamkorligini yo'lga qo'yish. Bunday hamkorlik natijasida o'quvchilar orasida ijtimoiy ahamiyatlilik darajasi yuqori bo'lgan kasblar targ'ibotini amalga oshirish imkoni paydo bo'ladi. [3,57-b].

Tabiiy extiyojlarda kishining faollik kasb etayotgan faoliyati, uning xayoti va uning avlodi xayotini saklash uchun zarur bolgan shart-sharoitlarga bo'ysunganlik ifodalanadi. Madaniy extiyojlarda odamning faol faoliyati insoniyat madaniyatining maxsuliga bogliq ekanligi ifodalanadi; uning ildizlari butunlay kishilik tarixining sarxadlariga borib taqaladi. Ma'naviy jixatdan o'rinni bolgan extiyoj odam yashayotgan jamiyatning talablariga javob beradigan, ana shu jamiyatda qabul qilingan didlar,

baxolar va dunyoqarashga mos keladigan extiyojlardir. Extiyojlar o'z predmetining xarakteriga ko'ra moddiy va ma'naviy mumkin. Moddiy extiyojlarda kishining moddiy madaniyat predmetlariga qaramligi (ovqatlanishiga, kiyinishiga, uy-joyga, maishiy turmush ashyolariga va boshqa narsalarga extiyoj sezish) ma'naviy extiyojlarda esa ijtimoiy ong maxsuliga tobeligi ifodalanadi. Ma'naviy extiyojlar ma'naviy madaniyatni yaratish va o'zgartirishda o'z aksini topadi. O'quvchi o'z fikr-muloxazalari va tuyg'ularini boshqalar bilan baxam ko'rishga gazetalar, kitoblar va jumallar o'qishga kinofilmlar va spektakllar ko'rishga, muzika tinglashga va shu kabilarga extiyoj sezadi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tishishimiz joizki yoshlarimizni to'g'ri kasbga yo'naltirish, bu eng muhim vazufalardan biri ekanligini yana bir bor ta'kidlab o'tmoqchiman. Inson to'g'ri kasb tanlash orqali o'z oilasiga, jamiyatga juda katta naf keltishi isbot talab qilmaydigan qonuniyatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G'oziyev E., Mamedov K. Kasb psixologiyasi. – T.: O'zMU, 2003. 156-b
2. Yusupova F. I. O'quvchilar individual tayyorgarligini amalga oshirishning pedagogik-psixologik jihatlari. "Xalq ta'limi" jurnali. 2005. №5. 90-93-b.
3. Maxmudova .D. "O'quvchilarni kasbga yo'naltirishga oid pedagogi k faoliyat element lari orasidagi uzviylik va uzluksizlikni ta'minlash". Xalq ta'limi jurnali. №3 son, 57-58 bet.
4. <https://uzbekistan.ureport.in/story/364/> 5. <https://t.me/dokument>

HARAKATLI O'YIN VOSITALARI ORQALI BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARIDA HARAKAT SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH

Yaxshiboyev Bektemir Mamirovich

Samarqand viloyat Ishtixon tuman 72-maktab jismoniy tarbiya o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida harakat sifatlarini rivojlantirishda harakatli o'yinlardan vosita sifatida to'g'ri foydalanish muhokama qilinadi. Zamonaviy O'zbekistonning hozirgi bosqichda boshlang'ich sinf o'quvchilarini jismoniy tarbiya sohasidagi muammolari ochib berilgan. Dars shaklida boshlang'ich sinf o'quvchilarining harakat sifatlarini rivojlantirishni tabaqalashtirilgan dasturlash bilan bog'liq yangi yondashuvlarni ishlab chiqish masalalari ko'rib chiqiladi, bu maktabda jismoniy tarbiya muammolarini hal qilishni takomillashtirishga imkon beradi.

Kalit so'zlar: o'quvchilar, harakat sifatleri, tajriba, metodika, boshlang'ich sinf, rivojlanish, jismoniy xususiyatlar.

KIRISH

Jismoniy tarbiya har tomonlama jamiyatning eng muhim vazifalaridan biridir. Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarini o'tkazish jarayonida mustahkam salomatlik, mustahkam iroda, yuksak samaradorlik va faollikni shakllantirish shaxsning intellektual rivojlanishi va jismoniy kamol topishiga asos bo'ladi.

Jismoniy tarbiya ta'lim jarayoni bo'lib, ta'lim tizimining muhim elementidir. Ta'lim tizimida jismoniy tarbiyaning asosiy maqsadi o'quvchi shaxsini yuqori aqliy, jismoniy, ijtimoiy faollikka ega bo'lgan har tomonlama uyg'un va har tomonlama rivojlanishini ta'minlashdan iboratdir [1, 2, 3].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O'quvchilarning jismoniy tayyorgarligi darajasini oshirish va salomatligini mustahkamlashga qaratilgan jismoniy tarbiya darsini optimallashtirish jarayonini o'rganish doimo dolzarb mavzulardan biri bo'lib kelgan. Ilmiy-metodik adabiyotlarda harakat qobiliyatini rivojlantirish va ularning darajasini nazorat qilish muammosi jismoniy tarbiya tizimidagi markaziy muammolardan biri ekanligi ta'kidlangan (I. Pashkov, I. Korotkov, V. Yakovlev, S. Mudrik, V. Ratnikov, I. Vasilkov, I. Kozetov va boshqalar)

Ilmiy-metodik adabiyotlar va tadqiqot ishlarining (Y.M.Abdullaev, D.I.Turdimurodov) tahlili o'yinlar soni, takrorlashlar soni, dam olish intervallari va ularning o'zaro ta'sirining rivojlanish dinamikasiga ta'siri masalasini aniqlashga imkon berdi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining harakat qobiliyatlari qo'shimcha ilmiy asoslashni talab qiladi. Ushbu muammoni hal qilish nafaqat o'quvchilarning jismoniy tarbiya jarayonini yaxshilash, balki ularning yanada samarali harakatini ta'minlash

imkonini beradi. Bularning barchasi rejalashtirilgan mavzuni ishlab chiqishning dolzarbligi va maqsadga muvofiqligiga olib keladi [6, 7, 8, 9].

МУХОКАМА

Tadqiqotning maqsadi - umumta'lim maktabining 2-4-sinflari o'quvchilarining harakat sifatlarini harakatli o'yinlar yordamida rivojlantirish jarayonlarini o'rganish, boshlang'ich sinf o'quvchilarining harakat sifatlarini rivojlantirish jarayonini optimallashtirish shartlarini asoslash.

Jismoniy tarbiyani optimallashtirishning istiqbolli yo'nalishlaridan biri bu maktab o'quvchilarining jismoniy rivojlanishi, jismoniy tayyorgarligi darajasini oshirish va ularning salomatligini mustahkamlash uchun ularning harakat sifatlarini oshirishning samarali vositalari va usullaridan oqilona foydalanishdir.

Butun eksperiment uchun umumiy rivojlanish mashqlarining o'nta alohida to'plami rejalashtirilgan bo'lib, ular o'yin shaklida amalga oshirildi. Bu darsga motivatsiyani rag'batlantirishga va mashqlarni bajarishda o'quvchilarning e'tiborini jalb qilishga yordam berdi.

Asosiy qismda quyigagi vazifalar hal qilindi. Eksperiment davomida harakatli o'yinlardan foydalanishda kichik yoshdagi o'quvchilarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish darajasini oshirish. Harakat faoliyatining tabiatiga ko'ra harakatli va xalq o'yinlarini tanlashda asosiy harakat turlariga (yurish, yugurish, otish va sakrash o'yinlari) ustunlik berildi, ular jismoniy rivojlanish uchun jismoniy tarbiya tizimiga kiritilgan (kuch, tezlik, chidamlilik, chaqqonlik, egiluvchanlik), aqliy va axloqiy sifatlardir.

Darsning yakuniy qismida ko'p e'tibor talab qilmaydigan, hayajonga olib kelmaydigan xotirjam o'yinlar o'tkaziladi.

NATIJARLAR

Eksperimental guruhdagi bolalarning umumiy jismoniy tayyorgarligining oqilona tashkil etilgan jarayoni bolalarda harakat sifatlarini ko'p qirrali va bir vaqtning o'zida mutanosib ravishda rivojlantirishga qaratilgan, bu ishlab chiqilgan metodologiya joriy etilgandan so'ng olingan raqamli ma'lumotlardan dalolat beradi. Shunday qilib, natijalarning o'sishi: 1. 30 m (s) yugurish - natijalar yaxshilandi: Nazorat guruhi - 7 yoshdagilarda - 9,75% ga; 8 yoshdagilarda - 3,27% ga; 9 yoshdagilarda - 5,03% ga.

Eksperimental guruh - 7 yoshdagilarda - 17,27% ga; 8 yoshdagilarda - 11,47%; 9 yoshdagilarda - 14,57% ga. 2. Mokisimon yugurish 4x9 (s) - sezilarli miqdoriy o'sish kuzatildi: Nazorat guruhi - 7 yoshdagilarda - 1,41% ga; 8 yoshdagilarda - 1,85%; 9 yoshdagilarda - 1,88% ga. Eksperimental guruh - 7 yoshdagilarda - 2,15% ga; 8 yoshdagilarda - 3,81% ga; 9 yoshdagilarda - 2,76% ga. 3. Turgan joydan uzunlikka sakrash (sm): Nazorat guruhi - 7 yoshdagilarda - 3,75% ga; 8 yoshdagilarda - 2,83%; 9 yoshdagilarda - 6,00%. Eksperimental guruh - 7 yoshdagilarda - 8,51% ga; 8 yoshdagilarda - 9,36%; 9 yoshdagilarda - 11,39% ga. 4. Tik turgan joydan oldinga

egilish (sm): Nazorat guruhi - 7 yoshdagilarda - 19,71% ga; 8 yoshdagilarda - 23,18% ga; 9 yoshdagilarda - 31,01% ga. Eksperimental guruh - 7 yoshdagilarda 37,77%; 8 yoshdagilarda - 46,53%; 9 yoshdagilarda 46,49% ga. 5. Yotgan holda qo'llarni bukish va yozish (marta): Nazorat guruhi - 7 yoshdagilarda - 6,25% ga; 8 yoshdagilarda - 5,88% ga; 9 yoshdagilarda - 5,55% ga. Eksperimental guruh - 7 yoshdagilarda - 16,66% ga; 8 yoshdagilarda - 19,87% ga; 9 yoshdagilarda - 22,72% ga

Shuni ta'kidlash kerakki, nazorat va eksperimental guruhlarda jismoniy sifatlarni samarali rivojlantirish uchun jismoniy tarbiya darslarida sensitiv davrlarni hisobga olish va kompleks yondashuv jarayonlar hal qiluvchi omil bo'ldi.

Eksperiment natijalarining tahlili ishlab chiqilgan metodikaning jismoniy tarbiya darslarida samarali qo'llanilishidan deyarli barcha ko'rsatkichlarda 7-9 yoshli bolalarning jismoniy tayyorgarlig

REFERENCES

1. Абдуллаев, Я. М. (2012). Развитие физического воспитания подрастающего поколения в непрерывном образовании. Молодой ученый, (11), 381-383.
2. Абдуллаев, Я. М. Создание педагогических условий в формировании волевых качеств у учеников начальных классов / Я. М. Абдуллаев, Д. Ю. Турдимуродов // Colloquium-journal. – 2020. – № 24-2(76). – С. 14-16.
3. Abdullaev, Y. (2021). Forms and methods of developing the use of folk movement games in high school students. Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal, 2021(2), 73-79.
4. Абдуллаев, Я. М. (2021, October). Особенности развития физических качеств у учеников старшего школьного возраста средствами подвижных игр. In " Online-conferences" platform (pp. 523-525).
5. Абдуллаев Яшнаржон Махкамжонович, & Турдимуродов Дилмурод Йўлдошевич (2020). Ўсмир ёшдаги ўқувчиларда иродавий сифатларни жисмоний тарбия воситалари орқали ривожлантириш. (Современное образование (Узбекистан). (9 (94)), 56-62.
6. Abdullaev Yashnarzhon Makhkamovich. (2021). Physical education of senior schools by means of folk moving games. European Scholar Journal, 2(11), 70-72.

JISMONIY TARBIYADA SOG'LAMLASHTIRISH TEXNOLOGIYALARINING DOLZABLIGI

Po'latova Iroda Azamat

*Samarqand viloyat Pastdargam tumani
Guliston mahalla 113-maktab o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada sog'lomlashtirish texnologiyalarining mazmun mohiyati, maqsad, vazifalari hamda jismoniy tarbiyada sog'lomlashtirish texnologiyalarining dolzarbligi, ahamiyati uning bugungi kunda sog'lom turmush tarzini shakllantirishda jismoniy sog'lomlashtirish funksiyalari ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: : profilaktika, individualizatsiya, optimallashtirish, rekreatsion, sport, amaliy

Dolzarbligi. O'zbekiston Respublikasi mustaqillikni qo'lga kiritgandan so'ng barcha sohalarda har tamonlama yuksalish yuz berayotganini ko'rishimiz mumkin. Jismoniy-siyosiy va ma'naviy o'zgarishlar umuminsoniy qadriyatlar tizimida yangilanish, insonning barcha shaxsiy extiyojlari, talablari va ma'nfaatlari birinchi o'ringa ko'tarilayotganini, ayniqsa o'sib kelayotgan yosh avlodlarning ma'naviyaxloqiy va jismoniy imkoniyatlari yanada oshayotgani bugungi kunda sir emas.

Jamiyatda sog'lom turmush tarzini shakllantirish, aholi salomatligini mustahkamlash, jismonan sog'lom, ma'nan boy yosh avlodni tarbiyalash, aholini jismoniy tarbiya va sport bilan keng jalb etishni keng jalb etishni ta'minlashga yo'naltirishda yurtboshimiz tomonidan bir qancha qarorlar va farmonlar ishlab chiqildi.

2018 yil 28 dekabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Oliy majlisga murojaatnomasida "...jamiyatda sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, jismoniy tarbiya va sportni yanada ommalashtirish dolzarb vazifadir. Sportni jadal rivojlantirish, xalqaro musobaqalarda yuksak natijalarga erishgan sportchilarni rag'batlantirish va qo'llab quvvatlashga bundan buyon ham kata ahamiyat beramiz. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun nazariy bilimlarni chuqur o'rganishimiz, sog'lom turmush tarzini shakllantirish va takomillashtirishda yangi bilimlarni egallashimiz, zamon talablari darajasida ta'lim texnologiyalaridan foydalanib, kelajak avlod vakillarini vatanparvar, o'z kasbining yetuk bilimdon egasi qilib tarbiyalamog'imiz darkordir. Bu yo'lda ta'lim va tarbiya berish barobarida o'quv ishlarini rejalashtirishga hamda ularni samarali olib borishga yangicha va ijodiy qarashimiz, ishga tashabbuskorlik bilan yondoshmog'imiz kerak.

Maqsad. Mavzuga ko'ra, jismoniy tarbiya va sportda sog'lomlashtirish texnologiyalarining dolzarbligi va ahamiyati borasida sog'lomlashtirish

texnologiyalari birinchi navbatda jismoniy madaniyat orqali inson salomatligini saqlash va mustahkamlashni ta'minlashga qaratilgan. Sog'lomlashtirish samaradorligi har qanday jismoniy mashqlar shakllarining majburiy komponentidir. Shu munosabat bilan jismoniy madaniyatning barcha tarkibiy qismlari (sport, asosiy, kasbiy-amaliy, sog'lomlashtirish va jismoniy madaniyat) sog'lomlashtirish funksiyalarini bajaradi. Sog'lomlashtirish texnologiyasi - tibbiy-pedagogik va ijtimoiy toifadagi fan bo'lib, ham jismonan, ham ruxan sog'lom bo'lgan millat namoyondasini tarbiyalash va takomillashtirish borasidagi zarur omillarni va uslublarni o'rganib, ularni turmushga tadbiiq etish kabi vazifalarni o'z zimmasiga oladi.

Sog'lomlashtirishning asl maqsadi mauiyyan shaxsning salomatligini nazorat qilish va ta'minlash orqali oilaning, jamiyatning, millatning va davlatning mustaxkam bo'lishiga asos yaratishdir. Salomatlik insonning eng katta boyligidir. Shubhasiz, salomatlik insonning biologik va ijtimoiy funksiyalarini amalga oshirishning asosiy shartidir. Bu insonning o'zini o'zi anglashining asosidir.

Sog'lomlashtirish texnologiyalarini qo'llashning o'ziga xos xususiyati - yoshi, jinsi, mehnat va ta'lim faoliyati va salomatligini hisobga olgan holda, odamlarning jismoniy yukini optimallashtirish va shaxsiylashtirishning maqbul mexanizmi. Sog'lomlashtirish texnologiyalarining bir turi sifatida ularning maqsadi va vazifalari mavjud.

Sog'lomlashtirish texnologiyalarini qo'llashdan maqsad aholini yaxshilashdir. Sog'lomlashtirish texnologiyalarini qo'llash maqsadlari esa:

- Tananing funksional qobiliyatini oshirish;
- Kasalliklar profilaktikasi;
- Vosita rejimini optimallashtirish;
- Faol dam olish tufayli charchoqni kamaytirish;
- JSST tavsiyalari asosida sog'lomlashtirish sinflarida optimal o'quv yuklarini individualizatsiya qilish;
- Yomon axloqlarga qarshi kurashda mashqdan foydalanish;
- Turli yoshdagi, jinsiy va sog'liqni saqlash ahvoli, shu jumladan, nogiron kishilarning faol jismoniy tarbiya va sog'lik sinflariga jalb qilinishi;
- Sog'lom turmush tarzining ajralmas qismi sifatida sog'liqni saqlash texnologiyalarini joriy etish;
- Professional ahamiyatga ega bo'lgan ish faoliyatini rivojlantirish.

Sog'lomlashtirish texnologiyalarining tarkibiy qismlariga muvofiq, inson faoliyati natijasida va mavzu qiymatlari majmui sifatida insonning faoliyat turi sifatida qaralishi mumkin.

Yoshlarni bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish ularni salomatligini asrab avaylash, mustahkamlash maqsadida ommaviy sport turlariga jalb etish va aholi

salomatligini mustahkamlash borasida ijtimoiy muhitga ommaviy sportni jalb etish borasida bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda. Sog'lom turmush tarzi va tibbiy madaniyat va sport uyg'unligi borasida yosh avlodga tushnchalar berib, ongiga singdirish bugungi kunning dolzarb fazifalaridandir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бобомуродов Норпулат Широнович Структуры физической подготовленности курашистов // Вестник науки и образования. 2020. №4-2 (82). (обращ).

2. Bobomurodov, Norpo'lat Shirinovich. "Kurashchilarning jismoniy tayyorgarligi tuzilmalari". Fan va ta'lim axborotnomasi 4-2 (82) (2020).).ения: 24.12.2021

3. Mirjamolov M.X., Odilov R.F., Zokirov D.R.SALOMATLIGI NOGIRONAT IMKONIYATLARI BO'LGAN O'QUVCHILARNING MAXSUS Jismoniy tarbiyasini takomillashtirish // Jismoniy tarbiya va sportning dolzarb muammolari. - 2020. - S. 20- 23.

4. Н. Ю. Валиева, Р. Ф. Одилов МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ ЭФФЕКТА ТОНУСНЫХ РЕФЛЕКСОВ ПРИ ДЕТСКОМ ЦЕРЕБРАЛЬНОМ ПАРАЛИЧЕ С ПОМОЩЬЮ ФИТБОЛЬНОЙ ГИМНАСТИКИ // Academic research in educational sciences. 2021. №11. (2021): 966-972.

5. ЛТ Давлатова Болалар церебрал фалажида жисмоний тайёргарликни машфулот жараёнида ва илмий назарий соҳада ривожлантириш Academic research in educational sciences, ООО «Academic Research»

6. Н. Ю. Валиева. "РЕЙТИНГОВЫЙ УРОВЕНЬ УПРАЖНЕНИЙ СПЕЦИАЛЬНО ДВИГАТЕЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ В УЧЕБНО-ТРЕНИРОВОЧНОМ ПРОЦЕССЕ ЮНЫХ СПОРТСМЕНОВ" Academic research in educational sciences, no. 3, 2020, pp. 1266-1271.).

7. Л. Б.Собирова ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ УПРАЖНЕНИЙ В ПРОФИЛАКТИКЕ НАРУШЕНИЙ РОСТА У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ // Academic research in educational sciences. 2021. №5. URL:

IXTISOSLASHGAN SAN'AT MAKTABLARIDA O'QUVCHILARGA NATYURMORTNI RANGTASVIRDA ISHLASHGA O'RGATISH METODIKASI

NURMATOVA NOILA MUHIDDINOVNA

Toshkent shahar Mirzo Ulug'bek tumanidagi 223- IDUM

Annotatsiya: Mazkur maqola umumiy o'rta ta'lim maktablarining o'quvchilariga tasviriy san'atning natyurmort janrida amaliy vazifalarni bajarish mashg'ulotlarini tashkil etish, natyurmort janrida ijod qilgan rassomlar, natyurmort janrida akvarel bo'yoqlar bilan ishlash texnologiyalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Tasviriy san'at, akvarel, metodika, natyurmort, rang, shakl, kolorit.

Mustaqil Respublikamizning buyuk kelajagini ta'minlovchi barkamol shaxslarni yetishtirib chiqishda o'rta umumiy ta'lim maktablarida olib boriladigan barcha fanlar qatorida tasviriy san'at fani ham alohida ahamiyat kasb etadi. Tasviriy san'at mashg'ulotlari o'quvchilarga 1-7 sinflarda olib boriladi. Tasviriy san'at o'quv predmeti vositasida o'quvchilar quyidagilarga ega bo'ladilar:

- ✓ tevarak-atrofdagi narsa va voqealarga nisbatan estetik munosabat tarkib toptadi va go'zallikni his qila bilishga, tushunishga hamda ularni hayotga tatbiq etishga o'rganadilar;
- ✓ qalam va mo'yqalamda rasm chizish, loy, plastilinda, haykal ishlash malakalari shakllanadi;
- ✓ narsaning o'ziga qarab rasmini chizish, xotiradan, tasovvurdan rasm chizish sohasida ko'nikma va malakalar hosil bo'ladi;
- ✓ ularda tasavvur va tafakkur o'sadi;
- ✓ borliqni idrok etish, rang sezish, kompozitsiya tuzish malakalari rivojlanadi;
- ✓ bolalarda badiiy ijodiy qobiliyatlar o'sadi;
- ✓ o'quvchilarning badiiy fikrlash doirasi kengayadi;

✓ san'atga, go'zallikka nisbatan qiziqish shakllanadi va hayotdan lazzatlanish takomillashadi.

Ma'lumki, tasviriy san'atning asosiy vazifasi bu o'quvchilarni estetik, xususan, badiiy tarbiyalash ekan, u hayotdagi, tabiatdagi, san'atdagi, kishilarning munosabatlaridagi go'zalliklarni to'liq idrok etishni shakllantirishdir. Zotan go'zallik kishilarning aqliga, qalbiga, irodasiga ta'sir etib, ma'naviy dunyosini boyitadi. Hayotga estetik munosabatda bo'lish ilhomning asosi bo'lib, mehnatni quvonch va ma'naviy manbaga aylantirishga yordam beradi.

O'quvchilar tasviriy san'atning qaysi janrida bo'lmasin unda qiziqish bilan ijod qiladilar. Ayniqsa, tasviriy san'atning natyurmort janri ularda alohida qiziqish uyg'otadi. Natyurmort - fransuzcha so'z bo'lib, «jonsiz tabiat» degan ma'noni anglatadi. Bu janrda musavvir atrofni o'rab turgan va turmushda qo'llaniladigan buyumlar, oziq-ovqat mahsulotlari gullar, meva va boshqalarni tasvirlaydi. U o'z asarida tevarak atrofdagi narsalarni tasvirlash orqali uning xarakterli xususiyatlarini, voqea qaysi davrda ro'y berayotganligini ham ko'rsata oladi. Taniqli ijodkor musavvirlardan Gollandiyalik mashhur rassomlar Villem Kalf ("Choynakli natyurmort"), Lodondagi Milliy galereya; Abraxam Beyerenning "Qisqichbaqali nonushta" (Los-Andjelesdagi san'at muzeyi), Vigelm Xedaning (Ermitaj, Rossiya) natyurmort asarlari dunyoda mashhur asarlarida hisoblanadi. O'zbekistonlik rassomlardan R.Axmedov, L.Salimjonova, G'.Abduraxmonov va boshqalar natyurmort janrida barakali ijod qilganlar. Natyurmort ishlashda bir – biridan rang va shaklan turli-tuman bo'lgan va jihatidan keskin farqlanadigan aniq rangli narsalar tanlab olinadi. Qo'yilgan natyurmortning barcha o'quvchilarga ko'rinarli bo'lishiga hamda yoritilishiga e'tibor berish zarur. Ma'lumki, yon tomondan yoritilganda

narsalarning shakli, xajmi ravshan ko‘rinadi, yorug‘-soya munosabati aniqlanadi. Mashg‘ulot avvalida natyurmort janri va unda ijod etgan mashhur rassomlar haqida qisqa bayon etiladi. Shundan keyin o‘quvchilarga tasviriy san‘at ashyolari haqida: akvarel bo‘yoqlar va mo‘yqalam, qog‘oz xususiyatlari haqida ma‘lumot beriladi. Keyin natyurmortning chiziqli abrisi qalamda belgilanadi. So‘ng, shakllarni bo‘yoqlar bilan yengilgina tasvirlab chiqiladi. O‘quvchilar bu jarayonda tasvirlash ko‘nikma va malaka oshiradilar, mo‘yqalamda ishlash malakalari takomillashadi. O‘quvchilarda qo‘l xarakatlari tezlashadi, ko‘zlari bo‘yoqlarning xillarini ajratishga moslashadi

Katta xajmdagi mo‘yqalam o‘ziga ko‘proq eritma oladi va bir yo‘la unga katta yuzani ya‘ni natyurmortdagi matolarni qoplash mumkin. Mo‘yqalamlarni ishlatishning bir qancha usullari mavjud. Keng yuzalarni bo‘yashga to‘g‘ri kelsa mo‘yqalam burchak ostida ushlanadi, xamda yuqoridan pastga qarab, chapdan o‘ngga tortilgan yengil «surtmalar» bilan qoplab tushiladi. Yengil va tiniq qilib bo‘yash kerak bo‘lganda esa, mo‘yqalam tik holatda ushlanadi va qog‘oz bo‘ylab ohista yurgaziladi

Ish jarayonida palitra uchun oq qalin qog‘oz yohud yassi likopchadan palitra sifatida foydalanish tavsiya etiladi. Buyoqlar bilan ishlashda o‘quvchilar faqatgina to‘plamda bor ranglardan foydalanib qolmasdan, balki ranglarni «aralashtirib» topish yo‘llarini ham o‘rganadilar. Buni asta-sekin ketma-ket murakkablashuvchi mashqlar yordamida olib borilgan ma‘qul. Ranglarni bir-biriga aralashtirish orqali esa spektordagi barcha ranglarni vujudga keltirish mumkin.

Akvarel bo‘yoq bilan rasm ishlashni o‘rganishda natyurmortga qo‘yilgan buyumlarning o‘ziga qarab ishlash metodi samarali natija beradi. Ba‘zida o‘quvchilar natyurmort va boshqa shakllarni tasirlashda foto va ildyustrativ materiallarni o‘ziga qarab tasvirleydilar. Bu aslida noto‘g‘ri. Chunki o‘quvchi ro‘parasida turgan narsani yaqqol ko‘radi, uning hajmi, shakli, rangi, yoritilganlik va soya qismlari haqida to‘liq tushuncha hosil qiladilar va fazoviy jihatdan to‘liq tasavvur etadilar.

Akvarel bo‘yoqlar bilan ishlash uchun mo‘jallangan natyurmort tasviri yengil hamda, nozik chiziqlar bilan bajarilishi zarur, chunki aniq chizilgan shakl o‘chirg‘ich ishlatishga zaruriyat qoldirmaydi, natijada qog‘oz sirtini titilib ketishidan saqlaydi.

Buyoq moddalarining mayda zarrachalari qog‘oz sirtida yig‘ilib qolmasligi uchun albatta palitradan unumli foydalanish tavsiya etiladi. Muayyan rang avvalo palitrada qorishti

Xulosa o‘rnida shularni ta‘kidlash joizki, narsalarning ranglarini aniqlash va tasvirlashda hamma vaqt ularni bir biriga taqqoslab ko‘riladi. O‘quvchilarning nigohi doimo qo‘yilgan natyurmortni barcha qismlari va fon o‘rtasidagi nisbiy qaramaqarshilikni sezishi kerak. Shuni unutmaslik lozimki, ishni asta-sekin va extiyotkorlik bilan boshlash hamda oxiriga yetkazish lozim. O‘quvchilar natyurmort qo‘yilmasini ishlash orqali akvarelda ishlash texnikasisi, rangshunoslik asoslarini

puхта o‘zlashtiradilar. Bu esa o‘quvchining badiiy qobiliyatini o‘stirishda katta ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Baymetov Botir Boltaboevich Formation of the skills of portraying the future teacher of fine arts in pencil drawing ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal Year: 2020, Volume: 10, Issue:5 Firstpage: (1122) Lastpage: (1127).

2. Botir Boltabaevich Baymetov, Muratov Khusan Kholmuratovich, Self Sketches as a Tool in the Professional Training of a Future Artist-Teacher. Vol. 63. No. 2, (2020) @ www.solidstatetechnology.us

3. Б. Байметов. История развития изобразительного искусства Узбекистана. Наука, образование и культура, Москва, 2016. стр. 19–23.

4. Baimetov Botir Boltabayevich, Sharipjonov Muhiddin. Development of students» descriptive competencies in pencil drawing practice. Issue 08, 2020 issn 2689–100x the usa journals, usa www.usajournalshub.com/index.php/tajssei...mso, ISSN 2689–100X The USA Journals, 261–267

5. Baymetov, B. B., & Sharipjonov, M. S. O. (2020). Development Of Students’ Descriptive Competencies In Pencil Drawing Practice. <http://www.usajournalshub.com/index.php/tajssei>. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2(08), 261-267.

6. Boltabayevich, B. B., & Shodieva, B. O. (2020). Individual Approach To The Formation Of Artistic And Creative Talents Of Students In Art Schools.

INGLIZ VA O'ZBEK ADABIYOTIDA PSIXOLOGIK XOLATLAR TALQIN

JDPU Chet tillar fakul'teti

2-bosqich magistranti

Anvarova Ma'mura Murodqosim qizi

Annotatsiya: Insonning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish zamonaviy dunyoda umume'tirof etilgan qadriyatdir. So'nggi paytlarda insoniyat zamonaviy dunyoda doimiy ravishda yuzaga keladigan muammolarni hal qilishga qodir bo'lgan uyg'un, ijodiy faol shaxsni shakllantirishdan jiddiy xavotirda. Qabul qilingan taassurotlarni ijodiy qayta ishlash uchun kognitiv jarayonlar va inson qobiliyatlarini rivojlantirish zamonaviy san'at ta'limida ijodiy idrok, fikrlash va xotira fazilatlarining yaxlit tizimini shakllantirish sifatida tushuniladi. Ushbu maqolada o'quvchilarining badiiy idrokini shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslari ochib beriladi.

Tayanch so'zlar: postulat, retseptor, utilitar, ijtimoiy-madaniy, perception, ko'nikma.

Badiiy sikl fanlari doirasini kengaytirish zamonaviy san'at o'qituvchisidan nafaqat to'liq umumiy psixologik va pedagogik ta'limni, balki birinchi navbatda asosiy psixologik va pedagogik postulatlarini san'at pedagogikasining maxsus sohasini o'qitishning o'ziga xos xususiyatlariga moslashtirish uchun tegishli kasbiy mahorat, bilim va ko'nikmalarni talab qiladi. O'qituvchi uchun badiiy idrok jarayonini tashkil etish qonuniyatlarini bilish alohida ahamiyatga ega. Buning sababi shundaki, psixologik va pedagogik nuqtai nazardan to'g'ri tashkil etilgan badiiy idrok birinchi va eng muhim pedagogik vazifani darhol hal qilishga yordam beradi: talaba unga taklif qilingan artefaktga qiziqadimi? Shu nuqtai nazardan, umumta'lim maktabida o'qituvchiga qo'yiladigan ijtimoiy-madaniy talablar va uning psixologik-pedagogik tayyorgarligining haqiqiy darajasi o'rtasida aniq qarama-qarshilik mavjud bo'lib, bu tanlangan tadqiqot mavzusining dolzarbligini belgilaydi, biz bunda psixologik va pedagogik jihatni belgilab olamiz. Badiiy idrok qanday ishlashining asosiy qonuniyatlarini tushunish qobiliyati birinchi navbatda idrokning psixologik mexanizmlarini bilishni talab qiladi.

Idrok (idrok, lotincha-perceptio) - dunyoning sub'ektiv qiyofasini shakllantiradigan kognitiv jarayondir. Bu ob'ekt yoki hodisaning hissiy retseptorlari yuzalariga bevosita ta'siri bilan umuman aks ettirishdan iborat aqliy jarayon. Idrok-bu ob'ektning sub'ektiv yaxlit qiyofasini tashkil etuvchi sezgilar bilan olingan ma'lumotlarni qabul qilish va o'zgartirishning murakkab jarayonini belgilovchi biologik-psixologik funktsiyalardan biri bo'lib, u analizatorlarga ushbu ob'ekt tomonidan uyg'otilgan sezgilar yig'indisi orqali yetkaziladi. Ob'ektning hissiy aks ettirish

shakli sifatida idrok ob'ektni bir butun sifatida tushunish, ob'ektning individual xususiyatlarini farqlash, unda harakat maqsadiga mos keladigan informatsion tarkibni tanlash va hissiy tasvirni shakllantirishni o'z ichiga oladi.

Idrok neyron impulslarini asab tizimi orqali miyaning muayyan qismlariga uzatishdan ko'ra ko'proqdir. Idrok, shuningdek, sub'ekt rag'batlantirish faktini va u haqidagi ba'zi g'oyalarni tan olishini anglatadi va buning uchun siz birinchi navbatda hissiy ma'lumotlarning kiritilishini his qilishingiz kerak, ya'ni sensatsiyani boshdan kechirishingiz kerak. Boshqacha qilib aytganda, idrok-bu sezgir retseptorlarning stimulyatsiyasini tushunish jarayoni. Idrokni hissiy signalga e'tibor qaratish, uni tahlil qilish va mazmunli dunyoqarashni yaratish uchun talqin qilishdan iborat vazifa deb o'ylash uchun asos bor [9].

Biz tadqiqotimiz uchun shunday muhim tushunchalarni bog'laymiz: badiiy idrok, badiiy idrokning xususiyatlari, ularning turlari va bosqichlari. Biz badiiy idrok tushunchasining tavsifini beramiz. Muhimi, ushbu kontseptsiya an'anaviy ravishda ko'p asrlar davomida falsafa, psixologiya va san'at tarixi kabi fanlar tomonidan faol o'rganilib kelinmoqda, ammo hozirgacha uning ko'plab jihatlari munozarali bo'lib qolmoqda. Amaldagi yondashuvlarning xilma-xilligiga qaramay, tadqiqotning falsafiy istiqboli ko'rinadi: badiiy idrok-bu tashqi ko'rinishning ma'naviy mohiyatini idrok etish hissiy idrok etilgan shakl bilan uzviy bog'liq bo'lgan jarayon [1]. Ushbu atamaning bunday mazmunli talqini uni maxsus - faqat inson tomonidan bajarilishi mumkin bo'lgan kognitiv faoliyatning eng yuqori shakli bilan bog'laydi. Shu bilan birga, ushbu kognitiv faoliyatda insonning ma'naviy tajribasi va dunyoning qadriyat rivojlanishiga alohida e'tibor qaratilgan: bunga nafaqat tashqi yoki ma'naviy olamlar haqidagi ma'lumotlar, balki shaxsning qadriyatga yo'naltirilgan (utilitar bo'lmagan) munosabati ham kiradi.

Ushbu kontseptsiyani o'rganishning psixologik jihati uni umumiy idrok etish qobiliyati va insonning badiiy madaniyat olamiga kirish qobiliyatining rivojlanishi natijasida aniqlashga imkon beradi [8]. Yangi olamlarni yaratish jarayonining natijasi-bu shaxsiy ma'noning qo'shimcha o'lchovlariga ega bo'lgan dunyoqarashni shakllantirish, insonning individual hodisalarga va umuman dunyoga sof individual ma'naviy va qadriyatga yo'naltirilgan munosabatini ifodalaydi. (A. Leontiev). Badiiy idrok-bu irsiy irsiy xususiyat emas, balki uning rivojlanishi uchun katta pedagogik kuch talab qiladigan shaxsning madaniy o'zlashtirilishi [9]. Badiiy idrok-bu asardan umuman muallif tomonidan o'rnatilgan g'oyaga o'tadigan idrok etuvchi sub'ektning sherikligi va birgalikda yaratilishining murakkab jarayoni. Badiiy idrok mahsuli ikkinchi darajali obraz va muallif obrazi va g'oyasiga mos kelishi yoki kelmasligi mumkin bo'lgan ma'noga aylanadi [5].

Badiiy psixologiyada badiiy idrok ikki jihatdan qaraladi:

a) voqelikni idrok etish,

b) badiiy asarlarni idrok etish.

Voqelikni badiiy idrok etish madaniyatdagi mavjud badiiy tushunchalar prizmasi, san'at tili prizmasi orqali idrok etish qobiliyatidir [2]. Aks holda, bir tomondan, bu hamma narsani tirik emas, balki haqiqat deb hisoblash va undagi aniq bo'lmagan narsalarni ochib berish qobiliyati, boshqa tomondan, asar muallifi bilan muloqot qilish va tushunish qobiliyatidir. muallifning niyatini, qoida tariqasida, talqin qilamiz. Umumiy insoniyat sifatida pertseptiv xususiyatlar bilan bog'liq bo'lmagan istisno hodisa [4]. Bu xususiyatlarga quyidagilar kiradi:

- hissiy taranglik (hissiy reaksiyalarning hissiyligi va intensivligi);
- yaxlitlik va farqlash (badiiy tuzilish elementlarining ma'nosini va izolyatsiyasini yaxlit tushunish, ularni tizimga kiritish qobiliyati,
- muallif kontseptsiyasi kontekstida individual til vositalarini ko'rib chiqish);
- hissiy va hissiy sintez ratsional lahzalar (hamdardlik va tafakkur lahzalarining birligi);
- bir necha darajadagi idrok (ongning turli darajalarida tushunish) [4].

Agar umumiy psixologiyada idrokning ob'ektivligi tashqi dunyodan olingan ma'lumotlarning bu dunyoga berilishi bo'lsa, unda badiiy idrokning ob'ektivligi insonning, asosan, atrofdagi ob'ektiv timsolga ega bo'lmagan tasvirlarni ideal tarzda ob'ektivlashtirish uchun maxsus qobiliyatidir. Jarayon tabiiy ravishda sodir bo'lishi uchun, bu yuqori darajadagi emotsionallik yoki badiiy idrokning o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'lgan mavzuda ishtirok etishni talab qiladi - hissiy taranglik: hissiyot va hissiy reaksiyalarning intensivligi. Bundan tashqari, shunga o'xshash holat sub'ektda faqat pertseptiv sub'ektning o'ziga xos mazmunini anglash orqali paydo bo'lishi mumkin: haqiqiy dunyoni yoki san'at asarini idrok etishdagi o'z tajribalari va munosabatlari. Idrokning yaxlitligi deganda turli xil usullarning (vizual, eshitish, taktil va boshqalar) sezgilarining umumiyliigi tushuniladi.)

Badiiy idrokning yaxlitligi ma'lum bir san'at turining o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi, uning mohiyati shundaki, bu yaxlitlikni tushunish idrok etish usulida qandaydir modallik bilan, masalan, voqelikning sof vizual tasviri bilan nomuvofiqlikni o'rnatadi [1].

Sifatning eng muhim xususiyati badiiy idrokning yaxlitligi, dunyoni o'zi bilan, o'z dunyo tajribalari bilan birlikda idrok etish qobiliyatidir [1]. Psixologiyada aniqlangan yaxlit idrokning badiiy idrokdan farqi shundaki, psixologiyada yaxlitlik ongsizlik darajasida harakat qiladigan apriori xususiyat sifatida belgilanadi va badiiy jihatdan bu xususiyatning mazmunli ma'nosini nazarda tutadi, o'zini qobiliyat sifatida namoyon qiladi. tasvirlarning yaxlitligini o'z-o'zidan payqash va tuzatish ong va ularning atrofidagi dunyo [7]. Strukturaviy Idrok. Har bir qabul qilingan tasvir ajralmas va o'ziga xos tuzilishga ega, ya'ni. Ma'no bo'yicha tartiblangan, makon va vaqt ichida tuzilgan o'zaro bog'liq elementlardan iborat bo'ladi. Biroq, badiiy idrok obrazining

tuzilishi yuqori darajadagi tartib sifatida tavsiflanadi: badiiy idrok obrazining tuzilishidagi farq bu sifatni anglashdir. Shunday qilib, har bir rassom u yoki bu obrazni yaratib, uni doimo boshdan kechiradi va ongli ravishda uning timsoli uchun shaklni tanlaydi. Badiiy idrokning izchilligi, bir tomondan, insonning birlamchi sezgilar emas, balki ongning o'rnatilgan tuzilmalari haqida aks ettirish qobiliyatidir [12], bu idrok sharoitlari ta'siridan qat'i nazar, tasvirning doimiyligi va to'g'riligini ta'minlaydi.

Badiiy idrokning izchilligi vizual faoliyatni o'zlashtirishning zaruriy shartidir [10], doimiyligi-bu shaxsning san'at materialida haqiqiy dunyoni ko'rish, uni san'atda mavjud va yaratilgan tasvir (yoki ifoda) qoidalariga muvofiq idrok etish qobiliyati, badiiy idrok obrazining bunday xususiyatini uning kutilmaganligi, o'ziga xosligi, o'ziga xosligi sifatida belgilaydi [3], psixologik nuqtai nazardan, badiiy idrokning mazmunliligi tabiiy idrok, signallarni ajratishning genetik qobiliyatidir. Badiiy idrokning mazmunliligi; birinchidan, bizning his-tuyg'ularimiz, his-tuyg'ularimiz, idrok ob'ektiga bo'lgan munosabatimiz; badiiy asar shaklining tuzilishi yoki haqiqat hodisasiga bog'liq. Faqat badiiy idrokning ko'rib chiqilgan fazilatlarining butun majmuasini rivojlantirish uning samarali rivojlanishiga imkon beradi. Shu nuqtai nazardan, badiiy idrok ko'p qatlamli tuzilma bo'lib, unda idrok va intellektual harakatlar natijalari, badiiy obrazlar asarida mujassamlangan tushuncha va ularning faol ijodiy mahorati, uning (ishning) ma'naviy va amaliy ta'siri bir-biriga kirib boradi. Bundan xulosa kelib chiqadi: badiiy idrok faol turga ishora qiladi.

Tahlil qilish natijasida biz quyidagi xulosalarga keldik:

1) psixologik tushuncha sifatida idrok etish-bu sezgi, atrofdagi narsalar va hodisalarni idrok etishning yuqori darajasi, ob'ektlarni (hodisalarni) aks ettirish orqali dunyoning sub'ektiv qiyofasini shakllantirish. hislar; idrokning asosiy xususiyatlari ularning ob'ektivligi, yaxlitligi, doimiyligi, strukturalligi, apperception, mazmunliligi, faolligi; idrok uchun asos ob'ektiv va sub'ektiv turlardir; Psixologiya idrok etilgan ma'lumotni tushunish jarayonining universal to'rt darajali tuzilishini ajratib turadi: umumiy oqimdan stimullarni tayinlash; O'xshash belgini xotirada qidirish, qabul qilingan ob'ektni turkumlash, yakuniy xulosani shakllantirish.

2) Garchi badiiy idrok psixologiyada insonning umumiy idrok etish qobiliyatining rivojlanishi natijasida yuzaga keladigan qobiliyat sifatida belgilangan bo'lsa-da, falsafada hissiyotdan keyingi kognitiv jarayon sifatida emas, balki inson kognitiv faoliyatining eng yuqori shakli sifatida qaraladi., uning doirasida inson bo'lish:

a) shaxsiy ma'noga asoslangan yangi olamlarni yaratish (tadqiqotning psixologik jihati);

b) voqelik va san'at asarlarini badiiy idrok etish jarayonlarini amalga oshirish (badiiy psixologiyani o'rganish jihati), natijasi badiiy obraz yoki sub'ektiv ikkilamchi obraz bo'lishi mumkin yoki bo'lmasligi mumkin muallifning surati va g'oyasi bilan rozi

bo'lish. Bu holat san'at pedagogikasi uchun muhim ahamiyatga ega, chunki u ta'lim shakllarini va ularni aniq tashkil etishni asosli va ilmiy asoslangan tanlashni, shuningdek, badiiy asarlarni o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra idrok etishni tashkil etishning ilmiy asoslangan usullarini bilishni talab qiladi (vaqtinchalik, fazoviy, fazoviy-vaqtinchalik);

3) ro'yxat badiiy idrok xususiyatlarining (yoki nomenklaturasi) har doim ham mulk nomi bilan ham, uning mazmuni bilan ham umumiy psixologiyaga to'g'ri kelmaydi; badiiy idrok xususiyatlari ro'yxatida idrokning umumiy psixologik xususiyatlari nomenklaturasida mavjud bo'lmagan izchillik kabi o'ziga xos xususiyat mavjud; idrok va badiiy idrok xususiyatlarining mohiyatli maydonlarining mos kelmasligi ob'ektivlik, yaxlitlik, tuzilish, mazmunlilik kabi jihatlarida kuzatiladi.

4) idrokning ikki turidan farqli o'laroq, badiiy idrok - bu faqat faolga tegishli, uni rivojlantirish uchun eng qulay shart-sharoitlar estetik tarbiya orqali ta'minlanadi;

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki badiiy idrok etish bosqichlari ro'yxati son jihatidan mos keladi va har bir kontseptsianing haqiqiy mazmunida emas, balki har bir bosqichda hal qilingan vazifalar mazmunida izohlash mumkin. Idrok etish bosqichlarining mazmuni ularni umumlashtirish orqali belgilanadi va turli xil san'at asarlarini badiiy idrok etishning ko'plab darajalarida qo'llaniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Asmolov, A.G. Psixologiya lichnosti: principi obshepsixologicheskogo analiza: uchebnik / A.G. Asmolov. – Moskva: Akademiya, 2002. – 416 s.
2. Arnxeym R. Iskusstvo i vizualnoye vospriyatiye. - M.: Progress, 1974.
3. Vetlugina A. Zadachi, formi i metodi nравstvenno-esteticheskogo vospitaniya detey. Pod red. N.A. Vetluginoy. — M.: Prosvesheniye, 1989. — 79 s.
4. Davidov V.V. Problemi razvivayushogo obucheniya. Opit teoreticheskogo i eksperimentalnogo psixologicheskogo issledovaniya. - M.: Pedagogika, 1986. - 240 s. - (Trudi d.chl. i chl.-kor. APN SSSR).
5. Jukovskiy V.I., Pivovarov D.V. Zrimaya sushnost. Vizualnoye mishleniye v izobrazitelnom iskusstve. Sverdlovsk: Izd-vo Uralskogo universiteta. 1991. - 284 s.
6. Kudina G.N., Melik-Pashayev A.A., Novlyanskaya Z.N. Kak razvivat xudojestvennoye vospriyatiye u shkolnikov// Pedagogika i psixologiya. - M.Znaniye, 1988
7. Tursunovich, R. I., & Ataboyev, I. M. (2023). GAZETA USLUBINING ASOSIY XUSUSIYATLARI. DAVRIY NASHRLAR SARLAVHALARINING ROLI VA AHAMIYATI. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(19), 29-38.
8. Tursunovich, R. I., & Ataboyev, I. M. (2023). INGLIZ GAZETA OMMAVIY AXBOROT VOSITALARIDA SARLAVHALARNING ISHLASHI. *MODELS AND*

METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH, 2(19), 22-28.

9. Tursunovich, R. I., & Ataboyev, I. M. (2023). HOW CAN STUDENTS GAIN INTEREST IN LEARNING ENGLISH?. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(19), 16-21.

10. Tursunovich, R. I., & Turgunova, F. R. (2023). INNOVATIVE METHODS OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE. *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 1(11), 23-28.

11. Tursunovich, R. I., & Turgunova, F. R. (2023). FORMATION OF CRITICAL THINKING IN SCHOOLCHILDREN. *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 1(11), 35-40.

12. Tursunovich, R. I., & Turgunova, F. R. (2023). EFFECTIVE GAME TECHNOLOGIES FOR PRESCHOOLERS'SPEECH. *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 1(11), 29-34.

13. Tursunovich, R. I., & Ataboyev, I. M. (2023). HOW CAN STUDENTS GAIN INTEREST IN LEARNING ENGLISH?. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(19), 16-21.

14. Mirza o'g'li, A. I. (2022). O'QITUVCHINING TANBEHIGA VA TANQIDIY BAHOSIGA ANIQ JAVOB SIFATIDA TALABAGA TANBEH BERISH. *Journal of new century innovations*, 19(1), 142-148.

15. Ataboyev, I. (2022). RESPONDING TO A SPEECH REPROACH. *British Journal of Global Ecology and Sustainable Development*.

DEVELOPING LANGUAGE SKILLS IN ENGLISH CLASSES

Sulaymanova Hamida Shamsidinovna

Teacher of English at school 113, Pstdargom district, Samarkand region

Abstract: This article examines the problems of improving the effectiveness of English language classes in secondary schools, paying special attention to the development of each of the language skills, listening comprehension, speaking, reading and writing.

Keywords: language skills, listening comprehension, speaking, reading, writing, active and passive language skills, facilitator, extensive reading, intensive reading.

Language is the primary means of communication and communication between people around the world and for establishing good relations between countries. It is no secret that in the modern world, English language stands out from other languages as a language used by more people living in different states, countries and regions. Today, it has become a leading language in many fields such as medicine, engineering, journalism, education, business, science, technology and mass media, pharmacology and scientific research. There are several factors that have brought English to the status of an international language. Due to the fact that most of the information on the Internet is in English, the demand for specialists who know this language and have the opportunity to get the necessary information from the websites in a timely manner is increasing day by day.

We would not be mistaken if we say that it is impossible to achieve such goals as our great grandfather said in the present era without learning foreign languages perfectly.

Following this urgent demand, I suggest to prioritize the study of physics and foreign languages in the coming year."

In the modern world, where there is a great demand for the English language and for professionals who master it well, comprehensive learning of it requires careful formation of all skills. In order to master English at or near the level of native speakers, teachers will have to organize exercises, assignments and lessons aimed at mastering all language skills in the educational process and play the role of a facilitator (assistant) rather than a traditional teacher in the language learning process. These language skills are: listening, speaking, reading, writing. Each of these skills is important to achieving the desired goal of language learning. Therefore, their mastery and development remains one of the necessary tasks of today. Listening comprehension and reading are considered passive (receptive) skills, because they do not create language material, but rather, they help to receive material created by others. Speaking and writing are active

(creative) skills, because students express their thoughts in the form of oral or written sentences with the help of language material. Thus, active and passive skills are not displayed at the same time. Listening is required before speaking, reading before writing (or vice versa).

If the language learner does not fully master each one and make proper use of their potential, he or she may not be able to achieve the desired goal. At the same time, students should consider them equally important, because each of them is a separate, independent phenomenon related to language learning. In addition, teachers should use modern and advanced pedagogical technologies, methods and approaches in their lessons.

Speaking is an active skill and students need a lot of practice to develop it. Speaking is the most difficult skill to master when learning a foreign language, because you have to respond to the question asked during the conversation. Effective communication in a real conversation is only possible by practicing speaking a lot. Speaking is a skill that tests a language learner's knowledge in real-life situations. Even today, we can see that many teachers are engaged in repeating and reinforcing speech patterns and memorizing various texts and dialogues.

There are two types of reading: extensive and intensive reading. Extensive reading occurs when a person reads for pleasure. This type of reading is convenient for language learners to choose and study according to their own preferences. Through extensive reading, language learners can improve their reading skills. As this method is an effective way to develop language learners' vocabulary and grammatical competence, it is advisable for teachers to engage their students in as much reading as possible.

In conclusion, it can be said that as the position and prestige of the English language in the world community is increasing, it should be learned in our country as well. It is important to fully master each of the four skills that occupy the main place in learning the English language. These skills are listening, speaking, reading and writing (TLS), and effective language acquisition requires the development of all of them. Systematization and planning of the process of teaching foreign languages through the development of language skills requires the training of foreign language teachers with the necessary knowledge, skills and qualifications.

References

1. “Yangi O’zbekiston” gazetasi. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining parlamentga Murojaati. 2020 yil 30 dekabr soni.
2. Vandergrift L. (2003). Orchestrating Strategy Use: Toward a Model of the Skilled Second Language Listener. *Language Learning*, 53, 463–496. <http://dx.doi.org/10.1111/1467-9922.00232>

3. Hadfield J. Intermediate Communicative Games. Edinburg: Addison Wesley Longman Ltd.

4. Flowerdew, J., Miller, L. On the Notion of Culture in Second Language Lectures. *Tesol quarterly* 29 (2). January 1995. La

5. Harmer J. *The Practice of English Language Teaching*. Essex, England: Pearson Education Ltd., 2007. Print.

6. Widdowson H.G. (2001). *Teaching a Languages as Communication* (12th ed.). Oxford: Oxford University Press.

7. Мадиева, Гавхар Абдулазимовна, and Назира Наримановна Дусбаева. "Some modern methods of teaching English." *Молодой ученый* 7-2 (2016): 102-104.

BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARIGA HAR XIL JANRDAGI MATNLARNI O'QITISH METODIKASI

Muqimjonova Durdonaxon Bobobek qizi

Farg'ona davlat universiteti

Boshlang'ich ta'lim va sport tarbiyaviy ishi yo'nalishi

4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinflar o'quvchilariga turli matnlarni har xil metodikalardan foydalanib boshlang'ich sinflar o'quvchilariga tushuntirish va o'quvchilarni og'zaki nutqini o'stirish haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: nutq, badiiy asar, hikoya, janr, boshlang'ich ta'lim.

Boshlang'ich sinflarda har xil turdagi badiiy asarlardan foydalaniladi. Jumladan, hikoya, she'r, ertak, masal, maqol, topishmoq va boshqalar. Shunga ko'ra bunday turdagi badiiy asarlar turli metodikalardan foydalanib o'quvchilarga o'rgatish talab etiladi.

O'qitiladigan asosiy badiiy asarlardan biri hikoya hisoblanib, unda kishi hayotidagi ma'lum bir voqea hayotning muhim tomonlari umumlashtirib tasvirlanadi. Asosan hikoyada kishi hayotida bo'lgan biror epizod tasvir etiladi.

Hikoya mazmunan boshlang'ich sinflar uchun mos janr hisoblanadi. Kichik yoshdagi o'quvchilarni hikoyada keltirilgan qahramonlar xatti-harakati, tashqi ko'rinishi va undagi voqea-hodisalar qiziqtiradi. O'quvchilarga hikoya tushuntirish davomida keltirilgan voqealar o'qituvchi tomonidan aniq va ravon tushuntirilishi talab etiladi.

Boshlang'ich sinflarda hikoya o'qish darslarida hikoya mazmunini ochish, notanish so'zlar ustida lug'at bilan ishlash, matnni qayta hikoya qilish darsning asosiy ish turlaridan hisoblanadi. Hikoya mazmuni asosan savol-javob orqali yoritiladi. Bunda o'quvchilarning eslab qolish va tushunish qobiliyatlari ham ko'zdan kechiriladi. Savol-javoblardan kutilgan asosiy maqsad hikoyani esda qoldirish va qayta hikoyalashga tayyorlash hisoblanadi.

Hikoyani o'qish darslarida o'quvchilar tushunishi qiyin bo'lgan so'zlarni ma'nosini izohlash dars mazmunini yana ham qiziqarli qiladi. Bunda avvalo o'qituvchi notanish so'zni o'quvchilardan savol-javob orqali o'quvchilar tushunchasini bilishi, keyin o'zi xulosa sifatida asosiy tushunchani berishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Notanish so'zlarni tahlil qilish asar mazmunini to'liq tushunishga yordam beradi va bu darsning asosiy qismlaridan biri hisoblanadi.

Boshlang'ich sinflarda hikoya o'qish va uni mazmunini so'zlash o'quvchilarni nutqiy faoliyatini oshiradi. Hikoya o'qishda o'quvchilar hikoya mazmunini tushunib, anglab olishlari uchun vaqt ajratilishi talab etiladi. Hikoya yuzasidan savol-javob

qilishda avvalo o'quvchilardan hikoya yoqqan yoqmaganligi, mazmuni qanchalik tushunarli bo'lganligi, qaysi qahramon o'quvchilar qalbidan joy olganligi, salbiy qahramonlar haqidagi fikrlarni so'rash hikoyani butunlay tushunishga va yodda saqlashga yordam beradi.

Badiiy asarni boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan birgalikda tahlil qilishda asosiy e'tiborni asar mazmuniga qaratib, asar qahramonlariga harakteristika berish yoddan ko'tarmasligi lozim. Bunda o'quvchilari jobiy va salbiy qahramonlarga o'z fikrlarini berishni o'rganadilar.

Savollarni odatda o'qituvchi beradi, ammo dars davomida mavzuni mustahkamlash uchun o'quvchilar ham bir birlari uchun savollar tayyorlashlari darsni yanada jonlantiradi, asar mazmunini yaxshi tushunish, mazmun va voqealar orasidagi bog'lanishda to'liq esda saqlab qolishda o'quvchilarga yordam beradi.

Hikoyani o'quvchilar yaxshi o'zlashtirishlari, unda ilgari surilgan g'oyani bilib olishlari uchun matn bilan ishlash jarayonida tanlab o'qish, savolarga javob berish, hikoya qismiga o'zlari savol berishi, so'z bilan grafik rasm chizish, reja tuzish, qayta hikoyalashning barcha turlaridan, ifodali o'qishga tayyorlanish kabi ish turlaridan foydalaniladi.

Ertak xalq og'zaki ijodida eng keng tarqalgan janr bo'lib, ularda kishilar hayotida uchraydigan oddiy hodisalar va fantasti sarguzashtlar hikoya qilinadi. Ertaklarning aksariyatida hayotiy voqealar fantastic sarguzashtlar bilan ommaga taqdim etiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ertak bilan amaliy tanishtiriladi. Ertakning o'tkir maroqli syujeti, voqea rivojidadagi favqulodda, ajoyib vaziyat bolalarni maftun qiladi; undagi mard, jasur, topqir, kuchli, dovyurak qahramonlar, ertakning g'oyaviy yo'nalishi, undagi ezgu kuchning- yaxshilikning doimo g'alaba qilishi bolalarni o'ziga tortadi. Ertaklardagi qiziqarli voqealar va o'quvchilarni o'ziga tortadigan so'zlar o'quvchilarni qiziqtiradi.

Ertak qahramonlari saxiy, mehnatsevar, aqilli, kuchli, chaqqon va ularning aksi baxl, dangasa, nodon kabi qahramonlardan tashkil topadi. Ertakning pedagogic qimmatini shundan iboratki, ertaklar orqali o'quvchilar to'g'rilik, yaxshilik albatta g'alaba qozonishini, qiyinchiliklardan albatta qutulishini o'rganadilar. Ertaklarni o'qish orqali o'quvchilar qahramonlar xatti-harakatini o'rganib, baho berishni o'rganadi.

O'quvchilar ertakni tahlil qilish jarayonida o'qituvchi tomonidan berilgan personajlar hayotiga bog'liq savollarga javob beradilar. Nima sababdan ezgulik hamisha g'olib bo'lishini muhokama qiladilar. Masalan "Ur to'qmoq" ertagini oladigan bo'lsak, bunda yaxshilikka albatta yaxshilik qilish kerakligini, yomonlik qaytarish insoniylikka to'g'ri kelmasligini bilib olishsa, "Donishmand" ertagi orqali ahilikka intilishni bilib oladilar.

Ertaklarda ma'lum xalq hayotida bo'lib o'tgan voqealar hikoya qilinadi. Shuning uchun ertak o'qigan bolalar nafaqat ertaklardan tarbiyaviy xulosalar oladilar, balki o'zlari uchun o'tmishda yashab o'tgan insonlar hayotini ham o'rganadilar. Qadim xalqlarning yashash tarzi, orzu-istaklarini ham ertaklarni o'qish orqali yosh kitobxonlar bilib oladilar.

Ertaklar o'quvchilar nutqini ostirish uchun ham katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Ertaklarni ko'p o'qigan o'quvchilar qayta ikoya qilis darslarida ertaklarni obrazga kirib, qahramonlar harakatini o'xshatib so'zlab beradilar. Bunda o'quvchilar o'zlari sevib o'qigan ertaklarni ro'lga kirib hikoya qilib berish orqali nutqlarini ham rivojlantiradilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari ko'proq hayvonlar haqidagi ertaklar bilan tanishadilar. Ertaklarda keltirilgan hayvonlarni o'quvchilar o'zlari sifatlaydilar. Sherni hayvonlar qirli, tulkini ayyor, quyonni abjir deb biladilar. Ijobiy harakterga ega hayvonlar boshiga kulfat tushsa o'quvchilar ham birgalikda qayg'uradilar, ular quvonsa, o'quvchilar ham shodlanadilar. Matn bilan ishlashda tanlab o'qish, savollarga javob berish, so'z ilan grafik rasm chizish, reja tuzish, qayta hikoyalash, ertak aytish kabi turlaridan foydalanadilar. Bu turdagi ertaklarni tahlil qilish jarayonida, hayvonlar odatlari, ularning "kasbi" yurish-turishlari tahlil qilinadi.

Darslikda keltirilgan "Bo'rining tabib bo'lgani haqida ertak" asari sherish shakilda yozilgan bo'lib, o'quvchilar tushunishlari uchun ancha oson va esda qolarli hisoblanadi. Ushbu she'riy ertakda bo'ri hayvonlar uchun o'zini tabib deb e'lon qiladi. O'quvchilar tabib bo'lgan bo'rining qilmishlaribilib oladilar. Shuningdek, ertak orqali o'quvchilar adolat qilishni o'z kasbini avvalo o'rganib, keyin uni boshlash kerakligini o'rganadilar.

Hozirgi kunda yangi nashr etilgan ona tili va o'qish savodxonligi darslarida o'quvchilar asosan matnlar, kichik hikoya va ertaklar bilan tanishadilar. Bundan ko'zda tutilgan maqsad o'quvchilarni fikrlash qobiliyatlarini oshirish, qayta hikoya qilishga o'rgatish, ko'rgan-bilganlari asosida matnlar tuzishdan iborat. Hozirgi texnologiya asri farzandlari yozish va qoida yod olishdan ko'ra o'qib tushunganini bayon qilishni yoqtiradi. Demak, hikoya va ertakarni o'qitish jarayonida biz pedagoglar yangi jahon standartlariga mos keladigan metodikalardan foydalanib darsni tashkil etishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ikroova R. gramatika, imlo va nutq o'stirishda tarqatma materiallar. "O'qituvchi" 1993-yil
2. Ma'qulova B. Boshlang'ich sinfda tashqari o'qish mashg'ulotlari. "O'qituvchi" 1996-yil
3. Mirzaev I. Dars tahlili
4. Umarova M. Xudoyberganov M. Bayonlar to'plami
5. Internet ma'lumotlari

“OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING JAMIYATDA TUTGAN O’RNI”

Isomiddinov Sardorbek Davronbekovich

Sharof Rashidov nomidgi Samarqand davlat universiteti

Psixologiya va ijtimoiy siyosiy fanlar fakulteti

Sotsiologiya yo’nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ommaviy axborot vositalarining jamiyat hayotida tutgan o’rni va jamiyat taraqqiyotining muhim elementi sifatida tadqiq etishga qaratilgan.

Kalit so’zlar: axborot, radio, televediniya, gazeta, internet, jurnalistika, journalist

Kirish: Insoniyat yaralibdiki, uning hayotida axborotlar qanday turda va mazmunda bo’lishidan qat’iy nazar eng muhim ahamiyat kasb etgan va shu xususiyati jihatidan bugun axborotga bo’lgan talab hozirgi kunda ham o’z dolzarbligini yo’qotmay kelmoqda. Davrlar, taraqqiyot o’zgargan bo’lishi mumkin lekin axborot o’z ahamiyatini yo’qotmay kelmoqda. Avvallari og’zaki ko’rinishdagi axborotlar ko’proq tarqatilgan bo’sa, keyinroq bu yozma shakillarga ko’chdi. Keyinchalik kitob, gazeta, radio, televediniya va internet kabi tadrijiy ko’rinishdagi rivojlanishni boshidan kechirdi. Futurologlar yangi asrga “Axborot asri” degan nomni bekorga berishmagan. Chunki hozirgi kunda katta katta zamonaviy kuchga ega bo’lgan armiyalar yoki qurolli kuchlar ham bajarishi qiyin bo’lgan ishni birgina aniq yo’naltirilgan axborot orqali yo’naltirish va samaradorlikka erishish osonroq va qulayroqdir. Shu bois hoirgi kunda “mafkuraviy poligonlar”da shiddatli kechmoqda.

Axborot: “Axborot” so’zi kutilayotgan yoki bo’lib o’tgan voqea, xodisalar to’grisidagi ma’lumotlarni bildiradi. Axborot bu-inson sezgi a’zolari orqali qabul qiladigan barcha malumotlarga aytiladi. Axborot lotincha “information” so’zidan olingan bo’lib, tushintirish, biron narsani bayon qilish yoki biron narsa yoki hodisa haqidagi ma’lumot ma’nosini anglatadi.

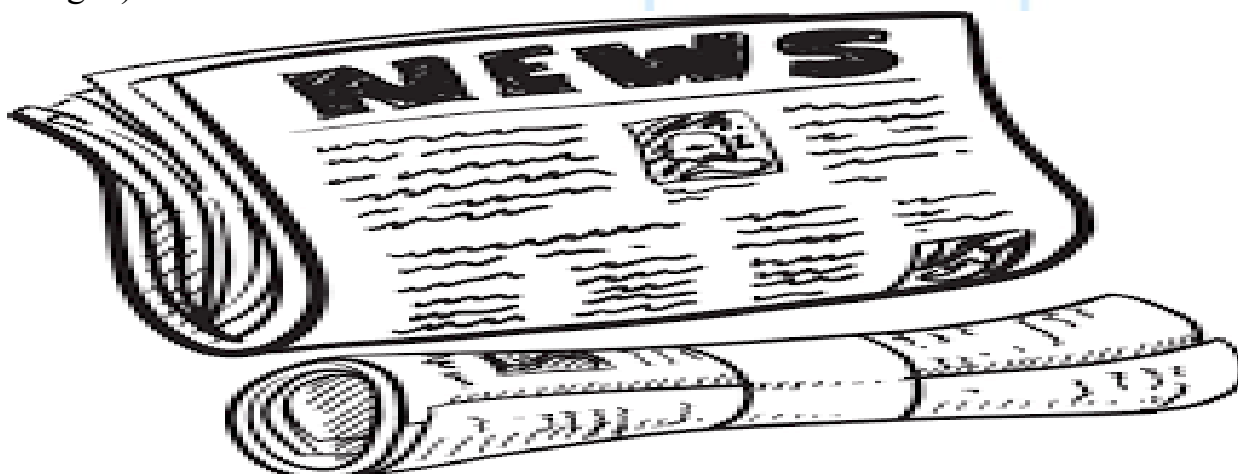
Axborot turli tuman ko’rinishda bo’lib, ularni quydagi turlarga bo’lish mumkin:

- matinli axborot
- grafikli axborot
- tovushli axborot
- videolavhali axborot
- belgili axborot
- raqamli axborot

Inson hayoti davomida axborot olish juda ham muhim sanaladi. Hozirgi kunda axborot olish vositalari turli-tuman ko'rinishga keldi. Gazeta televideniya radio internet kabi OAV orqali olish mumkin.

Gazeta: Kundalik voqealar to'g'risida materiallar e'lon qilinadigan davriy bosma nashr Ommaviy axborot targ'ibotining asosiy ko'rinishlaridan biri hisoblanadi. Uning vazifasi jamiyatning axborotga bo'lgan ehtiyojini qondirishdan iborat. Gazetaning ibtidoiy turi dastlab Rimda mill.avv.1-asrda (varaqa va bulyutenlar ko'rinishida bo'lgan)

Radio: Radio ommaviy axborot vositasi sifatida ommaga informatsiya, turli ma'lumotlar yetkazib berish bilan bir qatorda musiqa san'atini ommalashtirishda ham muhim rol o'ynaydi. Radio dastlab aloqa vositasi sifatida ishlatilgan bo'lsa, keyinchalik

undan ommaviy axborot vositasida ham foydalanilgan. Radio axborotlarni radioto'lqinlar orqali uzoq masofaga simsiz uzatish va qabul qilish qurilmasidir. Ma'lumot o'rnida aytib o'tish kerakki **Radioni 1895-yilda A.S.PAPOV ixtiro qilgan.**

Internet: Malumki internet axborotni oniyalar ichida uzoq masofalarga uzatish imkonini beradi. Hozirgi kunda internet axborotni tarqatishning eng oson va samarali yo'lidir. Internet dastlab AQSH Mudofaa Vazirligi tomonidan 20-asrning 70-yillari boshlarida dastlabki nomi bo'lmish Arpanetga asos solingan.

Bugun deyarli barcha mutaxassislar "Kim axborotga egalik qilsa, o'sha dunyoni boshqaradi", degan fikrni har so'zida takrorlaydigan bo'lishdi. Hatto bu gap "moda" tusiga kirgani ham ayni haqiqat. Vaholanki, XV asrdayoq buyuk mutafakkir, so'z mulkining sultoni Alisher Navoiy hazratlari o'zining "Agar ogoh sen..." deya boshlanuvchi shohbaytlarida ushbu jarayonni boshdan oyoq ustalik bilan tushuntirib

bergan edi. Yirik-yirik markazlashgan kuchlarga "shohlik" maqomini taqdim qilishda esa OAV asosiy QAHRAMON hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan karaganda har kanday turdagi ommaviy axborot vositasi jamiyat a'zolarining ongu shuuri, dunyokarashi, fikrlashi, umumiy qilib aytganda, ma'naviy olamini shakllantiradi, rivojlantiradi. Bugun har tomondan bizni egallab olayotgan axborotlar oqimidan o'zimiz uchun zarur bo'lgan xolis axborotni tanlab olish esa teran fikrlash va chuqur tafakkurni talab qiladi. Jamiyat ma'naviy taraqqiyotining muhim elementi bo'lgan OAV xodimlari esa bugun har qachongidan ziyrak, xolis va tezkor bo'lmog'i kerak. Zero, ijtimoiy munosabatlar jamiyat taraqqiyoti, eng avvalo, ommaviy axborot vositalari rivojiga chambarchas bog'lik. Ayniqsa, bugunning eng ommalashgan axborot tarqatish vositasi bo'lgan onlayn olamni olaylik. Shiddatli axborot makonida internet tarmog'idan foydalanish ko'rsatkichi tobora o'sib borayotgan bir sharoitda oddiy o'quvchi uchun tv, gazeta yoki radiodan ko'ra internet tarmog'idan axborot olish qulayroq bo'lib qoldi. Shu bois internet jurnalistikasi OAV ichida o'ziga xos o'rin va nufuzga ega bo'lgan eng yangi va eng qulay axborot tarqatish vositasiga aylandi. Internetdan qo'l telefoni orkali istalgan vaqtda, istalgan joyda va sharoitda foydalanish imkoniyatining mavjudligi undan foydalanish ko'rsatkichini keskin oshirdi. Ayniqsa, bugun aholining yosh qatlami o'z hayotini internet tarmog'isiz tasavvur qila olmaydigan bir pallaga yetib keldik. Bu esa undan foydalanuvchi auditoriyaning dunyoqarashi aynan tarmoq jurnalistlarining salohiyati, madaniyati, bilim darajasiga bog'liq ravishda shakllana boradi degani. Jamiyatning ma'naviy rivoji OAV ga bog'liq ekan, bugunning jurnalisti o'zbekona kadriyatlarimiz negizida, xalqimizga xos xususiyatlarni saqlab qolgan holatda axborotni yetkazib berish mahoratini puxta egallamog'i shart va zarurdir.

Ommaviy axborot vositalarini jamiyat dunyoqarashiga bevosita ta'sir qiluvchi kuch dedik. Biroq dunyoning yetakchi davlatlari ham, hatto uzoq vaktlar mobaynida ularning ichida eng ommalashgani - internet imkoniyatlarini yuqori baholamadi. Ammo u endilikda nafaqat eng tezkor ommaviy axborot ulashish maydoni, balki eng qulay va eng auditoriyasi yuqori aloqa vositasiga aylanib ulgurdi. "Oxirgi yillarda mamlakatimizda katta auditoriyaga ega bo'lgan qariyb 290 ta xususiy va idoraviy Internet nashrlari tashkil etildi. Ular boshqa materiallar qatorida eng muhim rasmiy axborotlar, normativ-huquqiy hujjatlarni o'zbek, rus va ingliz tillarida tarqatmoqda.

Darvoqe, internet tarmog'i turli shaharlardagi odamlarni o'zaro bog'lovchi vosita, davlatlarning yagona eng tezkor axborot tarqatuvchisi va muloqot maydoni darajasiga ko'tarildi. Bu haqidagi faktlarga murojaat qiladigan bo'lsak, kundalik auditoriyani hisoblaganda, internet allaqachonlar eng ommabop OAV hisoblangan TV ni yo'lda qoldirganligini ko'ramiz. Shu ma'noda, ayniqsa, odamlar eng ko'p murojaat qiladigan OAV tizimi sifatida internet tarmog'i hamda tv jurnalistlaridan nihoyatda hushyorlik talab etiladi.

Har qanday OAV turida e'lon qilinayotgan axborotlar xolis bo'lmog'i shart, albatta. Shu ma'noda O'zbekiston OAV da ham axborotlarni olish, qayta ishlash va tarqatish borasida cheklovlarga yo'l qo'yilmaydi. Biroq o'zbek mentaliteti o'z millati ruhiyatini yovuzliklardan, axborot xurujlari-yu zo'ravonliklardan asrab-avaylash, jamiyat a'zolarini faqat ezgu g'oyalar ko'magida tarbiyalashni nazarda tutadi. Shu boisdan ham O'zbekistondagi istalgan OAV turi milliy mentalitetga xos belgilarni inobatga olgan holda o'z faoliyatini olib boradi. Ammo onlayn-nashrlarda bosma OAV ga nisbatan erkinlikning guvohi bo'lishimiz mumkin. Buning sababi esa internetdagi ma'lumotlarning cheksizligi, o'quvchida bir vaqtning o'zida axborotlarni boshqa manbalar bilan solishtirish imkoniyatining mavjudligidir.

Globalashuv sharoitida milliy axborot makonini to'laqonli shakllantirish, fuqarolarimizda axborot immuniteti va yot g'oyalarga qarshi mexanizmlar yaratish orqali qarshi fikr uyg'ota olish nafaqat O'zbekiston, balki jahondagi har qanday davlatning strategik manfaatlari bilan hamohang bo'lgan muhim masalalar sirasiga kiradi. Jumladan, "Bosma ommaviy axborot vositalarida janrlar va mahorat masalalari" kitobida shunday deyiladi: "Yangilik nafaqat bir davlat va jamiyat taraqqiyotiga, balki xalqaro hamjamiyat taraqqiyotiga ham xizmat qiladi. Dunyoda globalashuv jarayoni borayotgan paytda yangilik xalqaro ahamiyat kasb etadi. Deylik, ilm-fandagi yangiliklardan dunyo xalqlarining xabardor bo'lishlari taraqqiyotni tezlashtiradi, ya'ni insonlar kashfiyot uxtirolar natijasida dunyoni, o'zlikni anglashga harakat qila boshlaydilar. Iqtisodiy-siyosiy yangiliklardan voqif bo'lish davlatlar o'rtasidagi munosabatlarga ta'sir qiladi, aloqador davlatlarning rivojlanishiga olib keladi. Bundan tashqari xalqaro voqealardan xabardor bo'lib turish davlatning, jamiyatning xavfsizligini ham ta'minlashga yordam beradi. Qolaversa, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ja'dal suratlar bilan rivojlanishi O'zbekistonning dunyo bilan tengma-teng odimlab, voqealarga teng huquqli a'zo sifatida munosabat bildirib boshlaganining asosiy omilidir. Bu esa axborot almashinuvi sohasida cheksiz imkoniyatlar bermoqda.

Keyingi yillarda shiddatli rivojlanish va yangilanish bosqichlarini boshdan kechirayotgan OAV sohasida bugun, ayniqsa, "to'rtinchi hokimiyat" ramziy maqomiga to'laqonli munosib chiqishlar kuzatilmoqda. Buni jamiyatimizda bot-bot ko'zga tashlanayotgan birtalay muammolarga yechim aynan OAV orqali topilayotganida ko'rishimiz mumkin.

"OAV hamisha jamoatchilik fikriga kuchli ta'sir o'tkazishga qodir bo'lgan faol qurol bo'lib kelganini unutmasligimiz kerak. Haqiqatan ham OAV ning har bir so'zi auditoriyaga yetib boradi, ularni yaxshilikka safarbar etadi, vatanni sevishga, millatni ulug'lashga o'rgatadi. Ammo agar OAV o'z faoliyati mezonlarini yovuz g'oyalarning targ'iboti asosiga yo'naltirsa, u holda hech qanday kuch ularni to'xtata olmaydi.

Kuzatuvlar natijasi shuni ko'rsatadiki, o'zbek jurnalistlari mahoratini oshirish va professional darajaga chiqish borasida alohida tajriba to'plangan. Zero, ular "butun jamiyatga ma'naviy-axloqiy ko'rsatmalar beruvchi, jamiyat ruhiga tashxis qo'yuvchi, uni yaxshiliklarga rag'batlantiruvchi kasb - jurnalistikaning bir qismi sifatida o'z faoliyatlarini to'g'ri yo'lga qo'yishga intilmoqdalar.

Modomiki, OAV jamiyat ma'naviy rivojining eng muhim elementi sifatida e'tirof etilar ekan, jurnalist ijodkorlar mahorati va bilimlarini oshirish, dunyoqarashi va fikrlash doirasini kengaytirish, milliy jurnalistikamiz uchun munosib o'rinbo sarlar tayyorlash kabi muhim vazifalarni ham qayd etib o'tish lozim. Tan olib aytish kerak, Prezidentimizning ushbu masalalarga bo'lgan doimiy e'tibori tufayli yaratilgan keng imkoniyatlar mavjudligiga va yana qo'shimcha shart-sharoitlar yaratish tashabbuslariga qaramay, milliy OAV sifati va ta'sirchanligini rivojlangan davlatlar erishgan yuqori darajaga ko'tarishda hali talaygina ishlarni amalga oshirish kerak. Yuqorida tilga olingan vazifalar milliy OAV oldida turgan va qisqa fursatlarda yechimini kutayotgan yumushlarning muayyan bir qismi, xolos.

Dunyo taraqqiyoti bilan teppa-teng odimlayotgan O'zbekiston ham bugun mazkur jarayonlardan chetda emas. Garchi jamiyatning katta yoshlilari ongida totalitar tuzum davri sarqitlari saqlanib qolgan bo'lsa-da, jamiyatning ilg'or qatlami yoshlar hozirda butunlay yangicha hayot tarzi va yangicha fikrlar, voqealarga erkin munosabat bildira olishi bilan yangi hayotga poydevor qurib ulgurдилar. Endilikda, dunyo hamjamiyatida kuzatilayotgan tendensiyalar bizning ham ongu shuurimizni egallaganligi shubhasizdir. Bugun deyarli butun insoniyat demokratiya tamoyillariga asosan hayot kechiradi va har bir inson, avvalo, yashash, shaxsiy daxlsizlik, so'z erkinligi huquqiga ega.

OAV millatning nafaqat ma'naviy dunyoqarashi va urf-odatlarini tizimiga, balki kiyinish madaniyatidan tortib milliy so'zlashuv tili taraqqiyotigacha ta'sir qiladi. "Radio va televidenie tili butun mamlakat fuqarolari tilining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Radio efirda yoki televideniya da yangragan yangi so'zlar va iboralar tez kunda hammaga tarqalib, modaga aylanib ketadi. Bu esa teleradio jurnalistlar tiliga alohida mas'uliyat yuklaydi. Ular til madaniyatini asrashi, jonli, shirali, adabiy tilda gapirishi zarur. Biroq, afsuski, bugungi kunda shevalarga murojaat qilish xususiy radiokanallardan tortib, ko'zga ko'ringan telekanallar dasturlarida ham juda ko'p kuzatiladi va hal qilinishi lozim bo'lgan asosiy muammolardan biri sanaladi. Ayniqsa, xususiy telekanallar faoliyatida shevaga oid so'zlar juda ko'plab ishlatiladi. Xususan, Toshkent shahar shevasidan respublika miqiyosidagi xususiy telekanallarda keng foydalaniladi. Bu esa bora-bora adabiy tilning unutilishi, ayniqsa, millat yoshlari orasida shevaga xos so'zlarning ommalashishi, yanada kengroq tarqalishi, o'sib kelayotgan yoshlar auditoriyasi shevaga oid so'zlarni adabiy til bilan aralashtirib yuborishi, yozma nutqda ham shu tarzda ifodalashga intilishiga olib keladi. Xususan:

- "Mening yurtim"
- "Sevimli"
- "Milliy TV"

xususiy telekanallaridagi boshlovchi va jurnalistlar tilida, ayniqsa, shevalarga murojaatlarni kamaytirish o'rinlidir. Zero, bu millat tili ravnaqining ertasiga ta'sir qiluvchi omildir. Xususiy bosma OAV faoliyati kuzatilganida ham shevaga oid o'rinlar va juda ko'plab imloviy, mazmuniy xatoliklar bilan maqolalarning chop etilishi ko'zga tashlanadi.

Qolaversa, tildagi har qanday o'zgarishga munosib baho berish har bir jurnalist uchun dolzarb vazifadir. U tildagi o'zgarishlarni birinchilardan bo'lib o'zlashtirishdan manfaatdordir. Gazeta va jurnalda maqola e'lon qiluvchilar, radio va TV da nutq irod etuvchi jurnalist uning asosiy mehnat quroli bo'lmish ona tiliga diqqat-e'tiborli, uning sofligi va me'yoriyligi uchun kuyunchak o'z kasbining fidoyisi bo'lishi shart. Jurnalist uchun yuqori darajadagi savodxonlik, madaniyatlilik belgisi va uning OAV miqiyosidagi nutqi namunaviy bo'lib qolishi davr talabidir.

Bugungi OAV iste'molchi talablariga tobora moslashib borayotgan bir sharoitda, faqat ularning xohishini muhayyo qilish emas, balki daqiqa sayin murakkablikdan soddalikka tomon intilayotgan jurnalistikaning saviyasini ushlab qolish, oltin muvozanat asosida faoliyat yuritish va bu qoidaga auditoriyani ustalik bilan bo'ysundirish ham O'zbekiston OAV oldidagi dolzarb vazifadir. Zero, ertangi kun egalari bo'lgan yoshlarni yo'naltirish va boshqarish, ularga yo'nalish berish, ezgu maqsadlar sari safarbar etish, ma'naviyatini yuksak darajaga olib chiqish ham soha oldida turgan muammolar sirasiga kiradi.

Darhaqiqat, sohada o'z yechimini kutayotgan muammolar talaygina. Bu kabi muammolarni yechish borasidagi sa'y-harakatlardan kutilajak eng muhim natija shuki, butun "bo'y-basti", katta-kichikligi, murakkabligi, ustuvorligi va ko'lami bilan ro'y-rost ko'rinib turgan masalalar yechimining topilishi pirovard natijada nafaqat o'zbek ommaviy axborot vositalarini, balki jamiyatimizni ham oliy maqsadlar sari eltguvchi ulkan odimlarga aylanadi.

Ommaviy axborot vositalariga jamiyat ma'naviy rivojining eng muhim elementi sifatida qaralar ekan, mamlakatimizda mavjud bo'lgan davlat va xususiy OAV faoliyatida quyidagi mezonlarni inobatga olish shart deb hisoblaymiz:

- OAV ning barcha turlarida axborot xilma-xilligini ta'minlash;
- jurnalistlarda kasb etikasiga oid mezonlarni tobora kengroq isloh etish;
- har bir axborot uzatish vositasidagi o'ziga xosliklarni inobatga olgan holda axborot uzatishdagi eng maqbul usullardan foydalana olish mahoratini egallash;
- jurnalistlarning auditoriyaga har borada ko'rsatayotgan namunalarning jamiyat mezonlariga mos talablar darajasida bo'lishiga erishish;

- shevalar va ulardan chekinish masalalari (ayniqsa, xususiy OAV faoliyatidagi shu bilan bog'liq muammolar);
- jurnalistlarning chuqur bilim va salohiyatga ega kadrlar bo'lib shakllanishga doir muammolar va h.

XULOSA

Bir so'z bilan aytganda, axborotning insoniyat hayotidagi o'rni va ahamiyati mutlaqo o'zgacha tus olayotgan bir sharoitda OAV ning millat va davlat manfaatlariga xizmat qilish va fuqarolar ongini shakllantirishdagi to'laqonli faoliyatiga doir taklif va xulosalar ishlab chiqish bugun fan oldida o'z yechimini kutayotgan muammolar sirasiga kiradi. Ayniqsa, ommaviy axborotning kishilar ongi va tafakkuriga ta'siri kengayibgina qolmay, shu qadar noziklashib bormoqdaki, bu hol ommaviy axborot sohasidagi hech bir masala yoki muammoni e'tibordan chetda qoldirish mumkin emas, degani. Zero, axborot birinchi navbatda bilim manbai ekanligi bilan bir vaqtda, u - ma'naviyat, ma'rifat, axloq-odob va albatta, siyosiy qarashlar manbai hamdir. Shunday ekan, jamiyatimiz, fuqarolarimizning ma'naviy olami taraqqiyotiga ta'sir etuvchi kuch bo'lmish OAV bugun har qachongidan ham sayqalga muhtoj, tadqiq etishga munosibdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shavkat Mirziyoyevning matbuot va ommaviy axborot vositalari xodimlariga tabrigi. 26.06.2020.
2. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. // Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. 7-j. - T.: "O'zbekiston", 1999. 391-bet.
3. <https://kompy.info/axborot-haqida-tushuncha-uning-turlari-xususiyatlari.html>
4. <https://jizpi.uz/news/ommaviy-tadbirlar/uchrashuvlar/siz-oavning-jamiyatdagi-rolini-bilasizmi/>

STAGE OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF LINGUCULTUROLOGY AS A SCIENCE

*Xotamova Lobar Shukrullojeva,
English teacher of Bukhara Institute of Engineering
and Technology Academic Lyceum*

ABSTRACT. This article discusses lingua-cult urology, a modern branch of linguistics. An analysis of the field of study of lingua-culturology is given.

Keywords: culture, linguistics, intercultural communication, speech, language, linguo-culturology, lingua-culture.

Linguistics is the intersection of linguistics and cultural studies. It is a science that emerged from its connections, and it speaks of the emergence of folk culture explores expression and embodiment. These two directions, that is, linguistic and cultural studies is not a simple connection, but a new scientific one is the emergence of a based direction. Therefore, this phenomenon is linguistic and it is a systematized science without the temporary connection of cultural studies, it is a branch of science with its own independent goal, task, method and research object.

As in all languages, in Uzbek and English, national culture is a language reflects in combinations and phraseology. For example in these languages, it is possible to mention the used reference words. In English conversation, secret, mister, words such as gentleman, lady, miss, misses or his regardless of a person's age if it can be called by name, in Uzbek speech it is after the name of more people with strangers, using words such as brother, sister, uncle, aunt, daughter-in-law, grandfather and in the conversation, in addition to these mentioned words, like brother, sister, son, daughter, daughter-in-law words are used.

It is known that culture is more obvious in phraseology in the language than in words

appears. For example, names of places and people in English and Uzbek languages

phraseological units involved can be cited. For example, it is useless in English regarding the work Carry coals to Newcastle (Newcastle - the center of the English coal industry),

to express cunning Cokel Yorkshire over (Yorkshire people in England with cunning

famous) phraseological units are related to the name of the region, at a much earlier time

When queen Anne was alive, used in relation to the event, to the inevitable choice

In contrast, phrases like Hobson's choice are related to personal names in English reflects its culture. Features of imagery in phraseological units in Uzbek and English languages.

A few are unique to the nation in linguistic and cultural analysis we observed the characteristics. Below, we will try to study and analyze the features of imagery in phraseological units in these two languages. Uzbek as a material of analysis and we used English proverbs, sayings and, of course, phraseology. All are not saints that go to the church will not be a saint) A donkey does not become a pilgrim when he goes to Mecca.

English proverb analysis if we are to do, here the image of the faith of the English people is clearly manifested. Because most of the English believe in Christianity, that's why they are said to go to church. The proverb is characteristic of the English people faith in one's own religion is meant, to which the proverbial "saint" (saint, the image of "church" can be an example.

We can observe the same situation as above in the Uzbek proverb. Donkey "Mecca" and "pilgrim" are Uzbek in the proverb "He will not be a pilgrim after going to Mecca" expresses the belief typical of his people. If the Uzbek people do not convert to Islam, maybe this proverb may not appear at all when he believes in another religion was because every religion is the national belief and custom of that nation.

It is special that the Uzbek people also have this attitude towards the month it should be noted. Because in Uzbeks, the moon is heavenly, taking light from the sun and scattering rain not just the body ("you can't cover the moon with a skirt" - proverb), but "a beautiful, beautiful face" ("Moon free your face from the oppression of black beauty." "Very beautiful, very beautiful" ("Moon when he says it's like the moon, when he says it's like a day"), to wish good luck to someone who is going on a journey. It is used in the meaning of "go to the moon and return safely". It is worth mentioning that in the Russian people and the expression "litso, kak luna" means recognition of beauty.

In the language of the above-mentioned peculiarities in the culture of different peoples studying its reflection is one of the main tasks of linguistic and cultural studies.

Lingvoculturology is a young, new field of linguistics, but in it phraseological, conceptual, and lexicographic and linguodidactic trends were formed managed to.

The main task of this science is the related aspect of language and culture, for example, ways of expressing cultural concepts in language and its various means is to describe the interaction between learning, language and the mentality of the people. A number of scientists in Uzbekistan, in particular A. Abduazizov, D. Ashurova, Sh. Safarov, O., Yusupov, A. Mamatov and other researchers in the field of linguistic and cultural studies have been making a significant contribution.

Lingvokulturology is the process of culture and language use is a science that studies interactions. Linguistic and cultural studies sociolinguistics, ethnolinguistics,

psycholinguistics, linguistics, cultural studies and other related fields are conducted on an interdisciplinary scale.

In conclusion, it can be said that the language and thinking of V. Humboldt in the 19th century that the main attention should be paid to the culture of the nation when studying their relations. In the 90s of the 20th century, a number of linguists made comments about a new science this science is very fast in modern linguistics developed rapidly and took a separate place from general linguistics.

REFERENCES

1. Шайхисламов, Н. (2020). ТРУДНОСТИ СИНТАКСИЧЕСКОГО АНАЛИЗА: ЗАГАДКИ ИНФИНИТИВА. Academic research in educational sciences.
2. Shayxislamov, N. (2020). Ona tili fanini o'qitishda zamonaviy pedagogic texnologiyalardan foydalanish. O 'zbekistonda ilm-fan va ta'lim masalalari: muammo va yechimlar.
3. Shayxislamov, N. (2020). Nutqning paralingvistik va ekstralingvistik vositalari. Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар.
4. Shofqorov, A. M., Shayxislamov, N. Z. O. G. L., & Alimova, E. B. (2020). O'zbek va ingliz tilidagi maqollarda do'stlik" konsepti ifodalanishi. (Science and Education).
5. Шукурова, М. А. (2020). СВЯЗЬ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С КУЛЬТУРОЙ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО НАРОДОВ. Science and Education.
6. Qurbonova, M. (2020). Methods for improvement of training competitions for classifications leading on the organization of independent works.
7. Shayxislamov, N. Z. O. G. L., & Shofqorov, A. M. (2020). "Rasmiy hujjatlar matnining leksik xususiyatlari va ularning tarjimada berilishi". (Science and Education)

XALQARO BAHOLASHNING PISA DASTURI VA UNGA O'QUVCHILARNI TAYYORLASH

*Haydarova Nafisaxon Mirzavaliyevna,
Farg'ona viloyati Furqat tumanidagi
Kasb –hunar maktabining kimyo fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada PISA xalqaro baholash dasturi to'g'risida umumiy ma'lumotlar, xalqaro baholash dasturlari asosida o'tkaziladigan test jarayoniga qo'yiladigan talablar berilgan bo'lib, keng jamoatchilik ta'lim muassasalari rahbarlari, o'qituvchilar, o'quvchilar va ularning ota-onalari uchun mo'ljallangan ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'z: PISA xalqaro baholash dasturi, bilim, malaka va ko'nikma, TIMSS dasturi.

Mamlakatimiz innovatsion taraqqiyot yo'lida shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda kelajagimiz davomchilari bo'lgan yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini davlat ta'lim standartlari asosida shakllantirish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tajribalarni o'rganish, mavjud tizimni har tomonlama qiyosiy tahlil qilish, tegishli yo'nalishdagi xalqaro va xorijiy tashkilotlar, agentliklar, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan yaqindan hamkorlik qilish, ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro loyihalarni amalga oshirish, zamon talablariga javob beradigan munosib milliy baholash tizimini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu maqsadda, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi qoshida –Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi tashkil etildi.

O'quvchilarni o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlarda savodxonlik darajasini baholash bo'yicha PISA (Programme for International Student Assessment) xalqaro tadqiqot dasturi bo'lib, 15 yoshli o'quvchi yoshlarning o'qish (matni tushinish) matematika va tabiiy fanlar ijodiy fikrlash ko'nikmalarini turli xil testlar yordamida baholash dan iborat bo'lib, o'quvchi yoshlarning ijodiy va tanqidiy fikrlashi, egallagan bilimlarini hayotda qo'llay olish layoqatiga baho berish va keyinchalik bu ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

PISA xalqaro baholash dasturi o'quvchilar munosabati va motivatsiyasi haqida qimmatli ma'lumotlar to'playdi, o'quvchilarda muammoni hal qila olish kabi ko'nikmalarni ham baholaydi. Masalan, global ahamiyatga ega masalalarni hal etishda o'quvchi yoshlarning fikr-mulohazalari, ular bergan taklif va yechimlarni baholaydi. O'zbekistonning PISA tadqiqotida ishtirok etishi uchun quyidagilar muhim ahamiyatga ega:

O'zbekistonda umum ta'lim maktablari bitiruvchilarining ta'limni davom ettirishga qaydarajada tayyorgarligini aniqlash;

mamlakatdagi umumiy o'rta ta'limning takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlash; o'quvchilarning ta'lim sohasidagi yutuqlari, shuningdek, turli malakatning ta'lim tizimlari haqida qiyosiy ma'lumotlarni olish.

Dasturda quyidagi masalalarga e'tibor qaratiladi:

Davlat siyosati masalalari: Maktablar o'quvchi yoshlarni katta hayot yo'liga o'tishiga munosib ravishda tayyorlay olishyaptimi? Ayrim turdagi o'quv dasturlari boshqalariga nisbatan samaraliroqmi? Maktablar muhojirlar yoki og'ir ijtimoiy sharoitga ega o'quvchilar kelajagi yaxshilanishiga yordam beradi mikabi ba'zi bir savollarga javob topishdan iboratdir.

Savodxonlik: PISA muayyan maktab o'quv dasturlarining ustunligini o'rganish o'rniga, o'quvchilarning asosiy mavzularda bilim va ko'nikmalarini qo'lay olish qobiliyati, muammolarni tahlil qilish, sharhlash va samarali hal qilish, fikrlash va muloqat qilish imkoniyatlarini ko'rib chiqadi.

Hayot davomida o'rganish: O'quvchilar maktabda o'rganishi lozim bo'lgan hamma narsani to'liq o'zgartira olmaydi. Samarali o'rganuvchi bo'lish uchun nafaqat bilim va ko'nikmalarni, balki ular qanday hamda nima uchun o'rganilishi haqida xabardor bo'lishi lozim.

PISA va TIMSS o'rtasidagi asosiy farq. PISA va TIMSS dasturlarining asosiy farqi eng avvalo ularning turli xil yosh va sinflar toifasida o'tkazilishidan iboratdir. Masalan, PISA 15yoshli o'quvchilarning bilimlarini baholashga qaratilgan bo'lsa, TIMSS esa muayyan yoshdagi o'quvchilarning emas, balki to'rtinchi va sakkizinchi sinf o'quvchilarining bilim va ko'nikmalarini baholaydi. Shu bilan birga, TIMSS baholashlari o'quv dasturlariga asoslangan bo'lsa, PISA esa o'quvchilar egallagan bilim va ko'nikmalarini real muammolarni hal qila olishlarini baholashga qaratilgan.

TIMSSaynan maktab bilimlarini o'zlashtirish darajalarini baholasa, PISA bilim va ko'nikmalarni maktabda, uyda va jamoatchilik orasida qo'llay olish darajalariga alohida e'tibor qaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.B. Radjiyev, A.A. Ismailov, J.N. Narziyev, X.P. Ahmedov, G.O. Tog'ayev. O'quvchilar savodxonligini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlar dasturi. Qo'llanma. Toshkent – 2019. 3–9-b.

MANIFESTATIONS OF AGGRESSION IN YOUNG PEOPLE

Xolboyeva Surrayyo Alisher qizi

1 years students, Undergraduate degree

*Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyaz
(Nukus, Republic of Karakalpakstan)*

Seytniyazova Alfiya Bekpolat qizi

3 years students, Undergraduate degree

*Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyaz
(Nukus, Republic of Karakalpakstan)*

Palvasheva Mubarek Xazilbekovna

3 years students, Undergraduate degree

*Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyaz
(Nukus, Republic of Karakalpakstan)*

Azirbaev Ótkirbay Miñbay uli

3 years students, Undergraduate degree

*Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyaz
(Nukus, Republic of Karakalpakstan)*

Abstract: this article provides information about aggression and its manifestation.

Keywords: aggression, youth, types of aggression.

Signs of aggression can be seen on many levels, from everyday to family, friendly and international. Young people, due to their openness and receptivity, are more susceptible to various suggestions and manipulations, as a result of which they "absorb" signs of aggression faster.

Aggression is a behavior that reflects a tendency to aggressive reactions when situations of frustration or conflict arise. Aggressive people are irritable, sensitive, can experience anger and rage.

- Alfimova M. V. and Trubnikov V. I. write that aggression can be associated with bad emotions, actions, motives and even negative attitudes. All these reasons can play an important role in behavior, but their presence is not always a prerequisite in the manifestation of aggressive behavior.

The aggressor does not have to hate the person whose actions he is pursuing. Many people bring more suffering to those who are treated well than to those with whom they communicate badly.

- A. H. Delgado believes that "human aggression is a behavioral reaction, which is characterized by the manifestation of force aimed at harming a person or society." A. Basse understands aggression as a "reaction". The term aggression describes a

situational or personal tendency to destructive behavior. At the same time, behavioral aggression does not always accompany aggression as a personality trait, and, conversely, aggression may not be externally expressed as aggression.

The purpose of aggression is not always clear. At the moment, the opinions of scientists differ. Some believe that the most aggressive behavior is not only the desire to harm the victim of aggression, but also the desire to give to others, exercise power and form a beneficial (preferred) identity. Aggressors may try to get their way or establish themselves in society.

Other scientists go even further and believe that aggression is something more than just coercion. From their point of view, aggressive behavior is often aimed at strengthening and controlling the attacker. The aggressor may attack the victim to satisfy his own desires, but, according to supporters of this approach, his main goal is personal dominance in relation to the victim.

For the study, we used: Aggressiveness test.

The questionnaire contains five diagnostic scales of aggressiveness.

- Verbal aggression: A person verbally expresses aggression towards another person while using insults.

- Physical aggression: some people show physical aggression towards others, sometimes using force.

- Subject aggression: people radiate aggression towards surrounding objects.

- Emotional aggression: Emotional alienation, suspicion, hostility, hostility, hostility when communicating with others.

- Self-aggression: A person is not at peace with himself, but in harmony. He lacks or weakens the protective mechanism of the "I". He is defenseless against aggressive environments.

In the course of the study, the following results were obtained:

1) The level of aggression in girls is mostly average, but there are indicators of a high level of aggression. Out of 100% of the subjects, 40% have a high level and 60% have an average level. Among them, the following types of aggression are distinguished: verbal, material and self-aggression.

2) The aggressiveness of the guys at this stage is average. Out of 100% of the subjects, 60% have an average level of aggression, and 40% have a low level. There are such types of aggression as: verbal aggression, physical and self-aggression.

It is worth noting that girls outperform guys in terms of aggressiveness, although physical aggression clearly does not prevail among them.

In the results, we see that direct physical and verbal aggression are more characteristic of guys. Girls are characterized by direct verbal and indirect verbal aggression, which we saw according to the results of the methodology.

Thus, based on our findings, we can draw the following conclusions:

1) The results show that girls are significantly more aggressive than boys. This makes you think about the reason for this behavior.

2) It was unusual to notice that some traits characteristic of boys also prevailed in girls, and some traits characteristic of girls also prevailed in boys. It follows from this that it is absolutely impossible to judge a person by his gender. You need to understand that all people are different and each person has their own feelings and emotions.

3) It is very sad that the level of aggression among young people is so high today. And, of course, I hope that in the future aggression will at least remain the same, and the maximum will fall. After all, youth is the future, and high aggression towards yourself, someone or something is not good.

References

1. Alfimova M.V., Trubnikov V.I. Psychogenetics of aggression // Questions of psychology. pp.112-113
2. L. Berkowitz, "Aggression: causes, consequences and control", chapter 1 problems of aggression, item: power and dominance. pp. 104-110
3. The concept of aggression in modern psychology S. N. Enikolopov. pp. 60 - 65

THE STUDY OF FEARS AND ANXIETY IN CHILDREN

Kazaxbaeva Mexriban Jamalatdin qizi

1 years students, Undergraduate degree

Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyaz

(Nukus, Republic of Karakalpakstan)

Sadikova Qizjibek Quralbay qizi

1 years students, Undergraduate degree

Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyaz

(Nukus, Republic of Karakalpakstan)

Dùysenbaeva Bibigùl Bekmurzaevna

1 years students, Undergraduate degree

Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyaz

(Nukus, Republic of Karakalpakstan)

Najimatdinova Gulnaz Muyatdinovna

2 years students, Undergraduate degree

Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyaz

(Nukus, Republic of Karakalpakstan)

Abstract: This article studies fear in children.

Keywords: fear, anxiety, anxiety level, children.

Currently, one of the urgent problems in the development of children is the problem of fears. The child's psyche is particularly susceptible and vulnerable, it is unable to resist negative influences. The presence of fears in a child should not be ignored, it can become a factor in the violation of personality development.

The problem of diagnosis and correction of childhood fears is becoming increasingly important. It should be remembered that fear is an emotional disorder that can be corrected in a timely manner. That is why it is necessary to diagnose the presence of certain fears in a child in a timely manner.

In this regard, the task of finding identification and overcoming fear in preschool children is relevant.

The concept of fear was developed at different historical times by many researchers of various industries and sciences and has many interpretations.

Philosophical thinking considers fear to be one of the most important phenomena of human and social existence.

R. Descartes defined fear "as amazement, fear, and an extreme degree of cowardice." The teaching of B. Spinoza is also considered important. He believed that "Fear arises from the impotence of the spirit."

In psychology, the concept of fear is given the following definition: "an emotion that arises in situations of threat to the biological or social existence of an individual and is directed at the source of real or imaginary danger."

According to the point of view of A. I. Zakharov, fear is "an affective reflection in the consciousness of a specific threat to human life and well-being." The author notes that fear is based on the instinct of self-preservation, has a protective character and is accompanied by certain physiological changes in higher nervous activity.

Ovcharova R. V. identifies the following types of fears:

1) age-related fears are noted in emotionally sensitive children as a reflection of the peculiarities of their mental and personal development.

2) neurotic fears – characterized by high emotional intensity and tension, prolonged course or persistence, adverse influence on the formation of character and personality, interrelation with other neurotic disorders and experiences, avoidance of the object of fear.

The study involved 14 children aged 3 to 6 years, as well as their parents.

The following diagnostic techniques were used to complete the tasks and achieve the goal:

1. Test of A. I. Zakharov and M. A. Panfilova "Fears in houses".
2. Questionnaire of G. P. Lavrentiev and T. M. Titarenko (to identify the level of anxiety)

According to the results of the "Fears in houses" methodology, the most common are: fear of death, fear of the death of parents, fear of dad and mom, fear of fairy-tale heroes, fear of darkness, fear of war.

Among the respondents, boys are more susceptible to such fears as: fear of punishment, fear of terrible dreams, fear of darkness, fear of war, fear of transport, girls – fear of staying at home alone, fear of illness, fear of death of parents, fear of getting lost.

Equally, the following fears are expressed between boys and girls: fear of being late for kindergarten, fear of darkness, fear of blood.

According to the results of the second method aimed at identifying the level of child anxiety, most children have a high level of anxiety.

It is noteworthy that many parents during the survey found it difficult to give an unambiguous answer to the questions of the methodology, which may very likely indicate a lack of attention of parents to their children, as well as the lack of elaboration of emerging anxiety.

So, in the study group, a high or medium level of fear and a high level of anxiety were detected in most of the study participants.

Based on the results obtained, it can be assumed that these indicators are interrelated. The less often a child experiences anxiety, the less susceptible he is to various kinds of fears.

Thus, the following conclusions can be drawn:

1) fear plays an important role in a child's life, on the one hand, it can protect him from rash and risky actions. On the other hand, positive and persistent fears hinder the development of the child's personality, constrain creative energy, contribute to the formation of uncertainty and increased anxiety.

2) fears inevitably accompany the development of the child and the appearance of various emotional disorders, psychological problems associated with a number of adverse events that occurred in childhood.

3) prevention of fears consists in the education of such qualities in a child as optimism, self-confidence, independence.

The presence of a large number of different fears in a child is an indicator of a pre-neurotic condition that cannot be ignored.

References

1. Zakharov A. I. Day and night fears in children – St. Petersburg : SOYUZ Publishing House, 2000– - 448 p.

2. Zakharov A. I. The origin of childhood neuroses and psychotherapy – Moscow : EKSMO-Press, 2000. – 448 p.

3. Ovcharova R. V. Practical psychology of education: textbook for universities – Moscow : Yurayt Publishing House, 2022. – 465 p.

DEVIANT BEHAVIOR IN HIGH SCHOOL STUDENTS AND ITS PREVENTION

Sadikova Qizjibek Quralbay qizi

1 years students, Undergraduate degree

Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyaz

(Nukus, Republic of Karakalpakstan)

Dùysenbaeva Bibigùl Bekmurzaevna

1 years students, Undergraduate degree

Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyaz

(Nukus, Republic of Karakalpakstan)

Najimatdinova Gulnaz Muyatdinovna

2 years students, Undergraduate degree

Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyaz

(Nukus, Republic of Karakalpakstan)

Seytniyazova Peruza Bekpolat qizi

1 years students, Undergraduate degree

Karakalpak State University named after Berdakh

(Nukus, Republic of Karakalpakstan)

Abstract: this article provides information about the deviant behavior of high school students and its prevention.

Keywords: high school students, deviant behavior, prevention.

The problem of prevention and correction of deviant behavior of adolescents is one of the urgent problems of the XXI century. In addition to defining the concept of deviant behavior and explaining the reasons behind it, there are various approaches.

The opinions of researchers differ, some believe that the reason for deviant behavior is the inconsistency of goals and their ways of achieving, in this context, the phenomenon of anomie is investigated when a person encounters society. In this case, a person usually individually adapts to anomie and rejects either the goal or the means or conformity. The situation of maladaptation leads to deviant behavior.

Others believe that deviant behavior is based on other subcultures, stereotypes that contradict generally accepted in society, which take this behavior for deviant.

In another field that explores the causes of deviant behavior, existential issues are being studied. Existential analysis is aimed at solving personal problems related to the loss of vital significance, the norm and pathology of personality development, ways to overcome obstacles in personal development. Many social anomalies arise and spread in an ever-changing society due to the need to destroy old values and traditions and adopt new ones, and therefore it is difficult for a person to accept a new world and find

positive values, incentives for life. For this reason, a person is faced with the meaninglessness of existence, not seeing the opportunity to change his life and the way of life that he is forced to lead.

Y.I. Gilinsky believes: "the reason for deviant behavior is social inequality," one of the most socio-economic problems, which is a fundamental difference, is the unequal chance of social classes to satisfy their needs. This contradiction in the apparent difference between the possibilities leads to a deviation in behavior. "Social inconsistency" also affects the individual behavioral level: when personality traits such as inclinations and acquired ones do not correspond to their position in the social environment. In fact, a person cannot "satisfy" the needs of society based on his objective abilities or vice versa.

Despite the fact that the considered aspects of the phenomena are different, the authors in their theoretical works are looking for the reason for this behavior.

All possible causes of deviant behavior can be divided into:

Hereditary

Environmental

Naturally, all forms of such behavior are dependent on many factors, such as: social, economic, cultural, demographic and others. Therefore, the most significant factor of deviant behavior is marginalization, which is characterized as a rupture of social, spiritual and economic ties.

"The general state of instability, the rejection of the old and outdated way of life, the destruction of the traditional value system and unemployment are becoming a source of marginalization." A person accepts a decline in the standard of living and material well-being with unrest, lack of perspective and a dependent position. He begins to limit himself in terms of survival and focuses his strength and energy on satisfying material needs. In this situation, a person no longer has internal resources for spiritual development.

In the process of socialization, a significant problem that is the main source of deviation is violations. "During the process of socialization, the integration of a person into society arises, thanks to the assimilation of cultural elements, the assimilation of social values and norms also takes place." Such a process can become the main one in the formation of socially significant personality traits, therefore, deviation of this process = deviation in behavior.

Although in some cases deviant behavior may also occur during normal socialization of diseases or other temporary and accidental phenomena, such as intoxication, or permanent and long-term conditions, such as neurosis or psychosis. It is important to remember that a violation of socialization does not always lead to deviations - this factor is individual.

The main reasons for the manifestation of deviant behavior in high school students include:

- significant pressure on the consciousness of high school students from adults and more authoritative people
- inappropriate real and desired standard of living
- psychological complexes caused by physiological features
- family problems
- the influence of society and various reference groups on the personality of the student

In such an age period, the following psychological factors are most pronounced: accentuation of character, disharmony of personal substructures, self-esteem and inadequate comparisons, too high or too low level of requirements and motivation, borderline conditions, excessive anxiety, tension, frustration, etc.

High school students use deviant behavior to demonstrate their attitude to social norms and expectations, change them by demonstrating and confirming their values. They demonstrate their attitude through slang, style, manners, fashion, symbolism, etc. in self-affirmation and self-realization.

References

1. Gilinsky Ya. I. Sociology of deviant behavior as a special sociological theory // Socis, 1991, No. 4.
2. Zmanovskaya E. V. Deviantology: Psychology of deviant behavior. Textbook. Moscow: Publishing center "Academy", 2004. 288 p.
3. Kazdanyan S. S. A positive attitude to the norms of law as the most important factor in the psychological prevention of deviant behavior of young men: abstract of the dissertation ... cand. psychological sciences. Yerevan, 2002. 24 p.
4. Kashchenko V. P. Pedagogical correction: Correction of character defects in children and adolescents: a manual for students. Wednesday. and higher. ped. studies. Moscow: Publishing Center "Academy", 2000. 304 p.

МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ УЧАЩИХСЯ ПИСЬМУ БЕЗ ОШИБОК

*Urganch Davlat Universiteti Pedagogika
fakulteti Maktabgacha ta'lim yo'nalishi
2-bosqich talabasi
Ismailova Diana Umidjonovna*

Annotatsiya: Ushbu maqolada, yozuvga o'rgatish uslublari: namunaga qarab yozish, ko'chirib yozish, genetik usul kabi bir qancha yozuvga o'rgatish uslublari haqida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Harf, sanoq-ohang usuli, genetik usul, chiroyli yozuv.

Аннотация: В этой статье обсуждаются несколько методов обучения письму, такие как образцовое письмо, копирование письма и генетический метод.

Ключевые слова: Письмо, цифро-тоновый метод, генетический метод, красивое письмо.

Abstract: In this article, several writing teaching methods such as model writing, copying writing, and genetic method are discussed.

Key words: Letter, number-tone method, genetic method, beautiful writing.

Методы обучения письму:

1. Написание по образцу

Один из самых важных способов научить хорошему письму — моделировать и писать форму букв. Образец каждой буквы учитель должен показать на доске, привлекая внимание всех учащихся, или записав (красной ручкой) в тетради ученика. Задача учащегося правильно отразить заученные формы (буквы, слоги, слова) в своих тетрадях.

Каждая буква, написанная на доске, должна быть хорошо видна всем учащимся, если некоторые учащиеся не смогли ее увидеть, ее следует показать еще раз. Особенно важно показывать новую букву или их соединение, повторяя ее снова и снова во времени.

Соединение каждой буквы или букв учителем, путем объяснения устно или на доске, куда следует поставить руку, где движение руки требуется повернуть и где это движение необходимо остановить, как высоко и низко буквы и т. д. объясняются в инструкциях.

Позже учащиеся объясняют написание той или иной буквы так, как объяснил учитель.

2. Скопируйте и напишите по образцу

В методе списывания и записи по образцу учащиеся копируют и записывают форму гуслей по образцу в книгу «Хуснихат» или «Язув дафтари».

Списывать и писать по образцу сложнее, чем писать поверх готовых букв, и учитель должен хорошо знать, когда использовать и то, и другое.

Упражнение путем перемещения руки по буквам, представленным готовыми точками, является произвольным процессом, и учащиеся легко справляются с этой задачей. Например, заглавная буква О практикуется следующим образом:

Каждый пример, записанный учителем в тетрадях учащихся, должен быть написан красиво и четко.

Написание по примеру, приведенному в учебнике «Хуснихат», экономит время учителя и создает возможность для продуктивной работы. Для этого у каждого школьника должен быть учебник.

3. (генетический) метод анализа формы букв.

Это метод изучения анализа письма и его (элементных) элементов, который может быть реализован по-разному.

Учащиеся учат анализировать буквы, разделяя их на элементы, из скольких элементов состоит каждая буква, какую форму имеет каждый элемент и как эти элементы выглядят при соединении с другими буквами. А вот алфавит упрощенных букв рекомендует писать многие буквы целиком, не разделяя их на элементы. Например, строчные буквы б и ф пишутся целиком, не разделяясь на элементы.

Некоторые буквы состоят из нескольких элементов, которые пишутся как единое целое, но учитель может только напомнить, из скольких элементов оно состоит. Например, первый элемент строчных букв n и m имеет одинаковую форму, но строчная буква n имеет одну маленькую палочку с петлей, а строчная буква m имеет две изогнутые палочки.

Здесь только учитель упоминает, из скольких элементов состоят буквы, и при написании этих букв необходимо писать их, не останавливая движения руки.

4. Тоновый метод

При использовании метода счета-тона учитель объясняет букву и ее элементы, считая их. Этот метод можно широко использовать, особенно в период обучения грамоте.

Преимущество цифротонного метода состоит в том, что, во-первых, он обеспечивает ровное написание букв и не допускает выпадения буквенных элементов; во-вторых, побуждает учащихся, которые пишут медленно, писать быстро и наравне со всеми учениками в классе; в-третьих, приучает учащихся к четкому и смелому выполнению действий; в-четвертых, помогает оживить урок в классе.

Но не рекомендуется использовать этот метод на протяжении всего урока, так как ученики могут устать и снизить качество письма.

При использовании цифро-тонового метода основной элемент букв считается как «один», «два», «три», а вспомогательный соединительный элемент соединяется как «и».

Например, написание строчной буквы *m* можно практиковать следующим образом.

При использовании цифро-тонового метода буквы или элементы сначала записываются без цифры, а затем с цифрой.

Также при записи этим методом показано, что сначала пишется медленно, а потом быстрее.

Метод числовых тонов также можно использовать для записи слогов, слов и предложений.

5. Способ написания букв на одной высоте.

Начиная с 3-й четверти 2-го класса учащиеся начинают писать в однострочной тетради. В этот период необходимо писать буквы на одной высоте (маленькие буквы 3 мм, прописные 6-7 мм). Учащийся, ранее научившийся писать в тетради в две строки, с трудом пишет в большой тетради, а его почерк начинает портиться. В этот период необходимо писать буквы на одной высоте, то есть высота строчных букв 3 мм, а высота прописных 6 мм. Потому что нет контрольных линий, определяющих высоту букв в тетрадь однострочная, требуется писать строчные буквы, а две трети прописные:

iii iii iii iii iii

Запись в однострочную тетрадь - очень сложный процесс, поэтому учитель должен контролировать письменные упражнения учащихся в начальный период.

6. Работа над ошибками

Цель использования этого метода – научить каждого ученика находить свою ошибку и исправлять ее.

Учащихся просят проверить, правильные или неправильные буквы в их написании, наклонные, высокие или низкие. Ученики по очереди рассказывают о допущенных ими ошибках, некоторым ученикам помогает учитель.

Кроме того, учащиеся могут исправить свои ошибки, сравнив их с примером, приведенным в тетради или книге «Хуснихат».

Учитель анализирует повторяющиеся ошибки многих учеников на доске и показывает, как их исправить.

Обучение учащихся технике красивого письма

Организация письменных упражнений в первом классе несколько сложна, она делится на несколько периодов и включает в себя несколько разных

заданий. По указанию учителя дети смотрят на буквы и слова, написанные на доске, анализируют слова и слоги, закрашивают буквы, изображенные точками.

Прежде чем учить студентов писать, необходимо объяснить правила правильного сидения. При этом учитель должен на протяжении всего урока напоминать учащимся о правилах правильного сидения.

В первую очередь от учителя зависит привить учащимся интерес писать красиво, четко и чисто.

Обучение письму на последнем этапе программы начальной школы направлено на тесную связь обучения чтению с обучением письму. Когда учащиеся знакомятся со звуками и печатными буквами на уроках чтения, их речь развивается путем анализа и синтеза звуков и букв. Такой урок письма также имеет некоторые особенности. Например, если на уроке чтения учащиеся используют готовые печатные буквы из азбуки, на уроке письма эти элементы не появятся. Каждая буква и ее элемент должны быть выполнены учеником самостоятельно по образцу. Соблюдение правильного интервала между буквами и их элементами и равномерное написание в тетради может быть затруднено для ученика, который только учится писать.

Таким образом, обучение письму в этом классе требует знания следующих понятий. Например, «высокий-низкий», «такой же», «широкий-узкий», «ближний-дальний», «вверх», «равный», «неравное расстояние», «прямой-наклонный», «левый-правый» и т. д. скоро.

7. Копирование

Этот метод можно использовать для учащихся, которые не могут правильно представить форму букв, которые при письме опускаются ниже или уходят за строчки тетради.

Например, если ученик сделает ошибку в написании буквы Б, учитель пометит их точками и запишет в тетрадь карандашом, а ученик обведет это тушью. Этот прием формирует у школьника представление об этой букве более широко.

В некоторых случаях можно оставлять больше места между буквами, обозначенными точками, и организовывать между ними самостоятельные упражнения. Только тогда у читателя будет полное представление о написании этого письма.

Некоторые преподаватели также используют тонкую китайскую бумагу (кальку) на ранних этапах обучения каллиграфии, чтобы дать учащимся другое представление о букве и ее элементах.

Такие упражнения только помогают развить движение рук. Дети, которые долго пишут таким образом, с трудом пишут форму букв самостоятельно или по

образцу. Поэтому метод копирования следует использовать только для обучения один на один.

8. Писать через воображение

Это практикуется путем написания формы букв в воздухе с помощью воображения. Учитель показывает учащимся, как писать буквы или союзы, написанные на доске, показывая движение пера в воздухе, и учащимся разрешается писать в тетради после того, как они создадут воображение. Такие упражнения взрослеют школьников и позволяют им заниматься физическими упражнениями.

Но при использовании этого метода учитель не может проверить, насколько правильными или неправильными являются движения рук всех учащихся в классе одновременно, он может только контролировать нескольких учащихся и давать соответствующие указания.

Копирайтинг и воображаемое письмо являются полезными методами обучения хорошему письму.

Осознанное приобретение навыков письма

Хорошее знание правил красивого письма тесно поможет формированию навыков письма.

Правила хорошего письма должны быть объяснены кратко и понятно, чтобы учащиеся могли полностью освоить их и применять на практике. Например, в первом классе исходя из таких требований, как правильно сидеть, правильно держать ручку, правильно ставить тетрадь: высота и наклон букв в словах

хранение, правила написания буквенных элементов в словах и интервалы между буквами на одинаковом расстоянии.

Лишь со второго класса для обучения навыку красивого письма стали применяться приемы письма: написание строчных и прописных букв на одной высоте; требуются такие правила, как соединение букв и слов, состоящих из 4-5 букв, без прерывания движений рук, письмо быстро и чисто.

Каждое из вышеперечисленных правил должно иметь свое особое значение.

Учитель должен постепенно обучать каждому правилу на своем месте. Например, сюда относится доалфавитный период, когда изначально требовались правила сохранения правильного наклона письма. Как только дети понимают важность наклонных линий, они применяют эти правила к написанию букв и слов.

После того, как концепции наклона письма глубоко укоренились, обучают правилам написания букв через равные промежутки. После изучения

правил написания букв, не прерывая движений рук, учат правилам написания слов, не прерывая движений рук.

Под красивым почерком мы подразумеваем письмо, написанное чистыми, четкими линиями, как показано на примерах каллиграфии.

Начиная с третьего класса, эти правила будут включать дополнительные правила для быстрого и чистого письма.

Но нецелесообразно повторять каждое правило на каждом уроке до такой степени, что это надоедает учащемуся, при котором могут быть утеряны правила, предназначенные для сознательного овладения.

Перед обучением письму учитель должен работать со студентами над понятиями, упомянутыми выше. Это очень поможет учащимся лучше понять форму букв и их движение.

Резюме

В заключение, навыки письма более сложны, чем навыки чтения. Поэтому срок обучения азбуке, отведенный для учебных занятий в первом классе, может быть несколько продлен (в книге "Алфиме" на этот срок отводится 20-25 дней). Но в этот период может быть некоторая разница между уроком письма и уроком чтения, это не должно настораживать, так как в это время ученики учатся писать слова и буквы на основе пройденного материала.

Позже уроки чтения и письма продолжают оставаться неразрывно связанными. Подготовительные упражнения даны с учетом некоторых аспектов, актуальных для занятия по письму.

Использованная литература:

1. Абдуллаев Ю., Ёмдошев Ш. «Новая азбука и правописание» Ташкент «Учитель» 2000 г.
2. Абдуллаев К «Алифбе» Ташкент «Учитель»
3. Абдуллаев К., Назаров К., Ёмдошевс Ш. "Обучение грамоте" Ташкент "0 учитель" 1996г.
4. Сафарова Р Назаров К, Ёмдошевс Ш "Алифбе" Ташкент Восток 2005
5. Гаффарова Р., Назаров К., Ёмдошевс Ш. "Алифбе" Ташкент
6. Гаффарова Р., Назаров К., Ёмдошевс Ш. "Уроки грамоты 1 класса" Ташкент 1997г.

PSYCHOLOGICAL BOUNDARIES

Xolboyeva Surrayyo Alisher qizi

1 years students, Undergraduate degree

*Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyaz
(Nukus, Republic of Karakalpakstan)*

Sadikova Qizjibek Quralbay qizi

1 years students, Undergraduate degree

*Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyaz
(Nukus, Republic of Karakalpakstan)*

Kazaxbaeva Mexriban Jamalatdin qizi

1 years students, Undergraduate degree

*Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyaz
(Nukus, Republic of Karakalpakstan)*

Azirbaev Ótkirbay Miñbay uli

3 years students, Undergraduate degree

*Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyaz
(Nukus, Republic of Karakalpakstan)*

Abstract: This article provides data on psychological boundaries.

Keywords: personality, childhood, psychological boundaries, personal boundaries.

The modern world has become well versed in the field of psychology. People began to understand the importance of mental health, psychogenetics and the value of psychological boundaries. There are already people among us who can distinguish personal boundaries from publicly accessible ones; who can refuse others without feeling guilty or make decisions on their own, and not with the help of someone else's interference in their personal lives. But often there are those who are not working on it yet and are trying to be convenient for everyone, or maybe they just don't know where to start and how to deal with this situation.

What are personal boundaries? Personal boundaries in psychology are the understanding of one's own "I" separately from others, and the awareness of one's own separateness forms the basis of our personality. A child after birth does not perceive himself as a separate person for a long time, he presents himself as an extension of his mother and both physically and emotionally completely depends on her. In the process of separation, the personal boundaries of the infant begin to form, i.e., the emotional and physical maturation of a person occurs. From here we can conclude that all the problems come from childhood. And I will say that not all, we get some difficulties in adolescence or adulthood.

If you think of a person as a house, then the most important part of it is the foundation. The first floor is non-residential premises (commercial), important issues are being solved here, such as: should people be allowed in at all or should the doors be locked?; how to treat those who want to come in?; whether to react to the noise that is being made on the street? etc. The second floor is residential (families are being created or not being created). And so, over time, the building begins to rise, the third, fourth and so on are built above the second floor: new people and new relationships appear in the house. We are all like houses in this sense: the most important and unchangeable thing is at the bottom (temperament), and what can be changed is built above.

Let's talk about the "foundation". It was said above that the foundation in our personality is our temperament, i.e. what we received from our parents. Temperament is a set of innate properties of the human psyche. It serves as a basis in the formation of character and personality, while influencing the dynamics of the emotional and physical side and human behavior.

Many of the causes of violated borders lie in childhood. Often parents do not even know it or consciously do not allow the child to separate from them and formulate their personal boundaries or violate them. In adulthood, we simply name these grievances and claims against others. The main reason is fear (to be rejected, fear of conflict, to be bad, evil, selfish, tyrant). This is how the habit of changing one's borders and violating others' borders is formed, or, conversely, defending one's own rigidly.

Remember your childhood! Often, you behave the same way as then, or vice versa. Did you have your own place (room, bed, corner, etc.)? Did you feel that this place was only yours, a place where you could not enter without your permission? Often parents do not understand this and simply begin to invade the door without knocking and permission.

Parental regulations

Borders can be violated in other ways. For example, very often in childhood we heard reproaches from parents "Boys don't cry", "Don't shout, you're a girl", "Don't laugh so loudly", etc. or in general "I'll give you to that aunt over there if you...". Maybe it may seem silly to someone, but in fact, this is how we teach our children to block emotions and adjust to someone else's opinion, forgetting about their boundaries. And we must not forget that a child up to a certain age does not perceive jokes. Now imagine what happens to him when he hears a phrase in the form: "I'll give you to that aunt over there", "Quickly close your eyes, otherwise a babaika will come for you", etc. He just starts to take it seriously and house is going on inside the child. All of the above phrases are parental messages.

Thus, parental prescriptions are certain phrases of parents that are quite often repeated and which are understood by children in a completely different way than parents think.

Let's get acquainted with some of them in more detail.

The command "Don't be yourself"

The meaning of this order is that the child is not accepted as he is. He will be loved if he becomes "right" and meets the criteria of parents, i.e. they already have a ready-made template and an idea of what a child should be. And you and I know that children already come into this world with individual traits. And it is not a fact that these features coincide with the fantasies of adults about their future child. In the future, such people may have a lack of self-acceptance, low self-esteem, a tendency to self-condemnation, a feeling of being "wrong", unworthy and generally some kind of "wrong". There will be other people who seem better and more worthy and it is easier for such a person to love others than himself.

The command "Don't be a child"

This order is formed when the family makes it clear that being small is bad, but being an adult is good. Another case where this message is being formed – if a child had to grow up early, he was forced to take care of his parents, take care of a sick parent and earn money for medicines, children in families with alcohol addiction, parental support after a divorce or when a child does not have any rights and freedoms, parents believe: while he is small, he cannot decide anything, "We are better we know what he needs." In the future, they will grow up very responsible and anxious, but it is difficult for them to relax and feel calm, it is difficult to allow themselves to buy something just for joy, and not because it is useful and practical. Such people often grow up to be workaholics, which certainly destroys their psychological personal boundaries.

The order "Not to grow up"

Can be given by parents who are afraid to be left alone with their own lives. It is most typical for parents in divorce or where the child is overprotected and protected from the outside world. The order does not allow a person to be independent, separate from his parents and live an adult life making independent decisions without the intervention of other people and their opinions. Such people often grow up infantile, indecisive, and there may even be problems in the institution of the family.

The command "Don't be the first, don't achieve, don't do"

is the child's conviction that he is not capable of anything, that everything he does will be bad. Parents constantly say that he did not cope with something, reproach for all mistakes or the phrase "Do not touch, or you will break". Such people will often not be satisfied with the work they do, or there will be difficulties in performing a certain task, they can find fault with the quality of work performed by other people.

The command "Don't be close"

Such children often have busy parents or they simply do not have the opportunity to communicate with the child a lot. Installation: "it is useless to desire intimacy, or even abnormal at all." And stops reaching out to others and believing in their feelings. If the parents themselves have suffered from intimacy, then they will pass this wisdom on to the children. Sometimes parents say directly: "no one but your family will support you." In the future, such a person may experience difficulties in love, in such a relationship he will try to keep detachment and distance, in the upbringing of his children he will show composure.

The command "Don't feel"

It often manifests itself in a ban on a particular feeling - anger, resentment, fear, sadness and joy. Depending on which feeling is being suppressed, it is with him that the adult will have difficulties. Imitation and obedience are the two main ways to receive such a message. If one of the parents was emotionally cold, then the child can copy this behavior. With phrases like, "You're a girl. How can you be angry!", "boys don't cry!", "who laughs a lot, he will cry a lot." If parents support a child when he feels bad, but do not share a good mood with him and do not rejoice at his victories, hence the conclusion that it is beneficial to be ill, ill health makes me beloved. In the future, it will be difficult for such a person to establish a connection with others, show empathy and understand their own emotions.

The command "Don't live"

This is the most terrible order that parents can pass on. Reasons: an unwanted child, a pregnant wedding, one of the parents was against the birth of this child, a divorce because of the birth of a child. Phrases: "I sacrificed everything for you!", "I'll give you to that aunt over there", "I don't need such a child", "If it wasn't for you...". It should be borne in mind that the level of understanding of humor and sarcasm in children = 0. This message in the future programs a person for self-destruction and self-harm, and most often he does not realize that he has it. The feeling of uselessness, the feeling that he is superfluous in this life. If the message is repressed very deeply, then there is not even such a feeling, but there are unconscious attempts to leave life and/or depression without obvious reasons, alcoholism, drug addiction and illness.

The listed orders describe the mechanism and principles of parental messages. There are a lot of such messages, but the general mechanism is the same for everyone: the parent says something, but the child perceives it in his own way. And the most important thing is that all these messages are directly involved in the formation of personal boundaries.

There are a lot of books and articles on the topic "Psychological boundaries", which in turn shows the importance and vastness of the topic. All messages and parental prescriptions are directly related to the characteristics of a person's character, and character certainly affects our life scenario.

References

1. Oksana E.O. I'm not enough for everyone – Moscow: AST Publishing House, 2021 – pp. 15-25.

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО И МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА БЫСТРОМУ ПИСЬМУ.

*Urganch Davlat Universiteti Pedagogika
fakulteti Maktabgacha ta'lim yo'nalishi
2-bosqich talabasi
Ganjaeva Madina Anvarbekovna*

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalarni qanday tez o'qishga o'rgatish va tez o'qishga o'rgatish usullari haqida ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Tez o'qish, intellektual faoliyat, suhbat, tinglash, aqliy faoliyat.

Аннотация: В этой статье объясняется, как научить детей быстро читать и как научить их быстро читать.

Ключевые слова: скороочтение, интеллектуальная деятельность, беседа, аудирование, мыслительная деятельность.

Abstract: This article explains how to teach children to read quickly and how to teach them to read quickly.

Key words: Quick reading, intellectual activity, conversation, listening, mental activity.

Педагоги и психологи говорят, что дети, которые едва учатся читать в начальной школе, к седьмому-восьмому классу успевают все хуже и хуже. Замедленность процесса чтения, отсутствие интереса к чтению приводит к замедлению интеллектуальной деятельности. Ребята читайте условие задания, тренируйтесь медленнее, забудьте его суть перед тем, как приступить к выполнению. Многие термины и понятия, о которых они должны иметь представление в этом возрасте, просто неизвестны и неинтересны. Не секрет, что страсть к чтению, сильный интерес к чтению формируется в семье и ее основой становится привычка ребенка к чтению.

Если ребенок растет и развивается в среде, где разговор, слушание, чтение являются нормой повседневной жизни, его также интересует содержательная и разносторонняя информация в школе, которую можно получить в основном из книг. Он становится заядлым читателем.

Опыт показывает, что учащиеся, которые плохо учатся, не успевают в средней и старшей школе, где учебный материал умножается многократно. Кроме того, при чтении улучшаются рабочая память и устойчивость внимания, от которых зависит умственная деятельность.

Процесс разработки также зависит от скорости чтения. Быстро учатся, как правило, студенты, которые много читают. Чтение улучшает память и внимание. Эти два показателя, в свою очередь, зависят от умственной деятельности. Иногда

способности и мышление противоречат друг другу. Это распространенная ошибка. Навыки чтения должны формироваться в начальной школе.

Как мы, учителя, можем помочь нашим детям?

Проанализируем норму техники чтения в начальных классах. Известно, что норма чтения составляет не менее 90 слов в минуту для учащихся, поступающих в 5-й класс, и 120 слов в минуту в начале 5-го класса. Где ребенку взять 30 слов на лето? Это большая проблема для детей с трудностями в обучении. Это также не соответствует оптимальной скорости разговорной речи, в связи с чем норматив можно считать слишком низким.

Работа над техникой чтения – процесс длительный и не всегда привлекательный для детей. Однако было бы трудно преподавать в средней школе без простых приемов чтения.

1. Частота физических упражнений. Важна не продолжительность тренировок, а частота тренировок. Память человека устроена таким образом, что он помнит не то, что всегда перед глазами, а то, что мелькает: то есть не то. Есть что поцарапать и запомнить. Поэтому, если мы хотим освоить какие-то навыки, довести их до автоматизма, мастерства, то лучше заниматься короткими частями, но с большей частотой. В связи с этим обучение чтению в домашних условиях должно проводиться в три-четыре приема.

2. Чтение книги перед сном дает хорошие результаты. Дело в том, что последние события дня фиксируются эмоциональной памятью, и в те часы, когда человек спит, он находится под их влиянием. Помните, дети рассказывают ему сказку перед сном. Яркие впечатления от интересной книги перед сном повысят вкус от чтения.

3. Если ребенок не любит читать, то нужен режим мягкого чтения. На самом деле, если ребенок не любит читать, значит, ему трудно читать. В режиме мягкого чтения ребенок читает 1-2 строки, а затем делает небольшой перерыв. Если ребенок смотрит фильмы, этот режим усваивается автоматически: прочитал две строчки под рамкой, посмотрел картинку - отдохнул. Следующий кадр - прочитал еще две строчки, потом посмотрел на картинку. Этот метод идеально подходит для детей, которые не хотят читать.

4. Чтение «Виллаб» также дает хорошие результаты. При обычном методе учитель проводит беседы более чем с 10 учащимися на каждом уроке. При этом каждое из них упражняется по 1-2 минуты. Во время чтения, если все учащиеся читают вслух одновременно, каждый в своем темпе в течение 5 минут, чтобы не мешать сверстникам, время тренажера резко увеличивается.

5. Такую картину можно наблюдать. Детское предложение из 6-8 слов. Читают до третьего-четвертого слова и забывают первое. Поэтому он не может связать все слова вместе. В этом случае необходимо развивать оперативную

память. Делать это я буду с помощью наглядных диктантов, тексты которых были разработаны и предложены профессором И. Т. Федоренко. Непременным условием проведения зрительных диктантов, развивающих рабочую память, является их ежедневное выполнение. Обычно первые успехи появляются через месяц тренировок. Если предложения не соответствуют по содержанию теме урока русского языка, их можно заменить равноценными предложениями с тем же количеством букв.

6. Коллективные комплексные упражнения: повторное чтение со скоростью скручивания языка, выразительное чтение с переходом на незнакомую часть текста.

а) Многие читают таким образом. Учитель устанавливает одинаковое время для всех детей. После того как начало нового рассказа прочитано учителем и понятно детям, им предлагается начать чтение и продолжить его в течение минуты. Через минуту каждый учащийся отметил, какое слово он смог прочитать. После этого второе чтение того же отрывка. При этом учащийся снова замечает, какие слова ему удалось найти, и сравнивает с первым результатом. Увеличение скорости чтения вызывает положительные эмоции у школьников, желающих снова учиться. Однако один и тот же отрывок не следует читать более трех раз. Следующее упражнение лучше организовать в той же части — складках языка.

б) Чтение со скоростью выкручивания языка предназначено для развития артикуляционного аппарата, поэтому требований к выразительности нет. Но повышены требования к четкости произношения, произношению всех окончаний слов. Упражнение длится не более 30 секунд. После этого упражнения чтение осуществляется по тому же отрывку, переходя на незнакомую часть текста.

в) Чтение с переходом на незнакомую часть текста. Учащимся дается задание прочитать один и тот же отрывок, но с соответствующей скоростью, выразительно. Ребята дочитывают знакомую часть до конца и учитель их не останавливает. Они переходят к незнакомой части текста с одинаковой скоростью чтения. Его возможностей надолго не хватит, но если каждый день на занятиях по чтению делать по три упражнения, со временем скорость чтения увеличится.

7. Игра «Буксир».

а) Учитель читает вслух, меняя скорость чтения. Учащиеся читают вслух, пытаясь догнать учителя.

б) воспитатель читает вслух, дети про себя. Учитель останавливается, а ученики продолжают чтение.

8. Игра «Орел и решка». Учитель или ученик начинает читать предложение, дети должны быстро найти его и продолжить чтение.

9. Игра «Первый и последний». Прочитайте первую и последнюю букву в слове, первое и последнее слово в строке, первое и последнее слово в предложении.

10. На доске написано предложение, тексты разбросаны по столу. В Signal учащиеся ищут заданное предложение в текстах.

11. «Сканирование». В течение 20-30 секунд учащиеся «сканируют» текст глазами в поисках важной информации.

12. Развивайте широкий кругозор.

а) учитель называет букву алфавита, ребенок находит эту букву пальцем или карандашом и показывает. Потренируйтесь, чтобы ребенок запомнил, где находится каждая буква. Измерьте время, потраченное на нахождение всех букв алфавита.

б) посмотрите в центр таблицы и найдите все буквы алфавита. Вы не можете двигать глазами. Взгляд сосредоточен на центре! Ребенок сначала показывает букву карандашом, затем смотрит в центр и мысленно находит букву.

в) ребенок смотрит только в середину таблицы, старается все увидеть, находит букву «а», затем аб, абв, абвг и т. д. С каждым разом скорость нахождения предыдущих букв должна увеличиваться.

Немаловажным фактором является «мотивация увлеченности» - в 1 классе дети учатся без оценок, поэтому оценки для них очень важны, за каждую дополнительную учебу ставлю 5; пять 5 звезд, 5 звезд – награда.

Резюме

В заключение можно сказать, что чтение является очень важным процессом в познавательной деятельности. Умение ребенка хорошо читать является основой его успеха в школе. И дело не только в оценках по школьным предметам, но и в интеллектуальном развитии в целом.

Чем лучше ребенок учится, чем с большим энтузиазмом он это делает, тем успешнее его развитие, тем выше его самооценка.

Использованная литература:

1. Сафарова Р Назаров К, Ёмдошевс Ш "Алифбе" Ташкент Восток 2005
2. Гаффарова Р., Назаров К., Ёмдошевс Ш. "Алифбе" Ташкент
3. Гаффарова Р., Назаров К., Ёмдошевс Ш. "Уроки грамоты 1 класса" Ташкент 1997г.

THE EFFECT OF STRESS ON PERSONALITY

Ilyasov Islam Yaxiya uli

3 years students, Undergraduate degree

*Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyaz
(Nukus, Republic of Karakalpakstan)*

Seytniyazova Alfiya Bekpolat qizi

3 years students, Undergraduate degree

*Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyaz
(Nukus, Republic of Karakalpakstan)*

Palvasheva Mubarek Xazilbekovna

3 years students, Undergraduate degree

*Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyaz
(Nukus, Republic of Karakalpakstan)*

Jiemuratova Sharigul Qutlimurat qizi

3 years students, Undergraduate degree

*Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyaz
(Nukus, Republic of Karakalpakstan)*

Abstract: This article presents the data of information about stress and its impact on personality.

Keywords: Stress, psyche, personality, human nature.

Modern life of every person is accompanied by stress. Today, few people can boast of a stable nervous system. According to WHO, 65% of all diseases in the world occur due to stress and nervous tension. Constant, fleeting changes in the world, which are associated with the occurrence of stressful situations, increase the importance of studying this topic.

Stresses can occur: at work: unloved work, quarrels and disputes in the team, conflict with superiors, work overload, external factors; in personal life: quarrels and conflicts in the family, the death of loved ones; uncontrolled stress: psychological problems.

Depending on the severity of the impact of stressors, the impact can be both positive and negative. The positive ones may include a "remembering reaction of the psyche", that is, a kind of protection that adapts a person to the social environment, helps him to develop protective reactions that will undoubtedly help for further interaction with society, in our case, for socialization. Many people cannot work without emotional stimulation, for example, when it comes to high responsibility at work. A person must necessarily be aware of the level of responsibility in order to simply solve any task. Yes, it helps to cope with responsibilities and subsequently gives

a person relaxation. However, it is necessary to take into account the negative consequences for the emotional and personal sphere of the employee, which brings a prolonged and sustained impact of a destructive factor. Stress has a cumulative effect, and it is impossible to fully adapt to it. Stress is one of the main sources of a wide range of psychosomatic diseases. Experiencing stress and managing it are among the central, key phenomena of many human problems. However, prolonged, prolonged stress is detrimental to health.

There are three stages of stress: the anxiety stage, the adaptation stage and the exhaustion stage.

At the first stage of anxiety, a person is able to independently stop the harmful effects of external and internal factors, but can no longer ignore them. At the second stage, a person tries to adapt to the conditions, but if he does not succeed, then this stage will go to the next - the stage of exhaustion, which is the most dangerous, since it can develop into a disease.

Stress can negatively affect the functioning of all organs and systems, lead to complex biochemical and psychosomatic disorders, for example, increased fatigue, decreased immunity, changes in body weight, frequent manifestations of ailments. Very often during this period, people experience breathing difficulties, heart pain, muscle tension, unpleasant sensations during the work of the digestive organs, etc. At the same time, we must always remember that emotional manifestations of stress are especially dangerous, since they affect various aspects of the psyche, the emotional background and give a pessimistic shade. With prolonged stress, depression, irritability, aggression, anger, and the appearance of affective states can develop.

The stresses that a person experiences can be classified as follows:

Emotionally positive stresses and emotionally negative stresses. Short-term stress and long-term stress. Physiological stresses and psychoemotional stresses.

A number of publications by both domestic and foreign authors are devoted to solving problems with stressful situations in the current conditions. So, Hans Selye and A.M. Stolyarenko in their work conduct an analysis of stress on human health. G. Selye considers physiological stress as the body's response to any demands made to it. Scientists have found out that stress is contagious. People who are constantly surrounded by stressful and nervous people are most susceptible to stress.

The psychodynamic direction in the explanation of stress is based on the theory of Sigmund Freud, where he described two types of the origin and manifestation of anxiety, anxiety: a) signaling anxiety occurs as a reaction of anticipation of a real external danger; b) traumatic anxiety develops under the influence of an unconscious, internal source.

Attention is drawn to the cognitive theory of psychological stress by R. Lazarus, which is based on the position on the role of subjective cognitive assessment of the

threat of adverse effects and its ability to overcome stress. R. Lazarus said that adaptation to the environment is determined by emotions, and cognitive processes determine the quality and intensity of emotional reactions. A person's anticipation of possible dangerous consequences of a situation affecting him was defined by the author as a threat assessment. The threat assessment processes associated with analyzing the meaning of the situation and attitude to it are complex: they include not only relatively simple perceptual functions, but also memory processes, the ability to abstract thinking, elements of the subject's past experience, his training, etc

. People react to stress in various ways:

"Strike." People are aggressive, ready to fight."Run." People run away from the problem, depression occurs, a person closes in on himself."Freeze." A person cannot answer anything, he is silent and word-paralyzed.

In order to make your nervous system more stable, you can contact either a psychologist or a psychiatrist who will prescribe special procedures. To date, special procedures include: selection of medicines, color treatment, music treatment, aromatherapy, wellness gymnastics, breathing techniques, meditation, relaxing massage, exposure to special points, hypnosis. When contacting a psychologist, other methods of mental health correction are used: a detailed analysis of problems and the search for an answer, meditation, a professional view from the outside and tips on minimizing stress in a person's life.

There are general tips for getting rid of stress in a tense moment:

Calm breathing for several minutes. Try to focus on your breathing, on relaxing your body. Try to strain each muscle in turn and then relax. Analyze situations and understand what is the cause of nervous tension. Find ways out of a stressful situation and choose the optimal one. To summarize the work done on yourself.

Thus, stress negatively affects both the mental and physical condition of a person, therefore it is necessary to prevent its occurrence and further development. A person should not be controlled by stress, it is impossible to be subject to the slightest changes, which then together will cause huge harm to both mental and physical health. When choosing the optimal stress response strategy, it is necessary to prioritize. The complete removal of anxiety significantly reduces a person's ability to realize himself as much as possible in professional activity, while excessive stress causes serious disorders in the body. In order to control your own mental state, you need to love yourself, treat your body, soul with unconditional respect. Those who have mastered the basics of self-regulation using examples of controlled mood harmonization and arbitrary control of well-being will certainly go further, in the direction of comprehending the miracle of transforming creativity of conscious development. A person who knows himself, his needs and how to satisfy them always has a choice in the systematic replenishment of energy.

References

1. Shcherbatykh Yu.V. Psychology of stress and methods of correction. - St. Petersburg: Peter, 2015. – 256 p.
2. Nemov R.S., General fundamentals of psychology. Book 1, Enlightenment. - M., 1994. – 231 p.
3. Selye G. Essays on the adaptation syndrome. - M.: Medgiz, 1960. - 255s. – 84 p.
4. Kitaev-Smyk, L. A. Psychology of stress / L. A. Kataev, Smyk. M. : Nauka, 1983. – 368 p.
5. Serebryakova T.A. Psychology of stress: A textbook. – N.Novgorod: VGIPU, 2007. – 143 s

BOSHLANG'ICH SINFLARDA ONA TILI DARSLARIDA QO'SHIMCHA MASHQLARDAN FOYDALANISH USLUBLARI

Sherniyazova Nelufar Ongarbaeva
Ruza Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat
pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim
fakulteti 2-kurs talabalari

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining ona tili darslarida qo'shimcha mashqlardan foydalanish uslublari, bunda interfaol metodlarning ahamiyati va ularning darsda qo'llashning samarali natijalari haqida so'z yuritiladi.

KALIT SO'ZLAR: mashqlar, mukammal, nazariy amaliy mashq, Aqliy hujum metodi, Muammoli ta'lim metodi, Kichik guruhlarda ishlash metodi, grammatik tushuncha.

Boshlang'ich sinflarda yangi mavzuni mustahkamlashda o'quvchilarga mavzuga oid mashqlar bajarish muhim ahamiyatga ega. Chunki, qoida va mavzuga oid grammatik tushuncha o'quvchilarga o'rgatilgandan so'ng, mavzuga oid mashqlar bajarilmasa, o'rgatilgan qoida va grammatik tushunchalarni o'quvchilar mukammal ravishda o'rganib, o'zlashtirib olishlari qiyin bo'ladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari da dastlab mavzu o'quvchilar tomonidan mustahkam o'zlashtirilgandan keyin, mavzuga oid grammatik tushunchalarni ayrim misollar orqali tushuntiriladi, darslikda berilgan mashqni bajartiriladi, biroq mavzuga oid qo'shimcha mashqlar berilmaydi. Natijada mavzuga oid qoidani o'quvchilarga tushuntirish biroz qiyinroq bo'ladi. Grammatik tushunchalarni berish jarayoni bir muncha vaqtni sarflashni talab qildi. Shunday bo'lishiga qaramay, yangi mavzuni o'zlashtirishda va o'quvchilar tomonidan mustahkamlashda, albatta, mavzuga oid qo'shimcha mashqlar bajarilishi kerak.

O'quvchilarda yangi mavzuni mustahkamlashda mavzuga oid qo'shimcha mashqlar bajartirganimizda quyidagi natijalarga erishiladi:

1. Nazariya amaliy mashq bilan bog'lanadi;
2. Amaliy mashqlar bajarish orqali o'quvchilarda shakllangan, grammatik tushunchalar mustahkamlanadi;
3. O'quvchilarning mustaqil ravishda mashq bajarish ko'nikmalari shakllanadi;
4. Uyga berilgan mashqlarni qanday bajarish haqida o'quvchilarda ko'nikma paydo bo'ladi.

Boshlang'ich sinflarda yangi mavzuni o'zlashtirish va mustahkamlashda mavzuga oid qo'shimcha mashqlar bajarish ta'lim-tarbiya jarayonida muhim o'rin egallaydi. O'quvchilar, dastlab, o'qituvchi nazorati ostida mashqlar bajarishlari lozim. Chunki, mavzuga oid mashq ilk marta bajarilayotganda, o'quvchilar mashqni notog'ri

bajarib qo'yishlari mumkin. Birinchi va ikkinchi mashqlar o'qituvchi nazorati ostida, ba'zan uning ko'magi bilan bajarilsa, mashq to'g'ri bajariladi, mashqdagi so'zlarga savol berib qoidalar chiqariladi, amaliy mashq nazariya bilan bog'lanadi. Shuningdek, mashqlar bajarishda interfaol usullardan foydalanish o'quvchilarni darsga bo'lgan munosabatlarini oshiradi, qo'shimcha mashqlar bajarishga qiziqishlarini oshiradi. Asosiysi, o'quvchilarda grammatik tushunchalarni shakllanib borishi rivojlanadi. O'quvchilar darsda qo'shimcha mashqlar bajarishi jarayonida erkin harakat qiladilar, erkin fikrlaydilar, bajarilayotgan mashqqa o'zlarining erkin ravishda munosabatlarini ifodalay oladilar.

Bunda quyidagi interfaol usullardan foydalanilsa aqlga muvofiq:

1. Aqliy hujum metodi;
2. Muammoli ta'lim metodi;
3. Kichik guruhlarda ishlash metodi

Ushbu noan'anaviy interfaol usullar yordamida o'quvchilarga qo'shimcha mashqlar bajartirganda o'qish-o'rgatish jarayonini yaxshi o'zlashtirishga olib keladi. O'z vaqtida aloqani tiklaydi. Motivatsiya yuqori darajada bo'lishini taminlaydi, o'tilgan materialni puxta xotirada saqlab qolishga imkon beradi. Mustaqil fikrlay oladigan o'quvchining shakllanishiga yordam beradi.

Aqliy hujum interfaol metodidan foydalanganda o'quvchilarga mashq shartidan kelib-chiqib o'quvchilar aqliga hujum qilinadi, o'quvchilarda fikr va g'oyalari tug'ildi. Bu fikr va g'oyalarni umumlashtirib, yagona, to'g'ri xulosa chiqariladi.

Muommoli ta'lim interfaol usulidan foydalanib, o'quvchilarga o'tilgan mavzu bo'yicha muammoli vaziyatni vujudga keltirib, ularning ushbu muammoli vaziyatni bartaraf etishlari kerak bo'ladi. Ushbu interfaol metod o'quvchilarni fikrlashga, muammoni qanday yechim, bartaraf etish choralarini o'ylashga, fikr va xulosalar chiqarishga, o'z fikr va mulohazalarini erkin bayon eta olishga katta yordam beradi.

Kichik guruhlarda ishlash interfaol metodidan kengroq foydalangan ma'qul, chunki ushbu metod o'quvchilarni dars davomida quvnoqroq bo'lishiga, kayfiyatlarini yuqori bo'lishini taminlaydi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari kichik guruhlarda ishlash interfaol usuli yordamida mavzuga oid qo'shimcha mashqlar bajarganlarida erkin harakat qiladilar, jamoalar g'alabasi uchun kurashadilar, mashqni tez va sifatli bajarishga harakat qiladilar.

Boshlang'ich sinflarda mavzuga oid qo'shimcha mashqlar bajarishning quyidagi samarali natijalariga erishishda quyidagilarni aniqlash mumkin:

-o'quvchilarning ona tili faniga nisbatan munosabatlari ijobiy tomonga o'zgaradi;

- ona tili faniga bo'lgan muhabbatlari yana oshadi;
- mashqlar bajarish ko'nikmalari rivojlanadi;
- mustaqil ravishda mashq bajarish ko'nikmalari shakllanadi;

- sinf o'quvchilarining o'zlashtirish ko'rsatkichlari rivojlanadi;
- o'quvchilar yangi mavzuni tez va qisqa fursat ichida o'zlashtirishga erishadilar.

Demak, yo'qoridagi aytilgan fikrlardan ko'rinib turibdiki, yangi mavzuni o'zlashtirishda, mustahkamlashda mavzuga oid qo'shimcha mashqlar bajarishning ahamiyati nihoyatda kattadir. Ona tili grammatikasini o'rgatishda boshlang'ich sinflarda mavzuga oid qo'shimcha mashqlarni o'qituvchi nazorati ostida bajarish o'quvchilar bilimni oshirishda katta yordam beradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga mavzuga bog'lab mashqlar tuzushga o'rgatish juda ham nozik masala bo'lib, o'quvchidan, avvalo, o'zbek tilining grammatikasini mukammal egallashni, mavzuga oid mashqlar bajara olishni talab qiladi. Mavzuga oid mashq bajara olmaydigan o'quvchi mavzuga bog'lab mashq tuza olmaydi. Shuning uchun ham mavzuga bog'lab mashq tuzishga o'rgatishda o'quvchilarga quyidagi tartibda ta'lim –tarbiya jarayonini tashkil qilish tavsiya etiladi:

- o'quvchilarda grammatik tushunchalarni shakllantirish;
- mavzuni puxta egallash;
- mavzuga oid savollarga javob bera olish;
- mavzuga oid berilgan testni yecha olish
- mavzuga oid kartochkalar bilan ishlay olish;

- mavzuga oid mashqlarni mustaqil ravishda yecha olish; Boshlang'ich sinf o'quvchilarida yuqorida sanab o'tilgan bilim va ko'nikmalarni shakllantirilgandan so'ng mavzuga oid mashq tuzishga o'rgatish jarayonini boshlash imkoniyati tug'iladi. Mavzuga bog'lab mashq tuza olish o'quvchilarga o'rgatish uchun berilayotgan mavzuni yanada puxta egallash imkoniyatini beradi. Mavzuga oid grammatik tushunchalar yanada mustahkamlanadi. Shu bilan birga so'zlarni to'g'ri yozishga o'gatish orqali ularning imloviy savodxonligi oshiriladi, chiroyli yozuv malakalari mustahkamlanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini mavzuga oid mashqlar tuzishga o'gatishda dastlab mavzuga oid savollar tuzishga o'rgatish lozim bo'ladi. Savol tuzish uchun ham, albatta, mavzuni puxta egallagan o'quvchilar bo'lishi kerak. Mavzuni puxta egallamagan o'quvchilar mavzuga oid savollar tuza olmaydilar, savollar tuzishga qiynaladilar. Mavzuni puxta egallagan o'quvchilar esa mavzuga oid savollarni qiyinchiliklarsiz tuza oladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abduqudusov O.A. v.b. , Zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaril Toshkent, 2011-yil.
 2. Abdullaeva K. va b. Ona tili, Toshkent, 1999-yil
- Internet materiallari: 1. <http://www.google.co.uz/> - —Mashqlar to'plami
2. <http://www.referat.uz/> - —O'quvchilarni mashq ishlashga o'rgatish

SHO'RLANGAN TUPROQLARNING MELIORATIV HOLATINI YAXSHILASHDAGI DOLZARB MUAMMOLARI.

*Kozibayev Nurali Ergashboy o'g'li.
Urganch Davlat Universiteti. Urganch*

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi kunda tuproqning sho'rlanish sabablari, meliorativ holat oldini olish va bartaraf etish yo'llari haqida ma'lumotlar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Tuproq, sho'rlanish, ona jins, sizot suvlari, tuzlar, antropogen omil.

Аннотация: В статье представлена информация о причинах засоления почв на сегодняшний день, а также о способах его предотвращения и устранения.

Ключевые слова: почва, засоление, материнская порода, подземные воды, соли, антропогенный фактор.

Annotation: This article provides information on the causes of soil salinization today, and ways to prevent and eliminate it.

Key words: Soil, salinity, parent rock, groundwater, salts, anthropogenic factor.

Tuproq tugaydigan va tiklanadigan resurslarga kiradi. Tuzilishiga ko'ra tuproqda 3 asosiy qatlam ajratiladi: A-eng ustki gumus (chirindi)li qatlam; B-yuqori qatlamdan mineral va organik birikmalar to'planadigan qatlam. C-tuproq vujudga keladigan ona jins qatlami. Tuproqning har bir gorizonti organik va mineral birikmalar aralashmasidan iborat. Tuproq tarixiy tarkib topgan murakkab, mustaqil tabiiy jism bo'lib, o'zgaruvchan dinamik hosiladir. Yer yuzi turli qobiqlari o'rtasidagi aloqadorlik tuproq orqali amalga oshadi. Tuproq tabiiy landshaftlarning asosi hisoblanadi. Biosferada bajaradigan faoliyatiga qarab tuproqni organik hayot zanjirining eng muhim halqasi, deb yuritsa bo'ladi. Tuproqda u yoki bu mikroelementlar etishmasligi yoki ortiqchaligi organizmlarning rivojlanishi va insonning sog'lig'iga bevosita ta'sir ko'rsatadi; Tuproq kasallik tarqatadigan ko'plab mikroorganizmlar uchun zarur hayot muhiti hisoblanadi. Tuproqda sil, vabo, o'lat, ichterlama, burutsellioz va boshqa kasalliklarning qo'zgatuvchilari bo'lishi mumkin. Biosferada tuproqning eng muhim roli shundaki, barcha organizmlarning qoldiqlari tuproqda parchalanadi va yana mineral birikmalarga aylanadi, Tuproq qatlamisiz yer yuzida hayotni tasavvur ham qilib bo'lmaydi.

Dehqonchilikning yuzaga kelishi bilan tuproqning kishilar hayotidagi ahamiyati keskin oshib ketgan. Inson o'zi uchun zarur bo'lgan barcha oziq

mahsulotlari va ko'plab boshqa vositalarni bevosita yoki bilvosita tuproqdan oladi. Yer yuzidagi hozirgi mavjud tuproq qatlami jamiyat taraqqiyoti natijasida kuchli o'zgargan.

Insoniyat tarixi davomida 2 mlrd. dan ortiq unumdor tuproqli yerlar yaroqsiz holga keltirilgan. Har yili sayyoramizdagi qishloq xo'jaligi uchun yaroqli yerlar maydoni sho'r bosishi, emirilishi natijasida 5-7 mln.gektarga kamaymoqda. Tuproqlarga inson ta'si-rining kuchayishi sug'oriladigan dehqonchilik va chorvachilikning rivojlanishi bilan bog'liq. Sug'oriladigan (obikor) dehqonchilik Movarounnahrda ham qariyb 5 ming yillik tarixga ega. Yer yuzida dehqonchilik maqsadlarida ishlatiladigan yerlar mavjud yerlar hududining 10 foizini tashkil qiladi va dunyo aholisi jon boshiga 0,5 ga dan to'g'ri keladi. Yer yuzi tuproq qatlaminin hozirgi holati birinchi navbatda kishilik jamiyatining faoliyati bilan belgilanadi. Inson tuproqlarga ijobiy va salbiy ta'sir ko'rsatadi. Inson tuproqlarning hosildorligini oshirishi, yerlarning holatini yaxshilashi mumkin. Shuning bilan birga shahar qurilishi, atrof muhitning ifloslanishi, agrotexnik tadbirlarning talabga javob bermasligi natijasida tuproqlar bevosita yo'q qilinishi, yaroqsiz holga kelishi, emirilishi mumkin. Hozirgi kunda tuproqlar maydonining kamayishi uning tiklanishidan minglab marta tezroq, amalga oshmoqda.

Tabiatda shamol va suv ta'sirida tuproqlarning emirilishi yoki eroziyasi kuzatiladi. Inson faoliyati natijasida tezlashgan suv va shamol eroziyasi amalga oshadi. Antropogen eroziya tuproq resurslaridan noto'g'ri foydalanishning oqibati bo'lib, uning asosiy sabablari o'rmon va to'qaylarni qirqib yuborish, yaylovlarda chorva mollarni boqish normasiga amal qilmaslik, dehqonchilik yuritishning noto'g'ri metodlaridan foydalanish va boshqalardir. Turli ma'lumotlarga ko'ra har kuni yer yuzida eroziya natijasida 3500 gektar unumdor tuproqli yerlar ishdan chiqadi. Suv eroziyasi ko'proq, tog' oldi va tog'li rayonlarda, shamol eroziyasi tekisliklarda kuzatiladi. Chang bo'ronlari natijasida bir necha soat ichida tuproqning 25 santimetr gacha bo'lgan qatlamini shamol butunlay uchirib ketganligi haqida malumotlar mavjud.

Eroziya jarayonlarining oldini olish va unga qarshi kurashish uchun ko'plab chora-tadbirlar ishlab chiqilgan. Bularga o'simliklar qoplamini tiklash, agrotexnik tadbirlarni to'g'ri olib borish, yashil himoya qalqonlarini bunyod qilish, gidrotexnik tadbirlarni rejali o'tkazish va boshqalar kiradi. Sug'oriladigan dehqonchilik rayonlarida tuproqlarning sho'rlanishi asosiy ekologik muammolardan hisoblanadi. Tuproqlarning sho'rlanishi sug'orishni noto'g'ri olib borganda yer osti suvlari sathining ko'tarilishi natijasida ro'y beradi. Birlamchi va ikkilamchi sho'rlanish kuzatiladi. Ikkilamchi sho'rlanishda suv kappilyarlar orqali ko'tarilib tuzi tuproqda qoladi yoki ortiqcha sug'orish natijasida yer osti suvlari erigan tuzlar bilan sho'rlanadi. Ikkilamchi sho'rlanish ko'proq zarar etkazadi.

Tuproqlarning sho'rlanishi Osiyo, Amerika va Afrikaning ko'pchilik mamlakatlarida kuzatiladi. Sho'rlanishning oldini olish uchun zovurlar o'tkaziladi, yerlarning sho'ri yuviladi. Tuproqlarning botqoqlanishi asosan namlik ko'p joylarda kuzatiladi. Suv omborlari atrofida ham botqoqlangan uchastkalar vujudga keladi. Botqoqlarni quritish uchun maxsus melioratsiya tadbirlari o'tkaziladi. Tuproqlarni ifloslanishdan saqlash muhim ahamiyatga ega. qishloq xo'jaligini kimyolashtirish tuproqlarning turli kimyoviy birikmalar bilan ifloslanishini kuchaytirib yuboradi. Mineral o'g'itlar to'g'ri tanlanmasa va me'yorida ishlatilmasa tuproqning holati o'zgaradi, unumdorlik xususiyati buziladi. Ayniqsa, zararkunandalarga qarshi, begona o'tlarga va o'simlik kasalliklariga chora sifatida keng foydalaniladigan pestitsidlar gerbisidlar, insektisidlar, defoliantlarni me'yoridan ortiq ishlatish tuproqqa juda salbiy ta'sir ko'rsatadi. Pestitsidlar tuproqdagi foydali mikroorganizmlarni nobud qiladi va chirindining kamayishiga olib keladi. Masalan, DDT pestisidi ishlatilganidan 15 yil keyin ham tuproq tarkibida uning hali mavjudligi aniqlangan. Pestitsidlar oziq zanjiri orqali o'tib, inson sog'lig'iga ham zarar etkazadi. Hozirgi kunda olimlar qisqa vaqt ta'sir etib sung parchalanib ketadigan biosidlar ustida ishlamoqdalar. Tuproqlar sanoat korxonalarini, transport chiqindilari, kommunal-maishiy chiqindilar bilan ham ifloslanadi. Kimyo va metallurgiya korxonalarini, tog' kon sanoati chiqindilari tuproqlarni ayniqsa kuchli ifloslaydi va ishdan chiqaradi. Tuproqda simob, qo'rg'oshin, ftor va boshqa o'ta zaharli birikmalar to'planadi. Bu o'simliklarga salbiy ta'sir ko'rsatadi, bazilari nobud boladi va insonlarda turli xavfli kasalliklarni keltirib chiqaradi. Tuproqlarni maxsus tadbirlar o'tkazib tozalash qiyin. Shuning uchun tuproqlarni ifloslanishidan saqlash tadbirlari o'z vaqtida o'tkazilishi va qonuniy nazorat o'rnatilishi kerak. Qupg'oqchil yerlarda cho'lga aylanish jarayonlarinining oldini olish muhim ahamitga ega. Harakatchan qumlarning yo'lini to'sish yashil qalqonlar bunyod qilish tuproqlarni saqlab qoladi. Tuproq qatlamining turli yo'llar bilan nest-nobud qilinishi muammosi ham mavjud. Shahar va yo'l qurilishi natijasida unumdor tuproqlar nobud qilinadi. Yer osti boyliklarini qazib olishda ham ko'plab tuproqlar nobud bo'ladi. Bunday jarayonlarni oldini olishning maxsus tadbirlari mavjuddir. O'zbekiston qishloq xo'jalik ishlab chiqarishida yer resurslarini 95 foizi va suv resursarining 85 foizi ishlatiladi. Sug'oriladigan yerlar umumiy yer fondining 15 foizini tashkil qiladi. (T zbekistonda mavjud sug'oriladigan yerlarning 50 foizdan ortig'i sho'rlangan. ayniqsa Qoraqalpog'iston respublikasi Buxoro va Sirdaryo viloyatlari tuproqlari kuchli sho'rlangan. Tuproqlarda chirindi miqdori 30-50 foizgacha kamaygan. 2 mln.gektardan ortiq yerlar eroziyaga uchragan. Bunday yerlar Farg'ona, Surxondaryo, Qashqadaryo viloyatlarida keng tarqalgan. Tuproqlarning pestitsidlar bilan ifloslanish darajasi yuqori.

Bunday vaziyatning asosiy sabablaridan biri, uzoq vaqt davomida paxta monokulturasida hukmronligidir. Oxirgi yillarda paxta maydonlarining kamayishi, almashlab ekishning kengroq joriy qilinishi, mineral o'g'itlarni ishlatilishining me'yorlashtirilishi va boshqa tadbirlar tuproqlar holatining yaxshilanishiga olib kelmoqda.

Adabiyotlar:

1. Abdullaev O., Toshmatov Z., O'zbekiston ekologiyasi bugun va ertaga. T. Fan, 1992 y.
2. Rafikov A.A., Geoekologik muammolar. T. Ukituvchi, 1997, 112b.
3. Otaboev Sh., Nabiev M. Inson va biosfera. T. Ukituvchi, 1995, 320 b.
4. Tuxtaev A.S. ekologiya. T. Ukituvchi, 1988, 192b.
5. Shodimetov Yu. Ijtimoiy ekologiyaga kirish. T. Ukituvchi, 1994.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA IMLO XATOLAR USTIDA ISHLASH.

*Mambetnazarova Gozzal Orazbayevna
Shabatova Rabig'a Janasbay-qizi
A'jiniyoz nomidagi Nukus Davlat
pedagogika Institutining "Boshlang'ich
ta'lim yo'nalishi 3-kurs talabalari.
Qoraqolpog'iston, Nukus*

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozishda so'zlarni xato yozish sabablari, oquvchilarni imlo qoidalari bilan tanishtirgan xolda to'g'ri va tez yozishga o'rgatish. O'quvchilarning yozishini kuzatib, qaysi so'zlarda ko'p xato yazganligini o'rganib chiqish va ularni ustida ishlash. Imloviy sezgirlikni o'stirish bo'yicha so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich sinf, imlo qoidalari, to'g'ri yozish, xato yozilgan so'zlar, imloviy sezgirlik.

Yurtimizda oldimizga qo'ygan ezgu g'oya va maqsadlarimizni amalga oshirish yo'lida yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlab ularning ijodiy komol topish yo'lida boshlang'ich ta'limning o'rni katta, sababi barkamol shaxslarni yaratishda boshlang'ich ta'lim poydevor vazifani bajaradi. O'sib kelayotgan bolalarni barkamol shaxslar etib tayyorlash hozirgi kunning dolzarb muommosidir bilim olish ko'nikmasini shakllantirishda boshlang'ich sinf muhim bosqichdir. Savodxonlikning asosiy vazifasi to'g'ri yozish va to'g'ri o'qish. To'g'ri yozishda imlo qoidalarini yaxshi bilishi kerak. Uni yaxshi o'rgatish esa boshlang'ich sinf o'qituvchisining muhim vazifasi. O'quvchilarda to'g'ri yozuv malakasini shakllantirish grammatik nazariyani va imlo qoidasini o'zlashtirishga asoslanadi. Imlo qoidalari bir so'znigina emas, balki umumiylik mavjud bo'lgan butun so'zlar guruhining yozilishini tartibga soladi. Bu xususiyati bilan u qoida xat yozuvchini har bir so'zni yodda saqlash xotirlashdan qutqaradi va qoidaga amal qilib, belgilangan qoidaga muvofiq butun so'zlar guruhini yozish imkonini yaratadi.

Imlo savodxonlikning ahamiyati juda yuqori. Imlo so'zi yunoncha to'g'ri yozaman ma'nosini anglatadi. Imlo - bu jamiyat qabul qiladigan va ishlatadigan tarixan shakllangan qoidalar va imlolar tizimi.

Imloning maqsadi-yozma mulohazaning qulay vositasi bo'lib xizmat qilish, shuning uchun uning bevosita maqsadi nutq mazmunini to'g'ri va aniq yetkazish, muayyan fikrlarni ifodalashdir. Imlo savodxonligining ahamiyati ijtimoiy nuqtaiy nazardan ko'rib chiqiladi. Insonning umumiy madaniyatining bir qismi sifatida, shaxsning ta'lim va tarbiya belgisi sifatida, shuningdek nutq va funksional jihatlarda nutq muommolarini hal qilish vositasi sifatida ko'rib chiqiladi. To'g'ri yozishni

o'rganish boshlang'ich sinf bolalari uchun eng ahamiyatli qurol hisoblanadi. To'g'ri o'qiy olmaydigan bola to'g'ri yozishni bilmaydi. Aksincha to'g'ri yoza olmasa to'g'ri o'qiy olmaydi. Bu ularning kelajakdagi o'qishiga yomon ta'sir ko'rsatadi. Dastlab har bir so'z, uning o'qilishi, yozilishi bo'yicha ish olib borib, keyin grammatik qoidaga tegishli mavzular o'tiladi. Masalan; <<Gap mavzusini o'tishda gapni to'g'ri ko'chirib yoz. Gapni bosh haribdan boshlab yoz. Gapning songiga nuqta qoy>> va boshqa sodda qoidalar boyicha ishlaydi. K.D.Uchinskiy takidlab o'tganidek: << Faqat grammatikani o'rganish orqaligina o'quvchilarni savodxonlikka o'rgata olmaymiz, grammatikaga asoslangan amaliy ishlarni ham bajarish kerak. Ikkalasini barobar o'zlashtirish orqaligina maqsadga erisha oladi. O'quvchilarni to'g'ri yozishga birdaniga o'rgatish qiyin. Sababi;

Birinchi. Gapiyish bilan oylashga bog'liq, shuning uchun dastlab, bolaning sintaksis tamonidan gapni to'g'ri tuza bilishi stilistik tamonidan esa so'zlarni o'rnida to'g'ri qollana bilishi bilan bog'liq.

Ikkinchi. Bolalarni to'g'ri yozishga o'rgatish, unga ko'niktirish qiyin ish. Sababi, o'qituvchi sodda mashqdan boshlab, bolalarning ijodiy ish ishlash davri orasidagi yo'lni amaliy tarafdin bosib o'tadi. Bu esa so'zni fonetik va morfemik jihatdan analiz qilish, degan gap. Bu maktabga kelgan kundan boshlab boshlang'ich sinfni tamomlash orasidagi bosib o'tiladigan yo'l.

O'quvchilarda to'g'ri yozuv malakasini shakllantirish grammatik nazariyani va imlo qoidasini o'zlashtirishga asoslanadi. Imlo qoidalari bir so'znigina emas, balki umumiylik mavjud bo'lgan butun so'zlar guruhining yozilishini tartibga soladi. Bu xususiyati bilan u qoida xat yozuvchini har bir so'zni yodda saqlash, xotirlashdan qutqaradi va qoidaga amal qilib, belgilangan qoidaga muvofiq butun so'zlar guruhini yozish imkonini yaratadi. Imlo qoidasi grammatik umumiylik asosida birlashgan so'zlarning yozilishini bir xillashtiradi. Bu yozma ravishdagi aloqani yengillashtiradi va imlo qoidalarining ijtimoiy ahamiyatini ta'kidlaydi. Imlo qoidalarini grammatik, fonetik, so'z yasalishiga oid materiallarni ma'lum darajada bilmasdan turib o'zlashtirish mumkin emas. Grammatik nazariya imlo qoidalari uchun poydevor hisoblanadi. Shuning uchun boshlang'ich sinflarda imlo qoidasi shu qoidaga asos bo'ladigan grammatik 3 nazariyaga bog'liq xolda o'rganiladi. Masalan, shakl yasovchi qo'shimchalarning yozilishi haqidagi qoidalar «Ot», «Sifat», «Son», «Kishlik olmoshlari», «Fe'l» mavzulari ichiga kiritilgan. Materialning bunday joylashtirilishi grammatika bilan orfografiyani bir-biriga bog'liq holda o'rganishni ta'minlaydi. Imlo qoidasi bevosita grammatik nazariya elementlaridan so'ng o'rganiladi. Masalan, otlarning kelishiklar bilan turlanishi o'rganilgach, kelishik qo'shimchalarining yozilishi haqidagi ko'nikma shakllantiriladi. «Sifat» mavzusini o'rganish -roq qo'shimchasining va qip-qizil, yumyumaloq kabi sifatlarning yozilishiga, «Fe'l» mavzusini o'rganish bo'lishsizlik (~ma) va o'tgan zamon (-di) qo'shimchalarining

yoziilishiga zamin yaratadi. Imlo qoidalarini o'rgatishga bunday yondashish boshlang'ich sinflarda barcha orfografik materiallarni o'rganishda tipik hisoblanadi, Imlo qoidalari ustida ishlash - murakkab jarayon, qoidaning mohiyatini ochish, o'quvchilarning qoida ifodasini o'rganib olishlari, qoidani yozuv tajribasiga tadbiiq etish uning asosiy komponentlari hisoblanadi. Qoida mohiyatini ochish qoida so'zning qaysi qismini, qaysi so'z turkumi yoki grammatik shaklni yozishni boshqarishini, bunda qaysi belgilar etakchi ekanini tushuntirish lozim. O'quvchilarni qoida bilan tanishtirish uchun material tanlashda o'qituvchi bu etakchi belgilarni albatta hisobga oladi. Masalan, oxiri yumshatish belgisi bilan tugagan so'zlarga qo'shimcha qo'shilganda, yumshatish belgisi yozimasligi haqidagi qoidaning (2-sinf) moqiyatini ochishda o'quvchilar oxiri yumshatish belgisi bilan tugagan so'z aytadilar, keyin o'qituvchi rahbarligida shu so'z bilan gap tuzadilar. O'qituvchi doskaga yozib boradi: lager, royal. Men yozgi dam olishda lagerda bo'ldim. Yulduz royalni yaxshi chaladi. Lager -lagerda, royal - royalni so'zlarini taqqoslaydilar; lagerda va royalni so'zlarini tarkibiga ko'ra taxlil qiladilar va lager, royal - o'zak, -da va -ni qo'shimcha ekanini aytadilar. O'qituvchi o'quvchilarga bu so'zlarga qo'shimcha qushilganda, qanday o'zgarish ro'y berganini o'ylab ko'rishni tobshiradi. Muammoli vaziyat yaratiladi. O'quvchilar bunday vaziyatni 1-sinfda ham kuzatganlar, shuning uchun fahmlab aytib berishlari mumkin. Suhbat xulosalanadi. Qoida ifodasi ustida darslik buyicha ishlanadi. Bunda o'quvchilarning qoida strukturasi anglab yetishlari ahamiyatlidir. Shuning uchun darslikdagi qoida qismlarga bo'linadi. O'quvchilar o'rganilgan qoida misol aytish va xilma-xil mashqlarni bajarish yo'li bilan uni yangi til materialiga, ya'ni yozuv tajribasiga tadbiiq etadilar. Qoida ustida ishlash metodikani shu qoidaning harakteriga qarab tanlanadi. Masalan, bo'lishsizliq qo'shimchasi (~ma) ning yozilishini deduktiv yo'l bilan o'rgatish mumkin. Jo'nalish kelishigi qo'shimchasi (-ga) ning oxiri -q bilan tugagan otlarga -qa, -q bilan tugagan otlarga -qa shaklida qo'shilishi haqida induktiv yo'l bilan tushuntirish maqsadga muvofiq. O'quvchilar qoidadagi asosiy fikrni ajratishga yordam beradigan vazifalarni bajarsalar, uni o'zlashtirish juda qulay bo'ladi. Chunki, bolalar aniq material bilan ishlaydilar va uni taxlil qilish vaqtida qoidaning muhim tomonlarini ajratadilar, qoidani ongli o'zlashtiradilar. Nimanidir, masalan, so'zlarning talaffuzi va yozilishini, so'z turkumlarini, so'z qismlarini bir-biriga taqqoslash o'quvchilarning aqliy aktivligini oshiradi. Bunda yana qoidaning ajratilgan belgisini aniq yozib ko'rsatish ham ahamiyatli hisoblanadi. Qoidada aks ettirilgan muhim fikrni ajratishga o'qituvchining savollari yordam beradi. Bu savollar, o'z navbatida, qoidani shakllantirish rejasi ham hisoblanadi. Qoida ustida kollektiv ishlash bilan birga darslikdan foydalanib, mustaqil ishlash usulini qo'llash ham mumkin. Yangi qoidani o'zlashtirishda o'rganilgan bilimlarga suyaniladi. Buning uchun yangi qoida ilgari o'rganilgan qoidalar bilan bog'lanadi. Bunda qarshi qo'yish yoki taqqoslash usulidan foydalaniladi va o'xshash

tomonlari aniqlanadi. Maslan, tushum kelishigi qo'shimchasining yozilishini o'zlashtirishda u ilgari o'rganilgan qaratgich kelishigi qo'shimchasining yozilishi bilan taqqoslanadi va tushum kelishigi qo'shimchasi otning fe'l tomonidan boshqarilishini bildirishi aniqlanadi. Qoidani bilib olish o'quvchilarda u xaqdagi aniq tasavvurning mavjudligiga bog'liq. Qoida asosida xosil bo'lgan aniq tasavvur so'zlarda ifodalanadi. Shuning uchun o'quvchilardan qoidani quruq yodlab berish talab etilmasligi, balki so'zni tug'ri yozishdagi xususiyatlar aniq material misolida qayta tushuntirilishi lozim.

O'quvchilarning savodxonligini oshirishda yani imloviy xatolar ustida ishlash uchun har xil metod oyinlardan foydalansak bo'ladi. Jumladan <<so'zlarni to'g'ri yoz>> o'yini. Bu o'yinni tashkil etishdan maqsad o'quvchilarni uslubiy xatolarga yo'l qo'ymaslikka o'rgatish hamda yozma va og'zaki nutqini ravon va chiroyli bo'lishiga erishish asosiy omil hisoblanadi. O'qituvchi jumlar chalkash bo'lgan gaplarni proyektor orqali ekranda namoyish qiladi va o'quvchilar jummalarni tog'rillab yozadilar. Masalan, Qizil edi mashinaning yo'l chetidagi rangi. Yo'l chetidagi mashinaning rangi qizil edi. Ba'zi she'rlardagi jumalarda ro'y bergan o'zgarishlar she'riy qofiya yoki ohangdorlik talabi ekanligini ham inobatga olinib, o'quvchilarga tushuntiriladi.

Diktantda yo'l qo'yilgan xato o'quvchi yoshi va sinfidan kelib chiqib, u bilishi zarur deb qaralgan biror mavzuni yaxshi o'zlashtirmagani yoki tushunmaganini bildiradi. Qolaversa, o'quvchi yo'l qo'yayotgan xatoga qarab, uning nutqiy rivojlanish darajasi va muammoli jihatlari haqida xulosa chiqarish mumkin. Tovushlarni almashtirib yoki xato gapiradigan bola, albatta, diktantda ham o'sha so'zlarni xato yozadi. Tazyiq ostida bo'lib, kimdandir yoki nimadandir muntazam qo'rqib yurgan o'quvchi ham so'zlarning oxiridagi harflarni qoldirib ketadi. Xullas, imlo masalasi doimo dolzarb va jiddiy bo'lib kelgan. Shu bois, u pedagogikada hal etilishi shart bo'lgan muhim masalalardan biri hisoblanadi. Mutaxassislar imloviy savodxonlikni shakllantirish uchun imlo qoidalari ustida muntazam ishlab, bir qator ta'limiy diktantlarni o'tkazishni va o'quvchilarning imloviy savodxonlik darajasini muntazam tekshirib, tahlil qilib borishni maslahat beradi. Ammo ular ustida ishlashdan oldin o'qituvchi o'quvchilar yo'l qo'yayotgan xatolarni guruhlashtirib olishi zarur. Ona tili darslarida o'quvchilarning ona tili daftarlarini ko'zdan kechirsak, quyidagi xatolarga duch kelamiz:

— grafik xatolar: harf elementlarini tashlab ketish, harflarni tushirib qoldirish, ularning o'rinlarini almashtirib qo'yish va h.k;

— so'z o'zagidagi xatolar: jarangli va jarangsiz undoshlarni almashtirish, yonmayon kelgan bir xil undoshlarning birini tashlab ketish, talaffuzda tushib qoladigan undoshlarni yozuvda ham tashlab ketish;

— so'z va shakl yasovchi qo'shimchalarni xato yozish;

— bo'g'in ko'chirishdagi xatolar;

- bosh harflarni qo‘llashdagi xatolar;
- shevaga oid xatolar.

Xulosa qilib aytganda, imlo qoidalari o‘quvchilarning to‘g‘ri yozishida ham savodxonligini oshirishida ham muhim vazifani bajaradi. Xatolarni tuzatish ustida ham, maktab tajribasiga qarasa har xil ekanligini ko‘ramiz. Bunday jarayonlarni bo‘lmasligi uchun o‘qituvchi ham shakllangan bo‘lishi kerak. Ayrim tajiribali o‘qituvchilar quyidagicha belgilarni qo‘llanadi. Agar so‘zni tog‘ri yoza olmasa, uning tog‘ri shakli o‘qituvchi tomonidan ko‘rsatiladi. Harfdan xato yuborsa, qizil siyoh bilan ustiga, yoki chap tarafiga yoki o‘ng tarafiga tog‘ri so‘zni va harfni yozib ko‘rsatadi. Ayrim vaqitlarda qizil siyoh bilan xarfning yoki so‘zning tagini chizib qo‘yadi. O‘quvchining o‘zin tuzatishga imkoniyat beradi. So‘ng o‘qituvchi oquvchilarning daftarida ketgan xatolarini hisobga olib, keyingi darsda tahlil etadi. O‘quvchilarning daftarlarini tekshirish faqat to‘g‘ri yozishiga aloqador bo‘lib qolmasdan, ularning tarbiyaviy tarafdin ham kuzatib boradi bunda; daftarini ushlap tutish, tog‘ri, chiroyli, toza yozish ko‘nikmalarini shakllantirish, mehnat sevuchanlik, onglilik, etiborli bolishi. zukkolikka o‘rgatib, ko‘niktirib borishni nazarda tutib ishlash zurrur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullaeva Q va boshqalar, "Savod o‘rganish darslari", Toshkent-1996.
2. U.Jabbarova "Zamonaviy texnologiyalardan foydalanib ona tilini oqitish.
3. R.Ikromova, X.G‘ulomova, Sh.Yo‘ldasheva, D.Shodmonqulova, "4-sinf ona tili" darsligi, Toshkent-2017.
4. A.Pirniyazova, Q.Pirniyazov, K.Bekniyazov, "Boshlang‘ich sinf ona tilini oqitish metodikasi", Toshkent-2018.

BOSHLANG'ICH SINFLAR ONA TILI DARSLARIDA OT SO'Z TURKUMI VA UNI O'QITISH METODIKASI

*Orazbayeva Venera Jangabay qizi
Shabatova Rabiqa Janasbay-qizi
Ajiniyoz nomidagi Nukus Davlat
pedagogika Institutining "Boshlang'ich
ta'lim" yo'nalishi 3-kurs talabalari
Salieva Aygul Quatbay qizi
Ajiniyoz nomidagi Nukus Davlat
pedagogika Institutining "Boshlang'ich
ta'lim" yo'nalishi 4-kurs talabasi
Qoraqolpog'iston, Nukus*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ot so'z turkumi haqida tushunchalar, bilim bilan birgalikda tarbiya berish, boshlang'ich sinflarda ot so'z turkumini o'qitish metodikasi, har xil didaktik o'yin metodikalarini qo'llash, o'quvchilar bilan guruhlarda ishlash va ularga jamoa bo'lib ishlashni o'rgatish haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: So'z turkumlari, ot, metod, didaktik o'yin metodi, ta'lim va tarbiya, guruh, birga ishlash

Yorug' kelajagimizni yaratishda xalqimiz, albatta, yoshlarga, o'sib kelayotgan avlodlarga suyanadi. Shu sababdan ham ta'lim tizimimizda katta yangilanishlar, o'zgartirishlar olib borilmoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2022-yil 28-yanvar kuni maktab ta'limini rivojlantirish masalalari yuzasidan videoselektor yig'ilishida ta'kidlab o'tganidek:

“Ta'lim-tarbiya — kelajak, hayot-mamot masalasi. Shu bois, bu sohadagi islohotlarni kechiktirishga haqqimiz yo'q. Qanchalik murakkab bo'lmasin, maktab ta'limida poydevorni bugundan mustahkam qo'yishimiz kerak.”

Shuning uchun ham ta'lim-tarbiya sohasi isloh qilishni poydevordan, ya'ni boshlang'ich sinflardanoq boshlashimiz lozim. Ushbu maqolada boshlang'ich sinflar ona tili darslarida ko'p duch kelinuvchi mavzu – mustaqil so'z turkumlaridan ot so'z turkumining o'qitilishiga to'xtalib o'tmoqchiman. O'quvchilarga boshlang'ich sinflarda juda yaxshi, mustahkam bilim va tarbiya berilsa bunday o'quvchilar ustozini ishonchini oqlaydigan etuk insonlar bo'lib voyaga yetadi. Boshlang'ich sinflarda ona tili darslarini yaxshi tashkillashtirish katta ahamyat kasb etadi. Unda o'tiladigan so'z turkumlarini va ularni hususyatlarini o'quvchilar har xil didaktik o'yinlar, metodlar yordamida tushintirib borishlari kerak. So'z turkumlari ustida ishlash metodikasining lingvistik asosi so'zlarning leksik-grammatik, morfologik va sintaktik belgilariga ko'ra turli guruhlariga ajratilishi, ya'ni so'z turkumlari haqidagi ilm hisoblanadi. Boshlang'ich

sinflar dasturi o'quvchilarni so'z turkumlari mustaqil va yordamchi so'z turkumlariga bo'linishi bilan maxsus tanishtirishni ko'zda tutmaydi, ammo o'qituvchi bolalarni so'z turkumlarining belgilari bilan amaliy tanishtiradi. So'z turkumlarini o'rganishdagi asosiy vazifa o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'stirish, lug'atini yangi ot, sifat, son, fe'llar bilan boyitish, o'quvchilar shu vaqtgacha foydalanib kelayotgan so'zlarning ma'nosini aniq tushunishiga erishish, bog'lanishli nutqda u yoki bu so'zdan o'rinli foydalanish malakasini o'stirish hisoblanadi. Bu vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish uchun so'z turkumlarini o'rganish jarayonida sinonim, antonimlar ustida muntazam ish olib boriladi, o'quvchilar ko'p ma'noli so'zlar, ularning o'z va ko'chma ma'noda ishlatilishi bilan tanishtiriladi. Bunda ta'limni o'quvchilarning shaxsiy tajribalari, bevosita ko'rganlari, eshitganlari, kitobdan bilib olganlari bilan bog'lash muhim ahamiyatga ega bo'lib hisoblanadi.

Otni o'rganishda izchillik:

Otni o'rganishga tayyorlov bosqichi savod o'rgatish davriga to'g'ri keladi. Bu bosqichda o'quvchilar shaxs-narsalarni va ularning nomi bo'lgan so'zlarni farqlashga o'rganadilar, so'ning leksik ma'nosiga e'tibor ko'proq qaratiladi, ma'nolarini hisobga olgan holda so'zlar masalan qushlar, meva va sabzavotlar, kiyimlar va hokazolarni bildirgan otlarni guruhlash ko'nikmasi shakllantiriladi. So'zlarni leksik ma'nosi asosida guruhlash mashqlari otlarni taqqoslash, o'xshash tomonlarini aniqlash, abstraktlashtirish ko'nikmasini o'stiradi. Shunga qaramay, grammatik tushunchani shakllantirish uchun o'quvchilar so'zning aniq ma'nosini yetarli bilmaydilar, so'zning leksik ma'nosini bilish bilan birgalikda uning grammatik belgilarini ham o'zlashtirish zarur," – deya ta'kidlab o'tilgan bugungi kunda ona tili o'qitish metodika fanining asosiy adabiyoti hisoblanmish 2009-yilda nashr etilgan Qosimova va boshqalar ham muallifligidagi "Ona tili o'qitish metodikasi" kitobida.

"Ot" mavzusini o'rganish tizimi maqsadga yo'maltirilgan jarayon bo'lib, bunda shu so'z turkumining umumlashtirilgan ma'nosi va grammatik belgilari aniq izchillikda, bir-biri bilan ilmiy asoslangan bog'liqlikda o'rganiladi, shuningdek, otdan nutqda to'g'ri foydalanish va to'g'ri yozish malakasini shakllantirish maqsadida bajariladigan mashqlar asta murakkablashtira boriladi. Til hodisasi sifatida otning xususiyatlari, uni o'rganish vazifalari, o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda, har bir sinf uchun material hajmi, ularni o'rganish tartibi belgilangan. Boshlang'ch sinflarda otni o'rganish vazifalari quyidagilar:

- 1) "ot" haqidagi grammatik tushunchani shakllantirish va dastlabki tushinchalarni ham o'rgatish
- 2) kim? so'rog'iga javob bo'lgan (shaxs bildirgan) otlardan nima? so'rog'iga javob bo'lgan (narsa, hayvon, jonivor va boshqalarni bildirgan) otlarni farqlash ko'nikmasini hosil qilish;

- 3) kishilarning familiyasi, ismi, otasining ismi, hayvonlarga qo'yilgan nomlar va geografik nomlarni bosh harf bilan yozish ko'nikmasini shakllantirish;
- 4) otlarda son yani otning birlik va ko'likda qo'llanishi bilan tanishtirish;
- 5) otlarni egalik qo'shimchalari bilan to'g'ri qo'llash ko'nikmasini shakllantirish;
- 6) otlarning kelishiklar bilan turlanishi va kelishik qo'shimchalarining yozilishi haqida tushincha va malaka hosil qilish;
- 7) o'quvchilar lug'atini yangi otlar bilan boyitish va ulardan nutqda aniq, o'rinli foydalanish malakasini o'stirish;
- 8) so'zlarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirishni bilishni o'rgatish

Bu vazifalarning har biri alohida emas, balki bir-biri bilan o'zaro bog'liq holda o'rgatilib boriladi. Shu bilan birga, "Ot" mavzusini o'rganishning muayyan bosqichida bajarish lozim bo'lgan bir vazifani hal qilishga ko'proq ahamiyat beriladi. Masalan, 1,2-sinflarda so'z turkumi sifatida otning belgilari yani nimani bildirishi, so'roqlari o'rganiladi, 3- sinfda esa otga atama beriladi, birlik va ko'plikda qo'llanishini o'zlashtirishga ahamiyat beriladi. 4- sinfda otning egalik qo'shimchalari bilan qo'llanishi, kelishiklar bilan turlanishi va kelishik qo'shimchalarining yozilishini o'rganishga e'tibor qaratiladi. O'quvchilarning nutqi va tafakkurini o'stirish vazifasi esa mavzuni o'rganishning barcha bosqichlarida hal qilinadi. Grammatik materialni o'rganish va orfografik malaka hosil qilishning butun jarayoni o'quvchilar lug'atini boyitishga, bog'lanishli nutq malakalari va fikrlash qobiliyatlarini o'stirishga qaratiladi. So'z turkumi sifatida ot muayyan leksik ma'nolari va grammatik belgilari bilan ajralib turadi. Barcha otlarning umumiy leksik ma'nosi shaxs va narsani ifodalash hisoblanadi.

Ot:

- 1) Jonli mavjudotlar: kishi, qush, hayvon, asalari
- 2) Yer va osmonga oid narsalar: quyosh, yulduz, daryo, tog',
- 3) Voqealar yig'in, majlis, tabiat hodisalariga oid: shamol, bo'ron, yomg'ir, momaqaldiroq, belgi-xususiyat ahillik, kuchlilik, samimiyat, harakat-holat uyqu, sevinch, kurash
- 4) O'rin va vaqtga oid: qish, yoz, bahor, joy nomlarini bildiradi
- 5) O'simliklarga oid: paxta, beda, gul, singari so'zlarda qo'llaniladi.

Otlarning grammatik belgilari:

- a) otlar birlik va ko'plikda qo'llanadi,
- b) egalik qo'shimchalari bilan o'zgaradi,
- c) kelishiklar bilan turlanadi, gapda ko'proq ega, to'ldiruvchi, aniqlovchi,
- d) hol va kesim vazifasida keladi. Ot nutqda sifat, son, olmosh, fe'l bilan birika oladi.

Otning ma'nolari va grammatik belgilari murakkab, shuning uchun ham ot haqidagi bilim o'quvchilarda amaliy vazifalarni bajarish jarayonida asta shakllantira boriladi.

- Otlar oladigan qo'shimchalar haqida qanday ma'lumotlarni bilar edingiz?

- Ot oladigan qaysi qo'shimchalarni bilmas ekansiz? Ularni bilishni xohlaysizmi? Ko'rinib turibdiki, o'qituvchining savoli – o'quvchilar bilish qobiliyatlarini boshqarish vositasi. Savollar qaysi ma'oda yoki vaziyatda qo'llanishiga qarab, o'quvchilarni ilgarilab borishga, bilimlar sari intilishga undaydi, ularni fikrlash darajasini oshiradi. O'quvchilar “ Aqliy hujum” orqali fikrlarning qadr –qimmatini, umumiy tushunish va tasavvurni rivojlantirishga o'z hissasini qo'shishini anglab boradilar. Boshlang'ich sinf ona tili darslarida qo'llaniladigan interfaol usullardan biri “Klaster” usulidir. Klaster so'zi bog'lam ma'nosini bildiradi. Klasterlardan darsning anglash va fikrlar bosqichlarida foydalanish mumkin. Bu metod turli xil g'oyalar o'rtasidagi aloqalar tog'risida fikrlash imkoniyatini beruvchi tuzilma. Bu metod mavzuning o'quvchilar tomonidan puxta o'zlashtirilishini ta'inlaydi. “ Klaster” va "baliq skleti" metodlaridan o'quvchilar bilan yakka tartibda ishlash va guruh-guruh bo'lib ishlashda foydalanish mumkin. Mazkur metodlar o'rganilayotgan til hodisasini umumlashtirish va ular o'rtasidagi aloqalarni topish imkoniyatini yaratadi. “Klaster” da sinf yozuv doskasiga yoki katta varaqqa kalit so'zlar, so'z birikmalari yoki gaplar yoziladi va kalit so'lar til hodisasining aloqadorligiga qarab bog'lab boriladi. Klaster tuzishda, agar u doska yoki katta varaqda sinf jamoasi bilan bajarilayotgan bo'lsa, barcha o'quvchilarning ishtirok etishi shart.

Bulardan tashqari "Ot so'z turkimini tez topish" o'yinini tashkillashtirish ham mumkin. Masalan: Avvalo o'quvchilarni kichik gurublarga ajratib olish lozim. Har bir guruh uchun varoqlarda beshtadan so'zlar yozilgan bo'lib ularni ichida ikki yoki hohishga qarab birnecha ot va boshqa so'z turkumlari berilgan bo'ladi. O'quvchilar so'zlarni topib belgilaydi so'ng o'rniga o'tirib navbatni sherigiga beradi. Qaysi jamoa birinchi bo'lsa va so'zlarni ham to'g'ri belgilagan bo'lsa shu guruh g'olib hisoblanadi va baholanadi. O'quvchilar bu o'yin metodi orqali chaqqonlikka, topqirlikka, ot so'z turkumiga oid so'zlarni boshqa so'z turkumlaridan ajratishga o'rgatiladi va albatta o'quvchilar jamoa bo'lib ishlashni o'rganib boradi.

Keyingi o'yin metodi "Arhani bezash". Bu o'yinni dars paytida guruhlariga ajratgan holatta yoki uy vazifasini so'rashda qo'llash mumkin bo'lib hisoblanadi. Buning qog'ozga katta archa va uni bezaklari ham yasaladi. Bezaklarini taqmasdan ort qismiga "Ot" mavzusiga oid savollar yoziladi. O'quvchilar guruhlariga bo'linadi. Masalan uch guruh uchun uchta archa va o'yinchoqlari ortiga savol yozilgan qog'ozlar kerak bo'ladi. Har bir guruhdan bittada o'quvchi chiqib ketma-ketlikda savollarni o'qib javob beradilar. Kimda - kim savolga javob bera olmasa o'sha guruhni archasiga bezak yelimlanmaydi. O'yin so'ngida qaysi guruhni archasi chiroyli yasatilgan bo'lsa o'sha guruh g'olib deb topiladi va baholanadi. Bu o'yin orqali o'quvchilarni o'qishga bo'lgan qiziqishi va intilishi ortadi. O'quvchilar savollarga to'g'ri javob berishga harakat qiladi va mavzuni yaxshi o'zlashtiradi. Diqqati jamlanadi va eslab qolish qobiliati ham ortib boradi.

O'quvchi matndagi so'zlarning turkumlariga to'g'ri ajrata olsa, gap bo'laklarini aniqlashda ham qiynalmaydi. Demak, bu tahlil o'z-o'zidan sintaktik tahlil bilan bog'lanadi. So'z turkumlarining mohiyatiga to'la tushunmasdan turib, sintaktik tahlil vaqitida gapning bosh bo'laklari bilan grammatik munosabatga kirishmaydigan so'zlar yani bo'laklarni aniqlash mumkin emas. So'z turkumlari bo'yicha tahlil, so'z tarkibi bo'yicha o'tkaziladigan tahlil kabi, morfologik tahlilning bir ko'rinishi bo'lib, u maktab dasturidagi "So'z turkumlari" mavzusining masalalarini qamrab oladi.

Shunday qilib, boshlang'ich sinflarda ot yaxlit holda o'rganiladi va uni o'rganish o'quvchilar shu so'z turkumining belgilarini, vazifasini o'zlashtirishiga, shuningdek, ularda kelishik qo'shimchalarini to'g'ri yozish ko'nikmasini shakllantirishga qaratiladi. Kelajagimiz poydevori bo'lgan boshlang'ich sinf o'quvchilariga barcha darslarni yaxshi o'zlashtirib a'lo baholarga o'qishiga va albatta Yangi O'zbekistonni o'z qo'llari bilan yaratishga katta hissa qo'shishiga ishonch bildirib qolamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sh.Mirziyoyevning 2022-yil 28-yanvardagi maktab ta'limini rivojlantirish masalalari yuzasidan videoselektordagi nutqi.
2. Qosimova K. va boshqalar. Ona tili o'qitish metodikasi. - Toshkent, Noshir, 2009.-yil
3. Sog'lom avlod - O'zbekiston kelajagi, Toshkent, O'zbekiston Bolalar jamg'armasi nashri 2001-yil
4. To'raqulov X.A. Zamonaviy kompyuter tarmoqlari bo'yicha multimediali elektron o'quv qo'llanma yaratish texnologiyasi Uzluksiz ta'lim 2011-yil
5. T.G'afforov va boshqalar Ona tili 1-sinf, Toshkent,Sharq".nashiryoti 2022-yil
6. K.Qosimova va boshqalar Ona tili 2-sinf,, T.:“Cho'lpon”, 2022-yil

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIGA TINISH BELGILARINING QOLLANILISHINI O'RGATISH.

*Mambetnazarova Gozzal Orazbayevna
Shabatova Rabig'a Janasbay-qizi
A'jiniyoz nomidagi Nukus Davlat
pedagogika Institutining "Boshlang'ich
ta'lim yo'nalishi 3-kurs talabalari.
Qoraqolpog'iston, Nukus*

Annotatsiya: Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozishida tinish belgilarini tog'ri ishlata olmaslik sabablari, o'quvchilardan diktant ishi olish paytida vergul va nuqtani tog'ri qoyishni o'rgatish. Punktuciya-yozuv orasidagi aloqaning muhim vositalaridan biri ekanligini o'quvchilarga tushintirish.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich sinf, tinish belgilari, vergul, nuqta, undov, so'roq belgilari.

Kelajak - bu yoshlarning qo'lida, demak, yoshlar ilimli, bilimli bo'lishi shart va zarur. Uning uchun bolalarni boshlang'ich sinfga o'tganidan boshlab tog'ri ta'lim va tarbiya berishimiz lozim. Dastlab o'quvchilarni tog'ri yozishni va ifodali oqishni o'rgatishimiz kerak. Tog'ri yozishda tinish belgileri yani punktuatsiyaning o'rni juda katta.

Puntuatsiya- bu tinish belgilarining tog'ri ishlatilishi haqidagi qoidalar yig'indisi. Punktuciya yozuv orasidagi aloqaning muhim vositalaridan biri sanaladi. Boshlang'ich sinflarda asosan to'rtta tinish belgisi o'rgatiladi bular: ga'p oxirida nuqta, so'roq, undov, belgisi hamda uyushiq bo'lakli gaplarda vergulning ishlatilishi haqidagi qoidalar o'rgatiladi va uni ko'plab hayotiy misollar orqali kengroq tushintirishimiz mumkin. Tinish belgilari asosan muayyan tilda yozma nutqni tog'ri, ifodali, mantiqli bayon qilishda uni ixshamlashta, yozma nutq qismlarining o'zaro mantiqiy grammatik munosabatlarini ko'rsatish uchun xizmat qiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga tinish belgilarini o'rgatish, bu bo'yicha ko'nikmalar paydo etish ahamiyatli ishlardan biri. Sababi, tinish belgilarin o'rgatish orqali ularning intonatsiya jihatdan tog'ri gapirish, tog'ri yozish ko'nikmalari rivojlanadi. Bolalar maktabga kelib gab bilan ishlashadi, har bir gapning oxiriga nuqta qoyishi kerakligi eslatib o'tiladi. Shuningdek, yozishda birinchi navbatda nuqta bilan tamomlanadigan solardan boshlab o'rgatiladi. Shuning uchun, eng dastlab bolalar nuqta bilan, undan keyin esa so'roq belgisi bilan tanishadi. Bu faqat amaliy ishning jarayonida ko'rsatilib, gapirganda bir gap ikkinchi gapdan oz pauza bilan bo'linib turadiganligi, tovush ozgina pasangroq aytilishini o'qituvchi o'zi ko'rsatadi. Yozishda nuqta belgisi bilan belgilanadi. Bu gapning tamomlanganini ko'rsatadi. Bu

tayyorlangan tizim bo'yicha ko'rsatiladi va o'quvchilarning o'zlariga aytirib, o'rgatilib boriladi. O'qitish jarayonida o'quvchilar nuqta, so'roq belgisi, ko'p nuqta, vergul, undov belgilari bilan tanishadi. Sodda bir necha topshiriqlardan keyin ularda ko'nikma paydo bolib, ularning ayirmasini tushinib boradi.

Tinish belgilari gap qismlarining o'zaro logik-grammatik munosabatlarini ko'rsatishda muhim grafik vosita sifatida ishlatiladi. Punktatsiya, bir tomondan yozuvchiga o'z yozma nutqini aniq, to'g'ri va ifodali bayon etish imkoniyatini bersa, ikkinchi tomondan, o'quvchiga muayyan matndagi fikrni yozuvchi bayon etganidek, yozuvchining maqsadiga muvofiq tushuna olish imkoniyatini yaratadi. Tinish belgilarining qo'llanilishi gaplarning mazmuni, grammatik qurilishi va ohangiga ko'ra bo'linadi. Ayrim tinish belgilarning qo'llanilishi gapning mazmuni bilan bog'liq bo'ladi. Jumladan: ifodalonmoqchi bo'lgan mazmun tugallangan bo'lsa, nuqta, undov, so'roq belgisi, qo'yiladi. Tugallanmagan yoki izohtalab tushunchalar ko'p nuqta yoki qavslar bilan ifodalaydi.

Nuqta - eng ko'p qo'llanuvchi tinish belgilarining biri. Uning asosiy vazifasi xabar ma'nosini anglatuvchi muayyan bir fikrning (gapning) tugallanganligini ko'rsatishdir. Nuqta-gap oxirida qo'llanuvchi, yakka va qo'sh qo'llanuvchi, bir elementli, ayiruvchi tinish belgisidir. Uning qo'llanilishi asosan mantiqiy grammatik printsipga asoslanadi. Masalan: Bog'da chiroyli kapalak guldan gulga qonardi. Siz ilimli kishilarni ulug'lang.

So'roq - biror narsa haqida so'rash maqsadini bildirgan gap so'roq gap deyiladi. So'roq gapning oxiriga so'roq (?) belgisi qo'yiladi. Bu belgi gap oxirida qo'llanuvchi asosiy belgilardan biri hisoblanadi. Uni O'zbek yozuvchisi va dramaturigi Fitrat shunday tariflaydi: (?) So'rash belgisidir. So'rash gaplardan keyin qo'yiladi. Masalan: Gaplar qanday bo'laklardan tuzilgan? Siz paxtani nimaga o'xshatgingiz keladi?

Undov belgisi gap oxirida qo'llanuvchi tinish belgilariga kiradi. Undov belgisi, o'z tuzilishiga ko'ra ikki elementli tinish belgisidir. Undov belgisi badiiy asarlarda (ayniqsa, poeziyada, lirik asarlarda) ko'p qo'llanadi: yozma nutqdagi turli tuyg'ular, holatlar, har xil emotsionalliklarni ifodalashda undov belgisining roli katta. Hozirda undov belgisi takroriy, oddiy va murakkab qo'sha (birgalikda) qo'llanish xususiyatiga ega: undov belgisi bir o'rinda uch martagacha takroriy qo'sha qo'llana oladi. Masalan: - Uyga kirgin, Baxtiyor,

Kech bo'ldi-ku, jon bolam!

Vergul yani tire ko'p funktsiyali, ya'ni qo'llanishning o'ziga xos sharoitiga qarab ham ajratuvchi vazifasini bajara oladi. Vergul gap ichida qo'llaniluvchi, yakka va qo'sh qo'llanuvchi, bir elementli, murakkav vazifali tinish belgisidir. Uning qo'llanilishi asosan mantiqiy-grammatik prinsipga asoslanadi. Masalan: Men bozordan olma, anor, uzum sotib oldim.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarni tinish belgilari bilan tanishtirishda o'qituvchi, avvalo, ularning yozma nutqda ishlatilish o'rnini ko'rsatadi. Tinish belgisi fikrni

to'g'ri, boshqalarga tushunarli qilib ifodalash uchun muhim ekanini tushuntiradi. Masalan, nuqtaning roli bilan elementar tarzda tanishtirish uchun gaplarga ajratilmagan (tinish belgilari qo'yilmagan) yaxlit matn o'qitiladi; o'quvchilar bunday matnni o'qish va mazmuniga tushunish qiyin ekanligiga ishonch hosil qiladilar. Punktatsiya semantik, sintaktik va intonatsion qoidaga asoslanadi. Bu uch asos bir-biriga o'zaro ta'sir qiladi. Xat yozuvchi tinish belgisini qo'yishda, avvalo, bayon etadigan fikrining mazmuniga asoslanadi. Nutqning mazmun tomoni gapning qurilishiga ham ta'sir qiladi. SHuning uchun o'quvchilarga tinish belgilarining qo'llanilishini o'rgatishda biror gapda tinish belgilarini qo'llashni belgilaydigan semantik-sintaktik tamoyilga asoslaniladi.

1-sinf o'quvchilariga savod o'rgatish davridayoq nuqta, so'roq belgisi va undov belgisi bilan amaliy tanishtiriladi. Bolalar "Alifbe" o'qimasalar ham, rasmga qarab gap tuzadilar. O'qituvchi ularga talaffuzda bir gap boshqasidan to'xtam (pauza) bilan ajratilishini, gapning oxirida ovoz pasayishini tushuntiradi. Bolalar, o'qituvchi topshirig'iga ko'ra, 3-5 gapli kichik matnni gaplarga ajratadilar va ular o'rtasidagi to'xtam (pauza) qilish hikoya mazmunini yaxshi tushunishga yordam berishiga ishonch hosil qiladilar. Ular gapni to'g'ri talaffuz qilishini o'rgana boshlaydilar. Bu gap oxiriga nuqta qo'yilishi bilan tanishtirish uchun mazmuniy va intonatsion asos yaratadi. Bolalarni gapni o'qishga oldindan tayyorlash uchun chizmadan foydalaniladi.

Boshlang'ich sinf oquvchilariga quyidagi mazmunda tushuntiriladi:

– Og'zaki nutqda bir gapni ikkinchisidan pauza (to'xtam) bilan ajratamiz (Har bir gapni talaffuz qilib ko'rsatadi). Kitoblarda, gazetalarda gapning tugaganini, ovozni pasaytirish va pauza qilish kerakligini ko'rsatish uchun alohida belgi – nuqta ishlatiladi.

Bir necha darsdan so'ng o'quvchilar gaplarni o'qiy boshlaydilar. Ular nuqta pasaytirish, pauza qilishga belgi ekanini tushunadilar. Kesma harflardan gap tuzishda albatta nuqtali kartochkalardan foydalaniladi. O'quvchilar gapni yozganda o'qituvchi nuqta qo'yishni eslatadi, ishni tekshiradi. Gapning oxiriga nuqta qo'yilmasa, xato hisoblanadi. O'quvchilar o'qituvchi yordamida nima uchun nuqta qo'yish lozimligini tushuntiradilar. SHunday yo'l bilan gapning oxiriga nuqta qo'yish ko'nikmasi shakllantiriladi. So'roq va undov belgilari bilan ham savod o'rgatish davridayoq tanishtiriladi. Bolalar so'rash mazmunini bildirgan gaplarni o'qiydilar. O'quvchilar bunday gaplarni ohangga rioya qilgan holda, ya'ni gapning oxirida ovozni ko'tarish bilan o'qishga o'rgatiladi. Gapning mazmuni va intonatsiyasi so'roq belgisini qo'yishni talab etadi. Undov belgisini qo'yishni o'quvchilar gapning his-hayajon ifodalashi va alohida ohangda o'qilishi bilan bog'laydilar.

O'quvchilar 2-sinfda "Gap" bo'limi mavzularini o'rganish jarayonida nuqta, so'roq va undov belgisi haqida nazariy tushunchalar oladilar.

3-sinfda esa tinish belgilari haqidagi nazariy tushunchalar chuqurlashtiriladi. SHu vaqtdan boshlab o'quvchilar gap oxiriga tinish belgilari sintaktik asosda qo'yilishini anglay boshlaydilar. "Darak gap" mavzusini o'rganish bilan bog'liq holda nuqta qo'yilishi, "So'roq gap" mavzusi bilan bog'liq holda so'roq belgisi va "Undov gap" mavzusini o'rganish bilan bog'liq holda undov belgisining qo'yilishi o'rgatiladi.

4-sinfda o'quvchilar "Gapning uyushiq bo'laklari" mavzusi o'rganilganda sanash ohangi bilan bog'langan bo'laklarda vergulning vazifasi bilan tanishadilar. O'qituvchi ikki gapni o'qib taqqoslash bilan nuqta va vergulda ohangning qanday berilishini ko'rsatadi. Masalan, Biz ona tilimizni sevib o'rganamiz (Gap oxirida ovoz pasayadi, pauza qilinadi). Men, Ra'no, Alisher boshqa tillarni ham sevib o'rganyapmiz (Men, Ra'no, Alisher so'zlaridan so'ng ovoz bir oz pasayadi, xabarning davom etishi seziladi). O'quvchilar uyushiq bo'lakli gap tarkibidagi uyushiq bo'laklarning ammo, lekin, biroq so'zlari bilan bog'langanda vergulning ishlatilishini ham amaliy o'rganadilar. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar har xil mashqlarni ishlash orqali tire va ikki nuqtaning ishlatilishi bilan amaliy tanishadilar. Savod o'rgatish davridayoq o'qituvchi o'quvchilar e'tiborini vergul, tire, ikki nuqtaning ishlatilishiga qaratadi, matnni o'qiganda bu tinish belgilariga rioya qilishni o'rgatadi. Masalan, Olma, olcha, nok – meva. Kitob – bilim bulog'i. Ona tili darslarida so'zlarni guruhlash mashqlarini bajarganda, o'qituvchi 1-sinf o'quvchilarini tire va ikki nuqtaning qo'yilishi bilan amaliy tanishtiradi. O'qituvchi aniq misollar bilan sanab ko'rsatilgan so'zlardan oldin ikki nuqta qo'yilishini, har bir so'zning vergul bilan ajratilishini ko'rsatadi. Bunda o'quvchilar tinish belgining nomini aytadilar, o'qituvchi eslatmasa ham, ulardan asta-sekin foydalana boshlaydilar. Matnni yozishdan oldin punktuatsion xatoning ham oldi olinadi. SHunday qilib, o'qituvchi o'quvchilarda punktuatsion ziyraklikni o'stirib boradi. O'quvchilarga tinish belgilarini ishlatish qoidalarini to'la singdirish, ularni tinish belgilarini o'z o'rnida ongli ishlatishga o'rgatish maqsadida sintaktik-puntuatsion tahlil, tinish belgilari tushirib berilgan matnning tegishli tinish belgilarini qo'yish, ta'kidiy eslatish diktanti, bayon va inshoda tinish belgilarining ishlatilishini izohlash kabi mashqlardan foydalaniladi. Ona tili darslarini o'qish darslari bilan bog'lash sintaksis va punktuatsiya elementlari ustida ishlashning metodik shartlaridan biri hisoblanadi. O'quvchilar bu darslarda sintaksis sohasidagi bilimlariga asoslangan holda ifodali o'qish, so'zni aniq ishlatish, o'z fikrlarini grammatik to'g'ri shakllantirishga o'rganadilar. SHunday qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining gap haqidagi elementar bilimlari og'zaki va yozma nutqda gapdan ongli foydalanishni ta'minlaydi. Ona tili darslarida o'quvchilarni grammatik tushunchalar bilan tanishtirish jarayonida ularda to'g'ri yozuv malakasi ham shakllantiriladi va imlo qoidasini o'zlashtirishga asos solinadi. Imlo qoidalari bir so'znigina emas, balki umumiylik mavjud bo'lgan butun so'zlar guruhining yozilishini tartibga soladi. Bu xususiyati bilan u qoida xat yozuvchini har bir so'zni yodda saqlash, xotirlashdan qutqaradi va

qoidaga amal qilib, belgilangan me'yorga muvofiq butun so'zlar guruhini yozish imkonini yaratadi. SHuning uchun har bir darsda imlo ustida ishlash muxim vazifa sanaladi. Tushunmagan o'quvchilarga qoshimcha darslar tashkil qilib tushintirish kerak va tinish belgilarining yozuvdagi ahamiyatining juda katta ekanligini har bir darsda eslatib o'tish kerak.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilaridan diktant ishi olayotganida o'zlari mustaqil ravishda tinish belgilarini qo'ya olishi uchun qaysi belgida qanday pauza qilish kerakligini eslatib o'tishi lozim. Ko'pchilik o'quvchilar tinish belgilarini qo'yish vaqtida o'qituvchining har tinish belgi duch kelganida qilinadigan pauzasiga qarab adashib ketishadi, shuning uchun har bir o'qituvchi tinish belgi qo'yiladigan o'rinda pauza qilishni va nuqtada pauza ko'proq bo'lishini vergulda qisqa bo'lishini diktant ishi boshlanmasidan avval takroran tushintirib o'tishi zarur. Xattoki, misollar bilan keltirib o'tilsa, o'quvchilarga yanada osonroq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva Q va boshqalar " Savod o'rganish darslari", Toshkent, "O'qtuvchi nashiryoti, 1996 yil
2. Abdullaeva Q va boshqalar "Ona tili", Toshkent, "O'qtuvchi" nashiryoti, 1999 yil
3. R.A.Mavlanova, N. Raxmonqulova "Boshlang'ich ta'limning integraciyalashgan pedagogikasi, Toshkent, Ilim-Ziyo 2009 yil
4. Abdullayeva Q va boshqalar "2-sinfda o'qish darslari" Toshkent, 2004 yil
5. R.IKROMOVA, X.G'ULOMOVA,SH. YO'LDOSHEVA, D. SHODMONQULOVA "4-sinf ona tili " darsligi, Toshkent-2017.

ПРОБЛЕМАТИКА ИНТЕРЛИНГВИСТИКИ

Пирназарова Наубахар Омирбаевна

3 курс студентки, степень бакалавра

Каракалпакский государственный университет имени Бердаха

(Нукус, республика Каракалпакстан)

+99893 487 06 61

pirnazarovanaubakhar@gmail.com

Аннотация: В данной статье рассмотрены предмет и определение понятия интерлингвистика. Также виды международных языков, которые классифицируются по способу возникновения (естественные и искусственные языки). Изучены основные различия между разделами интерлингвистики.

Ключевые слова: интерлингвистика, естественные и искусственные языки, коммуникативно реализованный, международные языки, межъязыковое общение.

Международные языки составляют важнейшее средство межъязыкового общения, поэтому их анализ является определяющим для интерлингвистики как отрасли языкознания. Если языкознание в целом изучает языковое общение и языки в любых их разновидностях, то интерлингвистика – это тот его раздел, который специализируется на исследовании межъязыкового общения и международных языков. Сказанное приводит к следующему определению интерлингвистики: **интерлингвистика**- раздел языкознания, изучающий межъязыковое общение и международные языки как средство такого общения.

По способу возникновения все языки, в том числе и международные, делятся на естественные и искусственные.

Естественные языки выступают чаще всего как языки определенных народов (этнические), в зависимости от степени общественного развития народа различаются языки племен, народностей и языки наций (национальные).

Искусственные языки- это системы знаков, создаваемые для использования в тех областях, где применение естественного языка менее эффективно или невозможно. Искусственные языки различаются по назначению; они служат, к примеру, для формализаций отдельных областей знания (символические языки науки), для переработки и сокращения текста в целях информационного поиска (информационные языки), для автоматизации перевода с одного естественного языка на другой (языки- посредники машинного перевода), для передачи команд от человека к ЭВМ (языки программирования). Отдельный класс составляют международные

искусственные языки (МИЯ), специально сконструированные для межъязыкового общения, например эсперанто, идо интерлингва.

Центральное место в интерлингвистике занимает анализ тех международных языков, для которых функция языка- посредника является одновременно изначальной и реализованной, причем эта реализация не зависит от контакта каких- либо других языков.

Другими словами, основное внимание интерлингвистика обращает на международные искусственные языки, получившие реализацию в общении. Языковые системы этого типа будем называть плановыми языками (ПЯ); термин «плановый» расшифровывается как «*международный + искусственный + коммуникативно реализованный*».

Международные языки могут действовать на разных уровнях общения – **региональном и глобальном.**

В древнее времена существовали только региональные международные языки (естественного происхождения), использовавшиеся на ограниченной территории. Средством общения народов Дальнего Востока был китайский язык (в его иероглифической форме). В древних городах Передней Азии использовались в разные эпохи шумерский, аккадский и арамейский языки. Древнегреческий стал общим языком эллинистического мира, а латинский – разноязычной Римской империи. Позднее оба эти языка превратились в международные языки средневековой Европы. К средним векам относится также выдвижение на роль региональных международных языков арабского, персидского и турецкого в странах Ближнего Востока, старославянского языка в славянских странах.

Территориальные ограничения в использовании таких региональных международных языков сопровождались ограничениями социальными (поскольку ими владели относительно небольшие социальные группы), функциональными (зачастую международный язык использовался в этой роли лишь в письменной форме) и иными. Территориальные, социальные и функциональные ограничения в использовании международных и функциональных ограничений в использовании международных языков способствовали тому, что в этой роли зачастую выступали мертвые языки (латынь, древнегреческий), такие, которые утратили свое изначальное применение в качестве живых языков какого-либо народа.

Кроме глобального и регионального уровней международного общения существует также уровень межъязыкового общения в многонациональных государствах. Языки- посредники эти называются **языками межнационального общения.**

Национальные (этнические) языки, получая дополнительную роль языков-посредников, могут функционировать на всех трех уровнях межъязыкового общения. В частности, русский язык также язык межнационального общения ряд народов.

Как известно, интерлингвистика рассматривает межъязыковое общение в первую очередь на глобальном уровне, затем на региональном и лишь эпизодически привлекает материал, относящийся к межнациональному общению в многонациональных государствах.

В современной интерлингвистике различаются два основных раздела: *общая интерлингвистика и частная интерлингвистика*.

Общая интерлингвистика представляет собой изучение общих вопросов, относящихся к межъязыковому общению и международным языкам. В нем исследуется мировая лингвистическая ситуация, конкретнее сосуществование и взаимодействие языков в масштабе всего мира, многоязычие и динамика его развития, вопрос о прогнозируемом общечеловеческом языке, типы уровни межъязыкового общения, взаимовлияния языков и образования интернационализмов.

При изучении естественные языки лингвист строит теорию как отражение объекта, теория в этом случае является вторичной, а язык – первичным.

По моему мнению если относить теорию искусственных языков то оно может быть и первичной и вторичной. Так как искусственный язык обычно создается на базе определенных теоретических предпосылок – в этом случае теория предшествует языку.

Отличать различие между первичной и вторичной теорией применительно к искусственному языку поможет следующий пример. Л.Л. Заменгоф, автор языка эсперанто, ввел свой проект требование единообразного произношения всех букв независимо от их позиции в слове. Но когда эсперанто стал реально воспользоваться в общении, это требование оказалось неосуществимым. К примеру, в слове *disdoni* «раздавать» буквосочетание *sd* должен был произноситься как [сд], на самом деле в прямой речи произноситься как [зд]. Из-за этого различие между первичной теорией эсперанто, не признающей ассимиляций, и вторичной теорией, которая констатирует наличие ассимиляций в реальной речи.

Частная интерлингвистика – это исследование отдельных плановых языков, каждый из которых имеет свою первичную и вторичную теорию. В рамках частной интерлингвистики можно выделить дальнейшие подразделения в зависимости от того, какой именно плановый язык изучается – эсперанто, идо, интерлингва. За теорией эсперанто утвердился специальный термин – эсперантология.

Общая теория межъязыкового общения:

1. Многоязычие в мировой лингвистической ситуации и динамика его развития;
2. Типы и уровни межъязыкового общения;
3. Взаимовлияние языков и образование интернационализмов;

Общая теория международных естественных языков:

1. Первичная – установление принципов создания МИЯ
2. Вторичная – обобщение опыта и закономерностей применения плановых языков в коллективной практике.

Частная интерлингвистика:**Теория (первичная и вторичная) отдельных плановых языков:**

- А) теория эсперанто;
- Б) теория идо;
- В) теория интерлингвы;

С другими разделами языкознания интерлингвистика сближается по двум линиям.

Во-первых, она имеет схождения с теми языковедческими дисциплинами, которые также изучают явления многоязычия, международного и межэтнического общения, хотя и под иным углом зрения. Так, этими проблемами занимается социолингвистика, сравнительно- историческое языкознание (в плане соотношения внутренних причин развития языка с внешними, к числу которых относятся и языковые контакты), лингвистическая типология.

Во- вторых, поскольку интерлингвистика занимается искусственными языками, она сближается с теми областями прикладного языкознания, которые также имеют дело с искусственными языками, но иных типов, например информационными языками, но иных типов, например информационными, языками программирования. В известных пределах оказывается возможным искусственное воздействие и на естественные языки; такое воздействие оказывается близким лингвопроектированию. Таким образом, можно казать, что интерлингвистика сближается по разным направлениям с теми языковедческими дисциплинами, которые имеют прямое или косвенное отношение к

- Международным языкам и международному в языке
- Искусственным языкам и искусственному в языке

Эти последние аспекты позволяют интерлингвистике установить и такие внешние связи, которые выходят за рамки языкознания. Например, международные языки интересуют не только лингвистику, но и дипломатию, которая разработала особые правила, связанные с употреблением языков в международных организациях, на конференциях и т.п. Искусственные языки

составляют предмет исследования не только лингвистики, но и семиотики-общей теории знаков.

Современная интерлингвистика в ее внутренних подразделениях и внешних связях является результатом длительного развития, в процессе которого одновременно возникавшие компоненты интерлингвистической теории постепенно объединялись в одно целое. Развитие интерлингвистики представляет собой ряд последовательных расширений ее предмета: от теории международных языков и межъязыкового общения.

Список использованной литературы:

1. Кузнецов С.Н. Теоретические основы интерлингвистики. Москва, Университет дружба народов 1987
2. Ахманова О.С., Бокарев Е.Н. Международный вспомогательный язык как лингвистическая проблема.- Вопросы языкознания, 1956, № 6, с.65-78
3. Бодуэн де Куртэне И.А. К критике международных искусственных языков. – В книге: Бодуэн де Куртэне И.А. Избранные труды по общему языкознанию. Москва, 1963
4. Бокарев Е.А. Международный язык и наука о языке. – Известия ЦК СЭСР, Москва, 1928
5. Дулеченко А.Д. Советская интерлингвистика. Под редакцией академика П.Аристэ. – Тарту, 1983
6. Кузнецов С.Н. Основные понятия и термины интерлингвистики-Москва 1984

THE ESSENCE OF THE BALANCE SHEET AT THE ENTERPRISE

Yusupova Farizabonu Zarifovna

Assistant Teacher, Department of "Accounting"

Samarkand Institute of Economics and Service,

Egamkulov Davlatbek Bakhodirovich

Student Samarkand Institute of Economics and Service,

O'ktamova Guljahon Nosirjon qizi

Student Samarkand Institute of Economics and Service,

Annotatsiya: Mazkur maqolada korxonalarda buxgalteriya balansini olib borish haqida ma'lumotlar beriladi. Bunda buxgalteriya balansini olib borishda boshqa mamlakatlar tajribasi o'rganiladi va ushbu ma'lumotlar amaliy tahlil qilingan holda ilmiy asoslangan taklif va mulohazalarimizni berishdan iborat bo'ladi.

Kalit so'zlar: Buxgalteriya, balans, investor, aksioner, kreditor, aylanma mablag'lar.

Аннотация: В данной статье представлена информация о ведении бухгалтерского баланса на предприятиях. При этом будет изучен опыт других стран в ведении бухгалтерского баланса, и эта информация будет заключаться в предоставлении наших научно обоснованных предложений и соображений с практическим анализом.

Ключевые слова: Бухгалтерский учет, баланс, инвестор, акционер, кредитор, оборотный капитал.

Abstract: This article provides information about the balance sheet management at enterprises. At the same time, the experience of other countries in maintaining the balance sheet will be studied, and this information will consist in providing our scientifically sound proposals and considerations with practical analysis.

Keywords: Accounting, balance sheet, investor, shareholder, lender, working capital.

The balance sheet is a document that completes Accounting for a specific reporting date, describing the expense, source and purpose of funds, summing them up, reflecting them on the cash account in a summary table. The balance sheet describes the property status of an enterprise, organization, firm and other economic entities in value terms. The balance sheet in the form of a summary table reflects the composition of the company's property, its placement, sources, expenditure and mobilization of funds in value terms at the reporting date. The balance sheet consists of 2 parts, the left part is called an asset, and the right part is called a liability. Asset and liability will be equal to each other.

We can refer to the subjects of the balance sheet:

1. Legislative and executive authorities;
2. Investors and shareholders;
3. Suppliers and buyers of goods;
4. Different creditors.

The balance sheet uses various information from its users. Here we can include such data as the current and future solvency of the enterprise, suppliers and creditors, the level of profitability of the enterprise, shareholders and investors, as well as internal users of the movement and condition of working capital. From this it can be seen that the information needs of users of balance sheet data are diverse. Based on this, certain requirements have been developed for the formation of balance sheet data. The requirements for the balance sheet in the Republic of Uzbekistan are regulated by the national accounting standard No. 15 "balance sheet". IFRS 5 "Balance sheet" establishes requirements for information disclosed when presenting the balance sheet¹. Paragraph 4 of this standard states that "all information in the balance sheet must be properly disclosed and understood by users"² the league is highlighted. Despite the fact that this 15th BHMS is considered the main document governing the content of the balance sheet in the Republic of Uzbekistan and the requirements for the formation of information in it, the principles that are valid when drawing up the balance sheet are not given.

Let's consider the content of the principles of the formation of the balance sheet:

1. The correctness of the balance. This principle of balance sheet formation ensures the reliability of accounts and preliminary documents on the basis of which indicators are formed. If there are cases when some kind of economic fact is not confirmed or incorrectly formalized in the appropriate way, then confusing (distorted) information is reflected on the balance sheet of the enterprise.

2. Balance truthfulness. This principle implies compliance with the assessment of the objects of the account with the data reflected in the corresponding lines of the balance sheet.

3. Balance unit. This principle states that the balance sheet is formed on the basis of uniform accounting and valuation principles.

4. Balance duration. This principle of balance formation means that each subsequent balance follows from the indicators of the previous balance. For example,

¹ Бухгалтерия баланси. 15-сон бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги 2003 йил 12 мартдаги 45-сон буйруғи билан тасдиқланган. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2003 йил 20 мартда 1226-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган.
<https://lex.uz/acts/839065>

² Бухгалтерия баланси. 15-сон бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги 2003 йил 12 мартдаги 45-сон буйруғи билан тасдиқланган. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2003 йил 20 мартда 1226-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган.
<https://lex.uz/acts/839065>

the final balance at the end of the previous year should be the initial balance for the reporting year.

5. Balance accuracy. This principle is explained by the convenience for understanding by everyone who compiles the balance sheet, as well as reads and analyzes it. In our opinion, compliance with the above principles in the formation of the balance sheet makes it possible to ensure the reliability, reliability, comparability of the information presented in it.

In conclusion, summarizing the results of the study, it can be concluded that there is no single approach to the features of categorization of the balance sheet in the economic literature. Each author has his own vision of the signs and types of categorization of the balance sheet. Although the signs of categorization of the balance sheet in each period met the requirements and principles of the formation and generalization of information, along with the development of the company, approaches to the formation of information about the objects of accounting supervision, business entities have changed, and in this regard, the signs of categorization of the balance sheet have also changed. Despite the fact that the authors have different approaches to the categorization of the balance sheet, it is possible to point out a common aspect – the time. The commonality of views on the categorization of the balance sheet is that the balance sheet is compiled on a certain date and depends on the purpose of compilation. Thus, depending on the goals of the formation of generalized indicators and the compilation of the balance sheet, it is possible to distinguish the signs of categorization of the balance sheet of any business entity.

References:

1. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2002 йил 27 декабрдаги 140-сон “Молиявий ҳисобот шакллари ва уларни тўлдириш қоидаларини тасдиқлаш тўғрисида”ги буйруғи. <https://lex.uz/docs/821320>
2. Бухгалтерия баланси. 15-сон бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2003 йил 12 мартдаги 45-сон буйруғи билан тасдиқланган. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2003 йил 20 мартда 1226-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган. <https://lex.uz/acts/839065>
3. Dusmuratov R.D. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. -Т.: «Fan va texnologiya», 2013, 476 bet.
4. Xolboyev D. Moliyaviy hisob. O‘quv qo‘llanma. — Т.: Cho‘lpon nomidagi NM1U, 2016 - 236 bet;
5. Абдукаримов И.Т., Тен Н.В. Как распознать бухгалтерский баланс //Talqin va tadqiqotlar respublika ilmiy-uslubiy jurnali №11 Социально-экономические явления и процессы, № 1 (013), 2009. 5-17 с.
6. www.uz.wikidea.ru
7. www.lex.uz
8. www.civil.uz

ACCOUNTING AND REPORTING OF FINANCIAL RESULTS AT ENTERPRISES

Yusupova Farizabonu Zarifovna

Assistant Teacher, Department of "Accounting"

Samarkand Institute of Economics and Service,

Xoshimov Elbek Umedjanovich

Student Samarkand Institute of Economics and Service,

Ravshanov Yodgor Fayzi o`gli

Student Samarkand Institute of Economics and Service,

Annotatsiya: Mazkur maqolada korxonalarda moliyaviy natijalar tuzish, ularni olib borish haqida ma`lumotlar beriladi. Bunda moliyaviy natijalar olib borishda boshqa mamlakatlar tajribasi o`rganiladi va ushbu ma`lumotlarni to`gri tahrirlashda amaliy tahlil qilgan holda ilmiy asoslangan taklif va mulohazalarimizni berishdan iborat bo`ladi.

Kalit so`zlar: Buxgalteriya, moliyaviy natija, mahsulot, foyda, yalpi foyda, xarajat, tovar moddiy zaxiralari.

Аннотация: В данной статье представлена информация о составлении финансовых результатов на предприятиях, их проведении. При этом будет изучен опыт других стран в получении финансовых результатов и будет заключаться в предоставлении наших научно обоснованных предложений и соображений с практическим анализом при правильном редактировании этих данных.

Ключевые слова: Бухгалтерский учет, финансовый результат, выпуск продукции, прибыль, валовая прибыль, себестоимость, товарно-материальные запасы.

Abstract: This article provides information on the compilation of financial results at enterprises, their implementation. At the same time, the experience of other countries in obtaining financial results will be studied and will consist in providing our scientifically sound proposals and considerations with practical analysis with proper editing of these data.

Keywords: Accounting, financial result, output, profit, gross profit, cost price, inventory.

When studying and assessing the financial condition of economic entities, financial performance indicators are used. The indicators of the financial result will consist of:

- gross profit from the sale of products;
- profit from core business;

- profit from general economic activities;
- profit received before taxes;
- from Floyd.

The indicator of gross profit (losses incurred) from the sale of products helps to assess the activity of an economic entity in the provision of products (works, services), to study it. Analyzing this indicator, the financial activity of the enterprise in the reporting period and in the future is evaluated. This financial indicator, i.e. the profit from the sale of products, is reflected in the “statement of financial results” in the form of financial statements No. 2, the data in which can be freely used by internal and external users and appropriate conclusions are drawn.

Defined as profit from the sale of products (works, services), net proceeds from sales and the cost of production of these products, creates the need to search, find internal and external factors to reduce the cost of production of the enterprise to the level of opportunities, as well as their application in the economic activities of the enterprise.

As we know, in a competitive market economy, the market, along with an in-depth study of consumer demand, also requires the study of integrated market marketing. Let's say only market demand is being studied and based on this demand, they have developed a product (work, service) as an offer. But other enterprises can enter the market with the same offer. So, it is obvious that the offered product (work, service) should differ not only in comprehensive quality, but also in low cost.

Based on the above, the essence of the gross profit indicator-financial results from the sale of products is that it makes it possible to evaluate the economic activity of the enterprise, draw appropriate conclusions, plan its future prospects, as well as make the necessary decisions, develop important measures and apply them in the future activities of the enterprise.

Another indicator of financial results is the profit from core business, which is negatively affected by the costs of the period, as well as other losses from core business, which are positively affected by other income from core business. The essence of the profit-financial result indicator from the main activity is that by analyzing the study of this indicator, it is possible to draw an appropriate conclusion about:

Data are obtained on the extent to which the costs of the business entity were incurred for the period (mainly administrative management costs), the extent to which other income from core production activities was received, as well as indicators related to the losses incurred.

As we know, the costs for the period are divided into three parts:

1. Selling costs;
2. Administrative expenses;
3. Other operating expenses.

Therefore, it will be necessary to find ways to reduce as much as possible all the cost items of the period, which economic entities will divide into the above part.

Other income from core activities is presented in the form of:

- income received for compensation of various fines, penalties, as well as losses caused;
- profit of previous years, but revealed in the reporting year;
- income from the sale of the main fund and other property;
- revaluation of inventory items (tmb) ;
- is not included in gross income when taxing income received as state subsidies;
- income received as gratuitous assistance;
- other operating income.

From all of the above, it can be concluded that the essence of the profit-financial result indicator from the main activity is that by studying and analyzing this indicator, it can be established that an economic entity, receiving penalties, fixed assets and other assets, income from sales, income from the provision of services, income from the write-off of overdue receivables and accounts payable, inventory items (inventory items), inventory items (inventory items) with information on income from revaluation of work and other similar income. The higher these incomes, as well as the lower the costs of the period and other losses incurred by the main activity, the higher the profit of the enterprise from the main activity, which ultimately has a positive effect on the amount of profit received from general economic activities. Due to this, a significant advantage is achieved in determining the liquidity of the enterprise, while all conclusions are shown by numbers representing the state of the enterprise.

References:

1. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2002 йил 27 декабрдаги 140-сон “Молиявий ҳисобот шакллари ва уларни тўлдириш қоидаларини тасдиқлаш тўғрисида”ги буйруғи. <https://lex.uz/docs/821320>
2. Dusmuratov R.D. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. -Т.: «Fan va texnologiya», 2013, 476 bet.
3. Xolboyev D. Moliyaviy hisob. O‘quv qo‘llanma. — Т.: Cho‘lpon nomidagi NM1U, 2016 - 236 bet;
4. Астахов В.П. Теория бухгалтерского учета: Учебное пособие. Изд. 9-е, перераб. – Москва: ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 2002. -576 с. 108-111 бетлар
5. Глущенко А.В. Теория бухгалтерского учета: учебное пособие. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2003. – 134 с. 25-26 бетлар;
6. www.uz.wikidea.ru
7. www.lex.uz

IMPROVING INVENTORY ACCOUNTING

Yusupova Farizabonu Zarifovna

Assistant Teacher, Department of "Accounting"

Samarkand Institute of Economics and Service,

Egamkulova Dilnoza Bakhodirovna

Master`s Student

Samarkand Institute of Economics and Service,

Ibragimov Azamatjon Sobir o`g`li

Student Samarkand Institute of Economics and Service,

Annotatsiya: Ushbu maqolada tovar moddiy zaxiralar hisobini olib borish, ularni tashkil etishdagi tartib qoidalar haqida ma`lumotlar beriladi. Bunda tovar moddiy zaxiralar hisobini olib borish, sohadagi bugungi kundagi dolzarb masalalar atroflicha o`rganilib amaliy tahlil qilingan holda ilmiy asoslangan taklif va mulohazalarimizni berishdan iborat bo`ladi.

Kalit so`zlar: Tovar moddiy zahiralar, korxonalar, xom-ashyo, materiallar, ombor, buxgalteriya hisobi, xarajatlar, hisobot, audit.

Аннотация: В данной статье будет представлена информация о правилах ведения учета товарно-материальных запасов, порядке их организации. Это будет состоять в ведении учета товарно-материальных запасов, предоставлении научно обоснованных предложений и суждений с детальным изучением и практическим анализом актуальных сегодня вопросов в отрасли.

Ключевые слова: Товарно-материальные запасы, предприятие, сырье, материалы, склад, бухгалтерский учет, расходы, отчетность, аудит.

Abstract: This article will provide information about the rules of inventory accounting, the order of their organization. This will consist in keeping inventory records, providing scientifically sound proposals and judgments with a detailed study and practical analysis of current issues in the industry.

Keywords: Inventory, enterprise, raw materials, materials, warehouse, accounting, expenses, reporting, audit.

Inventories are in the working capital of the enterprise from 30 to 90 percent, depending on the field of activity. The financial and economic condition of the enterprise largely depends on the efficiency of the use of these inventories. The role of inventory in the continuous flow of the production process at each manufacturing enterprise is huge.

Inventories are tangible assets that are stored and are in the process of production for the purpose of subsequent sale in the course of activity, and are also used in the

process of manufacturing products, performing works or rendering services, or for performing administrative and socio-cultural tasks.

Materials-in the production process, they completely transfer their cost to the cost of production.

One of the material conditions of production is the objects of labor. In practice, they are called inventories.

Inventories are recognized in the following cases:

- determination of the moment of recognition, classification, assessment of book value;
- Determination of costs included in the cost of inventory, future costs (recognition of inventory as an expense);
- reduction of inventory value to net realisable value (valuation);
- The procedure for determining the financial results from the withdrawal of inventory and the coverage of information about them in the financial statements;

The value of assets transferred from non-current assets to inventory is determined by the carrying (residual) value of these non-current assets. The applied inventory accounting procedure is reflected in the accounting policy of the organization. The value of assets transferred from non-current assets to inventory is determined by the carrying (residual) value of these non-current assets.

The production cost of inventories includes costs directly related to their production, both the production technology and its organization.

At the same time, these costs include:

- direct and indirect material costs;
- direct and indirect labor costs;
- other direct and indirect costs associated with production.

The main methods of determining the cost of products (works, services) are simple, normative, ordinal, step-by-step methods, while in trade organizations the method of inventory cost estimation can be used.

Inventory is credited to the balance in the following cases:

- free shipping (under a donation agreement);
- exchange;
- transfer of non-current assets;
- determination of excess inventory;
- repayment of previously issued commodity debt or receipt of commodity debt;
- preparation of the organization itself;

✚ execution of works and provision of services accounted for as work in progress at the end of the reporting period;

When organizing inventory accounting, it is necessary to pay attention to their composition, condition, movement, quantity, purchases, revaluation procedure, etc. Accounting data should contain information on the search for opportunities to reduce the cost of production, rational use of material values, reducing cost rates, maintaining them in proper condition and ensuring their integrity.

In this section, the accounting procedure for the following accounts will be considered:

- ✚ 1000-material accounting accounts;
- ✚ 1100-accounts for the registration of animals in cultivation and maintenance;
- ✚ 1500-invoices that take into account the preparation and purchase of materials;
- ✚ 1600-invoices that take into account the difference in the cost of materials;
- ✚ 2000-basic production accounts;
- ✚ 2100-accounts for semi-finished products of own production;
- ✚ 2300-auxiliary production accounting accounts;
- ✚ 2500-accounts that take into account total production costs;
- ✚ 2600-accounting accounts for unsuitable products;
- ✚ 2700-accounts of serviced farms;
- ✚ 2800-finished product accounting accounts;
- ✚ 2900-commodity accounting accounts.

Materials are accounted for in accounts that account for materials at the lowest of two estimates - at the actual cost (purchase price or cost of production) or at the market price (net sales value).

In necessary cases (when the range of materials used is large, when the movement of materials within the enterprise is intense, in agricultural production, etc.), the accounting of materials can be carried out at the estimated cost. Planned costs, average purchase prices, wholesale, etc. are accepted as an estimate of the invoice. When accounting for materials at the cost of the invoice, the amount and percentage of deviation of the actual cost from the value of the specified cost are calculated monthly. The differences are taken into account in the account 1610 "differences in the cost of materials".

Inventory of inventory items should be carried out, as a rule, in the order of placement of valuables in this room. During the inventory, irregular transitions from one type of inventory to another should not be allowed.

When storing inventory items in different separate premises at one financially responsible person, the inventory is carried out sequentially at the places of storage. After checking the values, the door of the room is filled in, and the commission goes to the next room to work.

In inventory accounting, it is possible to clearly distinguish the objects of managerial and financial accounting, and as a result of his research, it can be concluded that a specific distinction on this issue has not yet been established. This is noticeable not only in material costs, but also in other accounting objects. Summarizing the above considerations and considerations for the evaluation of inventories and improving their audit, the following conclusions were made:

In the conditions of modernization of the economy of the Kyrgyz Republic, an important place is occupied, if possible, by reducing the share of spent raw materials and materials in the cost of finished products obtained at the final stage of the economic activity process, since the prices set for them, based on supply and demand (since the factor regulating these prices is the cost), determine the level of purchasing power of products.

References:

1. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 13.04.2016 yildagi “‘Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi o‘zbekiston respublikasi qonuniga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish haqida” O‘RQ-404-son Qarori
2. O‘zbekiston Respublikasi moliya vazirining “O‘zbekiston respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standarti (4-sonli bhms) “tovar-moddiy zaxiralar”ni tasdiqlash haqida” buyrug‘i, 30.06.2020 yilda ro‘yxatdan o‘tgan, ro‘yxat raqami 3259
3. Kuljonov O., Xusinov I., Jumanazarov S. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. O‘quv qo‘llanma. –T.: Iqtisod-moliya, 2018. –237 b.
4. Xasanov B., G‘aniyev Z., Muxammedova D. Boshqaruv hisobi. O‘quv qo‘llanma. –T.: Iqtisod-moliya, 2018. –279 b.
5. Karimov A., Kurbanbayev J., Jumanazarov S. Buxgalteriya hisobi. Darslik. – T.:Iqtisod-moliya, 2019. - 512 b.
6. www.uz.wikidea.ru
7. www.lex.uz

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	OLIV TA'LIM BITIRUVCHI BOSQICH TALABALARIDA BOSHQARUVCHANLIK LAYOQATINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI	3
2	TABIATNI MUHOFAZA QILISHNING HUQUQIY ASOSLARI	6
3	DAVRIMIZNING OLAMSHUMUL MUAMMOLARI VA O'ZREKISTONNING KELAJAGI	8
4	ПЕРВАЯ ПОМОЩЬ ПРИ БРОНХИАЛЬНОЙ АСТМЕ.	13
5	ЛЕЧЕНИЯ БОЛЬНЫХ С ТРАВМОЙ СРЕДНЕЙ ЗОНЫ ЛИЦА ПУТЕМ ВИРТУАЛЬНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ	16
6	FUNKSIYA TUSHUNCHASI	24
7	UCHUVCHISIZ UCHUNCHI APPALARNI BOSHQARISH VA ULARDAN SAMARALI FOYDALANISH SIFATINI OSHIRISHNING ZAMONAVIY DASTURIY YECHIMLARI.	31
8	HORIYIY MAMLAKATLARDA OBYEKT LARNING MUHANDISLIK-TEKNIK HIMOYALANGANLIGINI TASHKIL ETISHNING TEKNIK YECHIMLARI	39
9	MIKROELEMENTLARNING AHAMIYATI	46
10	O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI QO'RIQLANAYOTGAN OBYEKT LARNING MUHANDISLIK-TEKNIK HIMOYALANGANLIKNI TASHKIL ETISHNING ZAMONAVIY TEKNIK YECHIMLARI	49
11	YUQORI MOLEKULYAR BIRIKMALARNING SINTEZ QILISH USULLARI	60
12	МИКРО ГЭС И ЕЕ ИНТЕГРАЦИЯ С ЕДИНОЙ ЛИНИЕЙ ЭЛЕКТРОСНАБЖЕНИЯ	64
13	ВОДНЫЕ РЕСУРСЫ И СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО: ВОЗМОЖНОСТИ, ПЕРСПЕКТИВЫ И ПРОБЛЕМЫ	68
14	АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ВА ТАЪЛИМ ЖАРАЕНИ: МУАММОЛАР, ИСТИҚБОЛЛАР ВА КАДРЛАР СИФАТИ	74
15	O'QUVCHILARDA KASBGA BO'LGAN TUYG'UNI OSHIRISH	78
16	HARAKATLI O'YIN VOSITALARI ORQALI BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA HARAKAT SIFATLARNI RIVOJLANTIRISH	81
17	JISMONIY TARBIYADA SOG'LAMLASHTRISH TECHNOLOGIYALARINING DOLZABLIGI	84
18	IXTISOSLASHGAN SAN'AT MAKTABLARIDA O'QUVCHILARGA NATYURMORTNI RANGTASVIRDA ISHLASHGA O'RGATISH METODIKASI	87
19	vINGLIZ VA O'ZBEK ADABIYOTIDA PSIXOLOGIK XOLATLAR TALQIN	91
20	DEVELOPING LANGUAGE SKILLS IN ENGLISH CLASSES	97
21	BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIGA HAR XIL JANRDAGI MATNLARNI O'QITISH METODIKASI	100

22	“OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING JAMIYATDA TUTGAN O’RNI”	103
23	STAGE OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF LINGUCULTUROLOGY AS A SCIENCE	111
24	XALQARO BAHOLASHNING PISA DASTURI VA UNGA O’QUVCHILARNI TAYYORLASH	114
25	MANIFESTATIONS OF AGGRESSION IN YOUNG PEOPLE	116
26	THE STUDY OF FEARS AND ANXIETY IN CHILDREN	119
27	DEVIANT BEHAVIOR IN HIGH SCHOOL STUDENTS AND ITS PREVENTION	122
28	МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ УЧАЩИХСЯ ПИСЬМУ БЕЗ ОШИБОК	125
29	PSYCHOLOGICAL BOUNDARIES	131
30	МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО И МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА БЫСТРОМУ ПИСЬМУ.	135
31	THE EFFECT OF STRESS ON PERSONALITY	139
32	BOSHLANG’ICH SINFLARDA IMLO XATOLAR USTIDA ISHLASH.	143
33	SHO’RLANGAN TUPROQLARNING MELIORATIV HOLATINI YAXSHILASHDAGI DOLZARB MUAMMOLARI.	146
34	BOSHLANG’ICH SINFLARDA IMLO XATOLAR USTIDA ISHLASH.	150
35	BOSHLANG’ICH SINFLARDA OT SO’Z TURKUMI VA UNI O’QITISH METODIKASI	155
36	BOSHLANG’ICH SINFLARDA O’QUVCHILARIGA TINISH BELGILARINING QOLLANILISHINI O’RGATISH.	160
37	ПРОБЛЕМАТИКА ИНТЕРЛИНГВИСТИКИ	165
38	THE ESSENCE OF THE BALANCE SHEET AT THE ENTERPRISE	170
39	ACCOUNTING AND REPORTING OF FINANCIAL RESULTS AT ENTERPRISES	173
40	IMPROVING INVENTORY ACCOUNTING	176

***Напоминание!** — Образование наука и инновационные идеи в мире || Авторы несут персональную ответственность за правильность цифр и данных в статьях и планах занятий, включенных в мировой научно-методический журнал, и за правильность приведенных цитат.*

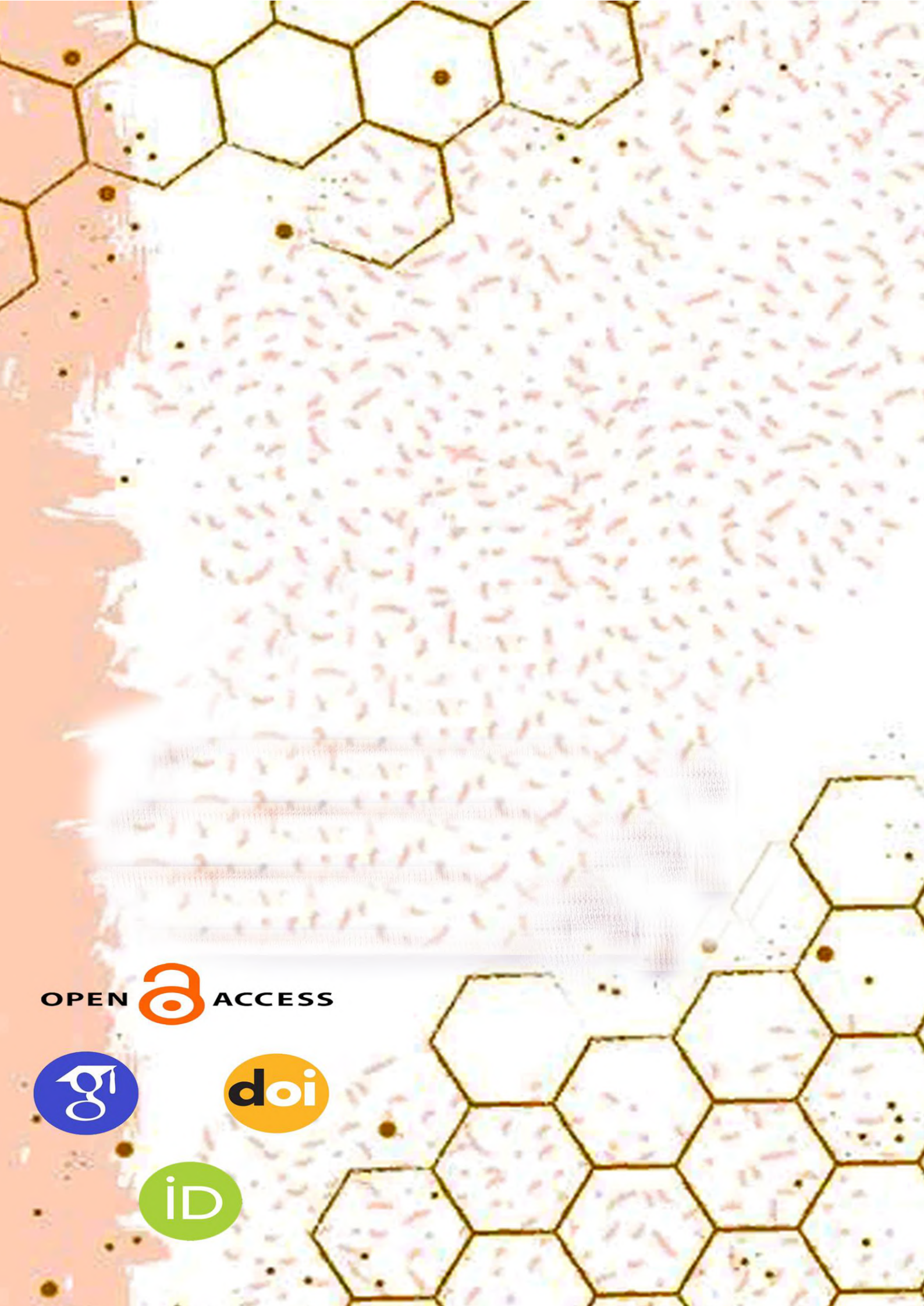
**Главный редактор:
Семёнов Владимир Львович**

**Помощник редактора:
Абдурахманов Бобуржон**

**Подготовитель к публикации:
Халиков Тохирджон Шавкатжонович**

— Образование наука и инновационные идеи в мире всемирный научно-методический журнал, 2022-г.

OPEN ACCESS

